

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

Ingas Skreitules-Pikšes

promocijas darbs

**Mātes kompetences izjūtas, mātes-bērna emocionālās pieejamības un bērna
uzvedības izmaiņas pēc mātes piedalīšanās vecāku mācību programmā
„Bērna emocionālā audzināšana”**

(attīstības psiholoģija)

Darba vadītāja:

Prof., Dr.psych. Sandra Beatrice Sebre

Rīga 2010

Pateicība

Šī darba tapšanā es esmu saņēmusi palīdzību un atbalstu no daudziem cilvēkiem. Es vēlos pateikties visiem, kuru sniegtais iedrošinājums un atbalsts šo pēdējo sešu gadu laikā ir palīdzējis šo darbu paveikt.

Sirsnīgi vēlos pateikties savai darba vadītājai profesorei Sandrai Sebrei par emocionālo atbalstu un palīdzību visā darba tapšanas gaitā un par vērtīgajiem ieteikumiem un idejām, kas palīdzēja īstenot darbā iecerēto.

Promocijas darba veikšanā finansiālu atbalstu sniedza Latvijas Zinātnes padome, dodot iespēju darbu veikt docentes A.Miltuzes vadītajā projektā Nr.960 „Vecāku apmācības programmas „Bērna emocionālā audzināšana” efektivitāte pirmsskolas vecuma bērnu uzvedības problēmu risināšanā un vecāku kompetences izjūtas paaugstināšanā” (2007. – 2009.). No 2009.gada novembra promocijas darbs tika veikts Eiropas Sociālā fonda projekta „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē” (Nr.2009/0138/1DP/1.1.2.1.2/09/IPIA/VIAA/004) ietvaros.

Vēlos pateikties profesorei Malgožatai Raščevskai par palīdzību un ieteikumiem mērījuma instrumentu adaptācijā un datu analīzē. Paldies profesorei Ārijai Karpovai un docentei Anikai Miltuzei par rūpīgi veikto darba melnraksta izvērtēšanu un sniegtajiem ieteikumiem darba pilnveidošanā.

Vēlos izteikt pateicību arī psiholoģei Edītei Ozolai par darbu, ko viņa ir ieguldījusi adaptējot Latvijā vecāku mācību programmu „Bērna emocionālā audzināšana”, par iedrošinājumu pētījuma veikšanā un palīdzību darbam nepieciešamās literatūras meklēšanā.

Esmu pateicīga arī Kolorādo Štata Universitātes profesorei Zeinepai Biringenai, par viņas atsaucību, veltīto laiku un ieinteresētību, palīdzot apgūt un izmantot pētījumā Emocionālās Pieejamības skalas. Liels paldies doktorantei Jeļenai Ļubenko par ieguldīto laiku un darbu, palīdzot pētījumā novērtēt mātes – bērna emocionālo pieejamību.

Vēlos pateikties visām vecāku mācību grupu vadītājām, kuras palīdzēja vākt pētījuma datus. Īpašu paldies par pētījuma datu vākšanu vēlos pateikt „Ģimeņu psiholoģiskā atbalsta centra Līna” psiholoģēm Mārītei Bitei un Ilzei Pastarei, kā arī centra vadītājai Vitai Kalniņai.

Par emocionālu atbalstu, rosinošām diskusijām un praktiskiem ieteikumiem darba veikšanā paldies manām kolēģēm Ievai Stokenbergai, Andai Upmanei, Evijai Strikai un Ilzei Dambergai.

Esmu ļoti pateicīga saviem draugiem un tuviniekiem, kuri atbalstīja mani, iedrošināja un ļāva veltīt laiku zinātniskiem atklājumiem. Paldies, ka bijāt blakus gan grūtībās, gan veiksmes brīžos!

Saturs

Ievads	5
1.Emocionālā pieejamība mātes – bērna attiecībās	15
1.1.Emocionālās pieejamības jēdziens	15
1.2.Emocionālā pieejamība un piesaiste	17
1.3.Emocionālās pieejamības saistība ar dažādiem māti un bērnu raksturojošiem faktoriem	19
2. Vecāku kompetences izjūta	21
2.1. Vecāku kompetences izjūtas jēdziens	21
2.2. Vecāku kompetences izjūtas saistība ar dažādiem vecākus un ģimenes vidi raksturojošiem faktoriem	22
3. Bērnu uzvedības problēmas	26
3.1. Internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmas	26
3.2. Riska un aizsargājošie faktori bērnu uzvedības problēmu attīstībā	27
4. Vecāku mācību programma „Bērna emocionālā audzināšana” (BEA programma)	35
4.1. Vecāku mācību programmas un to veidi	35
4.2. BEA programmas izveides principi un struktūra	36
5. Vecāku mācību programmu efektivitāte un to ietekmējošie faktori	39
6. Kopsavilkums	42
7. Metode	46
7.1. Pētījuma dalībnieki	46
7.2. Instrumenti	50
7.3. Procedūra	54
7.4. Datu apstrādes un analīzes metodes	57
8. Rezultāti	58
8.1. Pētījumā izmantoto mērījuma instrumentu adaptācija	58
8.2. Pamatpētījuma rezultāti	64
9. Iztirzājums	86
9.1. Pētījumā izmantoto mērījuma instrumentu adaptācijas rezultātu iztirzājums	86
9.2. Pamatpētījuma rezultātu iztirzājums	88
9.3. Secinājumi	100
9.4. Praktiskais pielietojums	102
9.5. Pētījuma ierobežojumi un turpmākie izpētes virzieni	104
Nobeigums	105
Literatūras saraksts	109

Summary	118
1.pielikums	120
2.pielikums	121
3.pielikums	124
4.pielikums	127
5.pielikums	129

Ievads

Psiholoģijā ir veikti daudzi pētījumi par bērnu uzvedības problēmām, ar to veidošanos saistītajiem faktoriem un to radītajām sekām tālākā bērnu attīstībā. Bērnu uzvedības problēmas tiek izdalītas kā nozīmīgs riska faktors, kas var veicināt vēlāku uzvedības un sociālo problēmu attīstību (Campbell, Spieker, Burchinal, & Poe, 2006).

Pētot faktoros, kas veicina bērnu uzvedības problēmu attīstību vai mazina to attīstības risku, uzmanība tiek pievērsta dažādiem bioloģiskajiem un vides faktoriem un to mijiedarbībai. Pētījumi par vides ietekmi uz bērnu attīstību parāda, ka pirmsskolas vecumā būtiski bērnu uzvedības attīstību ietekmē vecāki un ģimenes vide (Davenport & Bourgeois, 2008). Gan vecāku audzināšanas stils un izmantotās bērna disciplinēšanas metodes (Lau, Litrownik, Newton, Black, & Everson, 2006; Mulvaney & Mebert, 2007), gan vecāku – bērnu savstarpējās attiecības (Caspi, et al., 2004; Koblinsky, Kuvalanka, & Randolph, 2006; Pauli-Pott, Haverkock, Pott, & Beckmann, 2007), vecāku savstarpējās attiecības (Benzies, Harrison, & Magill-Evans, 2004; Lee, Beauregard, & Bax, 2005; O'Leary & Vidair, 2005), vecāku priekšstats par bērnu (Nix, Pinderhughes, Dodge, Bates, Pettit, & McFadyen-Ketchum, 1999) un vecāku emocionālās problēmas (Koblinsky, et al., 2006; Mezulis, Hyde, & Clark, 2004) var ietekmēt bērnu uzvedības attīstību. Tāpēc dažādās valstīs tiek veidotas vecāku mācību programmas, kuru mērķis ir palīdzēt vecākiem veicināt pozitīvu bērnu attīstību, uzlabot vecāku – bērnu mijiedarbību, atbalstīt vecākus un sniegt nepieciešamo informāciju par bērnu attīstību un audzināšanu. Piedāvājot vecākiem šādas mācību programmas, būtiski ir empīriski pārbaudīt to efektivitāti un piemērotību dažādām vecāku grupām.

2004.gadā Latvijā tika adaptēta un ieviesta Kanādā izveidotā vecāku mācību programma „Bērna emocionālā audzināšana” jeb BEA programma (Lendija & Ozola, 2004). Kanādā dzīvojošā latviešu psiholoģe Edīte Ozola ar Bērnu un ģimenes lietu ministrijas, Centra pret vardarbību „Dardedze”, Krīzes centra „Skalbes” un Latvijas Universitātes Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultātes Psiholoģijas nodaļas palīdzību, kā arī ar Kanādas valdības finansiālu atbalstu iztulkoja latviski mācību programmas materiālus, izdeva rokasgrāmatu programmas vadītājiem un apmācīja pirmos šīs programmas vadītājus.

BEA programma ir paredzēta vecākiem, kuriem ir bērni vecumā no dzimšanas līdz septiņiem gadiem. Tās mērķis ir veicināt veselīgu bērnu emocionālo attīstību, uzlabot vecāku – bērnu mijiedarbību un mazināt bērnu uzvedības problēmas. Tā ir veidota, balstoties uz koncepciju, ka, veicinot pozitīvu vecāku priekšstatu veidošanos par sevi un bērnu, var tikt paaugstināta vecāku – bērnu mijiedarbības kvalitāte un sekmēta pozitīva bērnu uzvedības attīstība (Landy, Menna, & Sockett-Dimarcio, 1997).

Lai empīriski novērtētu mātes priekšstata par sevi un bērnu, mātes – bērna mijiedarbības un bērna uzvedības izmaiņas, kas vērojamas pēc māšu piedalīšanās šajā programmā, līdz šim ir veikti divi pētījumi Kanādā: viens bija pilotāžas pētījums, kurā pēc piedalīšanās programmā konstatētās izmaiņas netika salīdzinātas ar kontrolgrupas rādītājiem (Landy, et al., 1997), bet otrā pētījumā tika pārbaudīta programmas efektivitāte ar agresīvu bērnu mātēm (Landy & Thompson, 2006). Šajos pētījumos tika konstatēts, ka pēc piedalīšanās programmā mātes mazāk norāda bērnu uzvedības problēmas, tiek novērota pozitīvāka mātes – bērna mijiedarbība, mātes jūtas apmierinātākas ar savu lomu, augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā un viņām ir izsmeļošākas zināšanas par bērnu attīstību un audzināšanu nekā pirms piedalīšanās programmā.

Šī pētījuma **aktualitāte** ir saistīta ar nepieciešamību izprast pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatēto mātes apmierinātības un priekšstata par savu efektivitāti mātes lomā, mātes – bērna mijiedarbības un bērna uzvedības izmaiņu savstarpējo saistību un noskaidrot faktorus, kas ietekmē šīs izmaiņas. Tā kā Latvijā BEA programma tiek piedāvāta visiem mazu bērnu vecākiem, neatkarīgi no tā, vai viņu bērniem ir vai nav izteikta agresīva uzvedība, tad nepieciešams pārbaudīt BEA programmas efektivitāti arī šādās vecāku grupās. Tas nosaka arī šī pētījuma **novitāti**, jo līdz šim nav pētītas un skaidrotas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatēto izmaiņu savstarpējās saistības, nav pētīti faktori, kas ietekmē šīs izmaiņas, un nav pārbaudīta programmas efektivitāte Latvijas vecāku mācību grupās.

Šī pētījuma rezultātu **praktiskā lietderība** ir iespēja zinātniski pamatoti parādīt, kādas mātes apmierinātības un priekšstata par sevi mātes lomā, mātes – bērna mijiedarbības un bērna uzvedības izmaiņas rodas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā un cik noturīgas tās ir ilgākā laikā pēc programmas beigšanas. Tas palīdzētu dažādiem speciālistiem novērtēt, cik lietderīgi ir ieguldīt resursus šīs programmas realizēšanā un kādām ģimenēm šī programma ir vairāk piemērota. Pētījuma rezultāti ļautu vecāku mācību grupu vadītājiem izvērtēt, kādiem aspektiem jāpievērš lielāka uzmanība, vadot BEA programmu, un kādi faktori var ietekmēt pēc māšu piedalīšanās programmā gaidītās izmaiņas. Iegūtie rezultāti palīdzētu arī izvērtēt iespējamās BEA programmas nepilnības un izstrādāt ieteikumus tālākai programmas uzlabošanai.

Šī pētījuma praktiskā lietderība ir arī pētījuma ietvaros veiktā mērījumu instrumentu adaptācija Latvijā. Adaptējot Latvijā *Vecāku kompetences izjūtas skalu (Parenting Sense of Competence Scale, (PSOC)*, Johnston & Mash, 1989), latviešu valodā tika izveidots mērījuma instruments, kuru var izmantot tālākos pētījumos par vecāku priekšstatiem par sevi un izjūtām, esot vecāku lomā. Līdz šim Latvijā psiholoģijā šis aspekts netika pētīts, jo nebija tam piemērotu mērījuma instrumentu.

Uzsākot *Bērna uzvedības novērtējuma anketas pirmsskolas vecuma bērniem* vecāku un skolotāju anketu formu (*Child Behavior Checklist, (CBCL/1,5-5), Caregiver-Teacher Report*

Form, (C-TRF/1,5-5), Achenbach & Rescorla, 2000) adaptāciju Latvijā, tika aizsākta viena no pasaulē biežāk pētījumos par bērnu uzvedības problēmām izmantotā mērījuma instrumenta adaptācija. Tas paver iespējas paplašināt par pirmsskolas vecuma bērnu attīstību un uzvedību Latvijā veikto pētījumu loku, veikt starpkultūru pētījumus un salīdzināt pētījumos Latvijā iegūtos rezultātus ar citās valstīs veikto pētījumu rezultātiem.

Pirmo reizi Latvijā šī pētījuma ietvaros tika izmantotas *Emocionālās pieejamības skalas* (*Emotional Availability Scales, (EA)*, Biringen, 2008), kas ļauj novērtēt video ierakstā fiksētu vecāku – bērnu mijiedarbību. Lai izmantotu šīs skalas, tālmācībā tika iegūts skalu autores, Kolorādo Štata Universitātes profesores Biringenas (Biringen) izdots sertifikāts, kas apliecina prasmi atbilstoši lietot šīs skalas un dod tiesības izmantot tās pētījumos (skat. 1.pielikumu). Tas paver iespējas nākotnē veikt Latvijā plašākus pētījumus psiholoģijā par pirmsskolas vecuma bērniem un viņu mijiedarbību ar vecākiem, izmantojot ne tikai vecākiem un skolotājiem paredzētās anketas, bet arī vecāku-bērnu mijiedarbības novērojumus. Tā kā Emocionālās pieejamības skalas tiek izmantotas arī citās valstīs veiktajos pētījumos, tad iespējams salīdzināt Latvijā un citās valstīs veikto pētījumu rezultātus un izmantot skalas starpkultūru pētījumos.

Atbilstoši BEA programmas izveides principiem (Landy, et al., 1997), piedalīšanās programmā var mainīt vecāku priekšstatus par sevi un bērnu, bet, mainoties šiem priekšstatiem un apgūstot jaunas bērnu audzināšanas metodes, pozitīvāka var kļūt vecāku-bērnu mijiedarbība, un tā var veicināt pozitīvākas bērnu uzvedības attīstību. Šajā pētījumā, novērtējot mātes priekšstata par sevi, mātes – bērna mijiedarbības un bērna uzvedības izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā, kā kritēriji tika izmantoti mātes kompetences izjūta¹, mātes – bērna emocionālā pieejamība un bērna uzvedības novērtējumi.

Vecāku kompetences izjūta (angļu valodā – *parenting sense of competence*) tiek definēta kā personu apmierinātība un priekšstats par savu efektivitāti vecāku lomā (Johnston & Mash, 1989). Vecāku kompetences izjūtai tiek izdalīti divi savstarpēji saistīti komponenti: emocionālais komponents jeb apmierinātība ar vecāku lomu un kognitīvais komponents jeb priekšstats par savu efektivitāti vecāku lomā (Johnston & Mash, 1989; Ohan, Leung, & Johnston, 2000). Runājot par abiem šiem komponentiem vienlaicīgi, darbā tiek lietots jēdziens „vecāku kompetences izjūta”. Tā kā katram no komponentiem ir raksturīgi savi aspekti, tad darbā arī tiek atsevišķi analizēta vecāku apmierinātība ar savu lomu un vecāku priekšstats par savu efektivitāti vecāku lomā. Raksturojot vecāku priekšstatu par savu efektivitāti, tiek izmantots Banduras (Bandura) attīstītais *pašefektivitātes* (angļu valodā – *self-efficacy*) jēdziens, kuru viņš definēja kā cilvēka

¹ Runājot atsevišķi tikai par mātēm, darbā tiek lietots jēdziens *mātes kompetences izjūta*, bet, runājot par abiem vecākiem, tiek lietots jēdziens *vecāku kompetences izjūta*. Latviešu valodā vārds “izjūta” biežāk tiek izmantots, runājot par emocijām, bet jēdzienā *vecāku kompetences izjūta* ir ietverts gan emocionālais komponents, gan arī kognitīvais komponents .

pārlicību par savām iespējām kontrolēt notikumus savā dzīvē vai veikt noteiktas darbības, lai sasniegtu savu mērķi (Bandura, 1982, 1997).

Mātes – bērna *emocionālā pieejamība* (angļu valodā – *emotional availability*) raksturo mātes-bērna mijiedarbības emocionālo aspektu. Emocionālā pieejamība parāda pieaugušā un bērna emociju izpausmes un atsaucīgumu uz otra paustajām emocijām (Biringen, 2000). Emocionālo pieejamību veido seši komponenti (pieaugušā iejūtība, strukturēšana, neuzbāzīgums, naidīgu izpausmju trūkums, bērna atsaucīgums un iesaistīšana), kas visi kopā raksturo noteiktas pieaugušā un bērna diādes mijiedarbību (Biringen, 2008; Biringen, Robinson, & Emde, 2000).

Galvenie šī *pētījuma mērķi* bija izpētīt pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatēto mātes kompetences izjūtas, mātes – bērna emocionālās pieejamības un bērna uzvedības izmaiņu savstarpējo saistību un pārbaudīt dažādu faktoru ietekmi uz tām. Lai sasniegtu šos mērķus, bija nepieciešams pārbaudīt BEA programmas efektivitāti Latvijas vecāku mācību grupās, kā kritērijus izmantojot mātes kompetences izjūtu un mātes sniegtos bērna uzvedības novērtējumus. Bija nepieciešams arī noteikt, vai bērnu skolotājas un auklītes norāda bērnu uzvedības atšķirības un vai ir novērojamas mātes-bērna emocionālās pieejamības atšķirības pirms un pēc māšu piedalīšanās programmā, kā arī novērtēt pēc māšu piedalīšanās programmā konstatēto izmaiņu noturīgumu ilgākā laika periodā. *Papildus pētījuma mērķis* bija veikt pētījumā izmantoto metožu adaptāciju Latvijā.

Lai sasniegtu izvirzītos pētījuma mērķus, tika veikti šādi *uzdevumi*:

1. zinātniskās literatūras par pētījuma tēmu apkopošana un analizēšana,
2. pētījuma projekta izstrāde,
3. pētījumā izmantoto mērījumu instrumentu adaptācija,
4. pētījuma metožu aprobācija pilotāžas pētījumā,
5. pētījuma datu vākšana, apstrāde un analīze,
6. pētījumā iegūto rezultātu interpretēšana un secinājumu izdarīšana,
7. pētījuma pārskata atspoguļošana disertācijas formā.

Veicot pētījumu, galvenie tajā izvirzītie *pētījuma jautājumi* bija:

1. Kā savstarpēji ir saistītas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatētās mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas un vai starp šiem mainīgajiem pastāv mediators efekts?
2. Vai bērnu skaits ģimenē, bērna vecums un dzimums ietekmē mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā?
3. Vai programmā uzdoto mājas darbu pildīšanas biežums ietekmē mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas pēc

māšu piedalīšanās BEA programmā?

Lai varētu atbildēt uz šiem pētījuma jautājumiem, sākotnēji tika pārbaudītas mātes kompetences izjūtas, mātes – bērna emocionālās pieejamības un bērna uzvedības novērtējumu izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā. Balstoties uz citos pētījumos iegūtajiem rezultātiem, tika izvirzītas šādas pētījuma *hipotēzes*:

1. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā paaugstinās mātes kompetences izjūta un samazinās mātes norādītās bērna uzvedības problēmas, un šādas izmaiņas nav vērojamas kontrolgrupā. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatētās izmaiņas ir noturīgas arī 6 mēnešus pēc programmas beigšanas.

2. Pirmsskolas skolotājas un auklītes bērniem, kuru mātes piedalījās BEA programmā, pēc māšu piedalīšanās programmā mazāk norāda bērnu uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā, un šīs izmaiņas ir noturīgas arī 6 mēnešus pēc programmas beigšanas.

3. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā tiek novērota augstāka mātes – bērna emocionālā pieejamība nekā pirms māšu piedalīšanās programmā.

Veicot mērījuma instrumentu adaptāciju, tika izvirzīti vēl divi *papildus pētījuma jautājumi*:

1. Vai Vecāku kompetences izjūtas skalas latviešu valodas versijas psihometriskie rādītāji atbilst oriģinālās skalas psihometriskajiem rādītājiem?

2. Vai Bērna uzvedības novērtējuma anketas vecāku un skolotāju anketu formu latviešu valodas versiju psihometriskie rādītāji atbilst oriģinālās anketas psihometriskajiem rādītājiem?

Pētījumā piedalījās 106 pirmsskolas vecuma bērnu mātes, no kurām 60 mātes piedalījās 10 nedēļu ilgā vecāku mācību programmā „Bērna emocionālā audzināšana”, bet 46 mātes nepiedalījās vecāku mācību programmā un tika iekļautas kontrolgrupā. Vecāku mācību grupā iekļauto māšu vidējais vecums bija 31,61 gadi ($SD = 5,25$). 60% bija meiteņu mātes, un 40% bija zēnu mātes (bērnu vecums: $M = 2,82$; $SD = 1,43$). Kontrolgrupā iekļauto māšu vidējais vecums bija 31,44 gadi ($SD = 4,88$). 54,3% bija meiteņu mātes, un 45,7% bija zēnu mātes (bērnu vecums: $M = 3,46$; $SD = 1,09$). Vecāku mācību grupa un kontrolgrupa neatšķīrās pēc māšu vecuma, bērnu dzimumiem, bērnu skaita ģimenē un sākotnējiem mātes kompetences izjūtas un bērna uzvedības novērtējumu rādītājiem. Vecāku mācību grupā iekļautās mātes bija ar augstāku izglītības līmeni nekā kontrolgrupā iekļautās mātes. Kontrolgrupā iekļauto māšu bērni bija vecāki nekā vecāku mācību grupas māšu bērni.

Pētījumā dati tika vākti trīs posmos: pirms mātes piedalīšanās BEA programmā, tūlīt pēc programmas beigšanas un 6 mēnešus pēc programmas beigšanas. Pirmajos divos pētījuma posmos piedalījās visas pētījumā iekļautās mātes. Lai novērtētu programmas efektivitātes

noturīgumu, 71 no pētījumā iesaistītajām mātēm (41 māte vecāku mācību grupā un 30 mātes kontrolgrupā) piedalījās arī pētījuma 3.posmā. Lai novērtētu mātes-bērna emocionālo pieejamību, 20 mātes, kuras piedalījās BEA programmā, pirms un pēc piedalīšanās programmā tika filmētas kopā ar bērniem. Lai iegūtu neatkarīgu bērna uzvedības novērtējumu, pētījumā piedalījās arī 60 pirmsskolas skolotājas un auklītes (pētījuma 3.posmā piedalījās 34 skolotājas un auklītes), kuras novērtēja BEA programmā iesaistīto māšu bērnu uzvedību.

Veicot Vecāku kompetences izjūtas skalas adaptāciju, pētījumā piedalījās 189 mātes un 160 tēvi, kuriem bija vismaz viens bērns vecumā no 1,5 līdz 6 gadiem (bērnu vecums: $M = 3,61$; $SD = 1,37$). 45,3% bērnu bija meitenes, un 54,7% bērnu bija zēni. Mātes bija vecumā no 20 līdz 53 gadiem ($M = 31,01$; $SD = 5,12$), bet tēvi bija vecumā no 21 līdz 53 gadiem ($M = 33,22$; $SD = 5,80$).

Veicot Bērna uzvedības novērtējuma anketas sākotnējo adaptāciju, pētījumā piedalījās 294 mātes (vecums: $M = 31,31$; $SD = 5,30$) un 195 tēvi (vecums: $M = 33,54$; $SD = 6,31$), kuriem bija vismaz viens 1,5 līdz 6 gadus vecs bērns (bērnu vecums: $M = 3,53$, $SD = 1,38$). 47,6% bērnu bija meitenes, un 52,4% bija zēni. Skolotāju anketas formas adaptācijā piedalījās 130 pirmsskolas skolotājas, no kurām 51,5% novērtēja meiteņu un 48,5% zēnu uzvedību (bērnu vecums: $M = 3,07$; $SD = 1,39$).

Datu ievākšanai tika izmantoti šādi **mērījuma instrumenti**:

1. *Vecāku kompetences izjūtas skala (Parenting Sense of Competence Scale, (PSOC), Johnston & Mash, 1989)*, ar kuras palīdzību tika novērtēta mātes apmierinātība un priekšstats par savu efektivitāti mātes lomā. Skala latviešu valodā tika adaptēta promocijas darba ietvaros (Skreitule-Pikše & Sebre, 2008).

2. *Bērna uzvedības novērtējuma anketas formas pirmsskolas vecuma bērnu vecākiem un skolotājiem (Child Behavior Checklist, (CBCL/1,5-5), Caregiver-Teacher Report Form, (C-TRF/1,5-5), Achenbach & Rescoral, 2000)*, kuras paredzētas 1,5 – 5 gadus vecu bērnu uzvedības problēmu novērtēšanai. Pētījuma ietvaros šī anketa tika izmantota, lai iegūtu mātes un pirmsskolas skolotājas vai auklītes bērna internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmu novērtējumus. Anketas sākotnējā adaptācija tika veikta promocijas darba ietvaros.

3. *Emocionālās pieejamības skalu zīdaiņu un mazu bērnu versija (Emotional Availability Scales, (EA), Infancy and Early Childhood Version, 4rd ed., Biringen, 2008)*. Pētījumā skalas tika izmantotas, lai novērtētu sešus izdalītos emocionālās pieejamības komponentus: mātes iejūtību, strukturēšanu, neuzbāzīgumu, naidīgu izpausmju trūkumu, bērna atsaucīgumu un iesaistīšanu, kā arī kopējo mātes – bērna emocionālo pieejamību.

Lai pārbaudītu pētījuma hipotēzes un atbildētu uz pētījuma jautājumiem, tika izmantoti šādi **pētījuma dizaini**:

1. Pārbaudot programmas efektivitāti un pēc piedalīšanās programmā konstatēto izmaiņu noturīgumu, kā arī, novērtējot bērnu skaita ģimenē, bērna vecuma un dzimuma, un programmā uzdoto mājas darbu pildīšanas biežuma ietekmi uz izmaiņām, kas vērojamas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā, tika izmantots kvaziekperimentāls pētījuma dizains.
2. Lai pārbaudītu pēc māšu piedalīšanās BEA programmā pirmsskolas skolotāju un auklīšu sniegto bērna uzvedības novērtējumu un novērotās mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas, tika salīdzināti longitudinālā pētījumā iegūtie vienas izlases rādītāji.
3. Lai pārbaudītu pēc māšu piedalīšanās programmā konstatēto mātes kompetences izjūtas, mātes – bērna emocionālās pieejamības un mātes sniegto bērna uzvedības novērtējumu izmaiņu savstarpējo saistību, tika izmantots neeksperimentāls pētījuma dizains, aprakstot iegūtās sakarības.

Veicot pētījumu, tika izmantota šāda **pētījuma procedūra**:

Pētījuma dati tika ievākti laika posmā no 2005.gada līdz 2009.gadam. Mātēm, kuras bija pieteikušās piedalīties BEA programmā, tika piedāvāts piedalīties pētījumā. Pirms piedalīšanās programmā, pēc tās un vēlreiz 6 mēnešus pēc programmas beigām mātēm tika lūgts aizpildīt Vecāku kompetences izjūtas skalu un Bērna uzvedības novērtējuma anketu. Paralēli visas trīs reizes bērna uzvedību tika lūgts novērtēt arī bērna pirmsskolas skolotājam vai auklītei. Anketās iegūtie dati tika ievākti, individuāli izsniedzot mātēm un skolotājam vai auklītei anketas un lūdzot tās nedēļas laikā aizpildīt. Daļa māšu pirms programmas un pēc tās beigām tika filmētas mājās kopā ar bērnu spēles un rotaļlietu kārtošanas situācijās.

Lai izveidotu kontrolgrupu, pirmsskolas izglītības iestādēs mātēm tika piedāvāts piedalīties pētījumā. Visos trīs pētījuma posmos viņām tika lūgts aizpildīt Vecāku kompetences izjūtas skalu un Bērna uzvedības novērtējuma anketu.

Lai adaptētu mērījuma instrumentus, pirmsskolas izglītības iestādēs vecākiem tika piedāvāts aizpildīt Vecāku kompetences izjūtas skalu un Bērna uzvedības novērtējuma anketu. Bērnu uzvedību tika lūgts novērtēt arī pirmsskolas skolotājam.

Datu analīzē tika izmantotas šādas statistikas metodes: t-tests, χ^2 tests, korelāciju analīze, faktoriālā jauktā dispersiju analīze (ANOVA) un faktoriālā jauktā dispersiju kovariātu analīze (ANCOVA), daudzfaktoru dispersijas analīze (MANOVA), standarta regresiju analīze, galveno komponentu analīze, diskriminācijas analīze, skalu ticamības analīze. **Datu apstrāde** tika veikta, izmantojot SPSS programmas 15.00 versiju.

Pētījuma priekšmeti ir mātes kompetences izjūta; mātes-bērna emocionālā pieejamība; bērna uzvedības novērtējums; mātes kompetences izjūtas, mātes-bērna emocionālās pieejamības un bērnu uzvedības novērtējumu izmaiņas pēc mātes piedalīšanās BEA programmā; bērnu skaits ģimenē; bērna vecums; bērna dzimums; programmā uzdoto mājas darbu pildīšanas biežums;

Vecāku kompetences izjūtas skalas faktoru struktūra, iekšējā saskaņotība un konstrukta validitāte; Bērna uzvedības novērtējuma anketas iekšējā saskaņotība.

Aizstāvēšanai izvirzītās tēzes:

1. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā paaugstinās mātes kompetences izjūta (mātes jūtas apmierinātākas ar savu lomu un augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā) un mātes mazāk norāda bērnu internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā. Šīs izmaiņas ir noturīgas arī sešus mēnešus pēc programmas beigšanas.

2. Tūlīt pēc māšu piedalīšanās BEA programmā arī skolotājas un auklītes šo māšu bērniem mazāk norāda eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms māšu piedalīšanās programmā, tomēr vairāku mēnešu laikā pēc programmas beigšanas skolotāju un auklīšu norādītās bērna eksternalizētās uzvedības problēmas pieaug (kaut gan nesasniedz to sākotnējo līmeni).

3. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā tiek novērota augstāka mātes – bērna emocionālā pieejamība nekā pirms māšu piedalīšanās programmā. Pēc piedalīšanās programmā mātes ir iejūtīgākas pret bērniem, neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērniem, retāk izrāda naidīgas izpausmes, un bērni ir atsaucīgāki un optimālāk iesaista mātes mijiedarbībā. Pirms un pēc piedalīšanās programmā nav vērojamas atšķirības tajā, kā mātes strukturē mijiedarbību ar bērnu un arī pēc māšu piedalīšanās programmā novērotā mātes – bērna emocionālā pieejamība nesasniedz augstākos rādītājus.

4. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā:

- ja mātes augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā, viņas ir kļuvušas arī neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērnu, bērni ir kļuvuši atsaucīgāki pret māti un mātes mazāk norāda bērna internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā,
- ja mātes ir kļuvušas iejūtīgākas un neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērnu, bērni ir kļuvuši atsaucīgāki pret māti nekā pirms piedalīšanās programmā,
- ja mātes optimālāk strukturē mijiedarbību ar bērnu, bērni optimālākā veidā iesaista mātes mijiedarbībā nekā pirms piedalīšanās programmā,
- ja mātes ir kļuvušas apmierinātākas ar savu lomu, viņas augstāk novērtē arī savu efektivitāti mātes lomā un mazāk norāda bērna eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā.

5. Starp mātes neuzbāzīguma, mātes priekšstata par savu efektivitāti mātes lomā un mātes norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām pastāv daļējs mediators efekts. Ja pēc piedalīšanās BEA programmā mātes augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā, viņas ir arī neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērnu un tas savukārt ir saistīts ar māšu norādīto bērnu

internalizētās uzvedības problēmu samazināšanos. Tomēr pastāv arī tieša mātes priekšstata par savu efektivitāti mātes lomā izmaiņu saistība ar viņas norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām, kuru nepastarpina mātes neuzbāzīguma izmaiņas. Starp bērna atsaucīguma, mātes priekšstata par savu efektivitāti un mātes norādītajām bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņām pastāv pilns mediators efekts. Ja pēc piedalīšanās BEA programmā mātes augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā, bērni ir kļuvuši atsaucīgāki pret mātēm un tas savukārt ir saistīts ar māšu norādīto bērnu eksternalizētās uzvedības problēmu samazināšanos.

6. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatētās bērna uzvedības un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas ietekmē bērna vecums, bērnu skaits ģimenē un bērna dzimums. Vecākiem bērniem (4 – 5 g.v.) skolotājas un auklītes pēc māšu piedalīšanās programmā mazāk norāda internalizētās uzvedības problēmas un ir vērojama neuzbāzīgāka mātes uzvedība un retākas mātes naidīguma izpausmes nekā pirms piedalīšanās programmā. Jaunākiem bērniem (1,5 – 3 g.v.) šādas internalizētās uzvedības problēmu izmaiņas un mātes neuzbāzīguma un naidīgu izpausmju izmaiņas pēc māšu piedalīšanās programmā nav konstatētas. Mazāk bērnu internalizētās uzvedības problēmas pēc piedalīšanās programmā mātes norāda bērniem, kuri nav vienīgie bērni ģimenē, bet vienīgajiem bērniem mātes bērnu internalizētās uzvedības problēmu izmaiņas nenorāda. Bērnu skaits ģimenē un vecums neietekmē mātes kompetences izjūtas, bērna eksternalizēto uzvedības problēmu un pārējo emocionālās pieejamības komponentu izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā. Pēc māšu piedalīšanās programmā zēnu uzvedība, lai iesaistītu māti mijiedarbībā, mainās vairāk nekā meiteņu uzvedība.

7. Mātes, kuras biežāk (80% un biežāk) pilda BEA programmā uzdotos mājas darbus, pēc piedalīšanās programmā ir iejūtīgākas pret bērniem, veiksmīgāk strukturē mijiedarbību ar bērniem un šo māšu bērni ir atsaucīgāki pret mātēm nekā pirms māšu piedalīšanās programmā. Šādas izmaiņas netiek novērotas mātēm, kuras retāk (retāk kā 80%) pilda programmā uzdotos mājas darbus. Mātes, kuras biežāk pilda programmā uzdotos mājas darbus, pēc piedalīšanās programmā mazāk norāda bērnu eksternalizētās uzvedības problēmas nekā mātes, kuras retāk pilda programmā uzdotos mājas darbus.

8. Vecāku kompetences izjūtas skalas latviešu valodas versija ir ticams mērījuma instruments, un tā ir piemērota pētījumu par vecāku kompetences izjūtu, kā arī pētījumu par vecāku apmierinātību ar savu lomu un priekšstatu par savu efektivitāti vecāku lomā veikšanai.

9. Bērna uzvedības novērtējuma anketas latviešu valodas versija ir ticams mērījuma instruments bērnu uzvedības problēmu mērīšanai.

Promocijas darba teorētiskā daļa ir veidota no piecām nodaļām: pirmajās trīs nodaļās tiek

aplūkota mātes-bērna emocionālā pieejamība, vecāku kompetences izjūta un riska un aizsargājošie faktori bērnu uzvedības problēmu attīstībā, bet nākamajās nodaļās tiek raksturota vecāku mācību programma „Bērna emocionālā audzināšana” un apkopti un analizēti pētījumi par vecāku mācību programmu efektivitāti. Tālāk promocijas darbā seko metodes apraksts, rezultātu, iztīrājuma un nobeiguma daļas. Promocijas darbā ir iekļauti 6 attēli, 23 tabulas un 5 pielikumi. Izmantotās literatūras sarakstā ietverti 110 literatūras avoti. Kopējais darba apjoms ir 119 lpp. bez pielikumiem un 132 lpp. ar pielikumiem.

1. Emocionālā pieejamība mātes – bērna attiecībās

Pētījumos kā nozīmīgs bērnu attīstību ietekmējošs faktors tiek izdalītas mātes un bērna savstarpējās attiecības (Caspi, et al., 2004; Koblinsky, et al., 2006; Pauli-Pott, et al., 2007). Raksturojot mātes un bērna mijiedarbības emocionālo aspektu, pētījumos tiek lietots emocionālās pieejamības jēdziens.

1.1. Emocionālās pieejamības jēdziens

Emocionālā pieejamība raksturo mijiedarbībā iesaistīto cilvēku emociju izpausmes un atsaucīgumu uz otra paustajām emocijām (Biringen, 2000). Mālere (Mahler, Pine, & Bergman, 1975) ar jēdzienu „emocionālā pieejamība” raksturo atbalstošu mātes klātbūtni, kas sniedz bērnam drošības izjūtu, kad bērns iepazīst apkārtējo pasauli un tiecas pēc autonomijas. Promocijas darbā šis jēdziens tiek lietots plašāk, atbilstoši Biringenas (Biringen, 2000; 2008; Biringen, Robinson, & Emde, 1998) sniegtajam skaidrojumam, ar to saprotot jebkurā pieaugušā un bērna mijiedarbībā paustās pieaugušā un bērna emociju izpausmes un atsaucīgumu uz otra paustajām emocijām.

Tiek izdalīti seši emocionālās pieejamības komponenti (Biringen, 2008; Biringen, Robinson, & Emde, 2000): četri no tiem raksturo pieaugušo, un divi raksturo bērnu. Pieaugušo raksturojošie komponenti ir iejūtība (angļu valodā – *sensitivity*), strukturēšana (angļu valodā – *structuring*), neuzbāzīgums (angļu valodā – *nonintrusiveness*) un naidīgu izpausmju trūkums (angļu valodā – *nonhostility*), bet bērnu raksturojošie emocionālās pieejamības komponenti ir bērna atsaucīgums (angļu valodā – *responsiveness*) un iesaistīšana (angļu valodā – *involvement*).

Pieaugušā iejūtība izpaužas kā bērna signālu uztveršana, atbilstoša reaģēšana uz tiem, pieskaņošanās bērna ritmam, elastīga savas uzvedības mainīšana mijiedarbībā ar bērnu un efektīva konfliktu situāciju regulēšana (Biringen, 2008). Būtiskākā pazīme, kas raksturo pieaugušā iejūtību, ir atbilstošs un dabisks pieaugušā emocionālais kontakts ar bērnu. Arī Einsvorta (Ainsworth, Blehar, Waters, & Wall, 1978) lietoja jēdzienu „iejūtība”, ar to raksturojot mātes atsaucīgumu uz bērna signāliem un komunikāciju. Emocionālās pieejamības kontekstā jēdziens „iejūtība” tiek saprasts plašāk – uzsverot ne tikai to, kā pieaugušais uztver un atsaucas uz bērna signāliem, bet arī to, kā viņš pauž savas emocijas (Biringen, et al., 1998). Biringena (Biringen, 2008) šo jēdzienu lietoja, runājot ne tikai par mātes un maza bērna mijiedarbību, bet arī par citu pieaugušo un dažāda vecuma bērnu mijiedarbību, un raksturoja to, novērtējot pieaugušā un bērna mijiedarbību arī konflikta situācijās.

Strukturēšana izpaužas kā pieaugušā prasme pieņemamā un atbilstošā veidā regulēt

mijiedarbību ar bērnu (Biringen, 2008). Biringena (Biringen, 2008; Biringen, et al., 1998) to raksturo kā pieaugušā prasmi pozitīvā veidā ierosināt un virzīt bērna uzvedību. Spēles situācijā strukturēšana izpaužas kā atbilstošu ierobežojumu noteikšana bērna uzvedībai. Pieaugušā prasmi strukturēt bērna uzvedību var novērot arī situācijās, kad pieaugušais izskaidro bērnam noteikumus vai seko noteikumu ievērošanai. Pieaugušais, kurš veiksmīgi strukturē mijiedarbību ar bērnu, ņem vērā bērna emocionālos signālus, spēj efektīvi un mierīgi panākt atbilstošu bērna uzvedību, iedrošina un atbalsta bērnu un skaidri nosaka atbilstošas bērna uzvedības robežas.

Pieaugušā neuzbāzīgums izpaužas kā pieaugušā prasme būt pieejamam, netraucējot bērna autonomiju (Biringen, 2008). Neuzbāzīgs pieaugušais ļauj bērnam darboties un nepārtrauc vai nemaina pēkšņi darbošanos vai sarunas tēmu. Uzbāzīgs pieaugušais ir pārāk direktīvs, pārmērīgi stimulē mijiedarbību ar bērnu, traucē bērna darbošanos vai ir pārāk aprūpējošs. Spēles situācijā uzbāzīgs pieaugušais cenšas vadīt spēli, maina spēles virzienu vai bieži pamāca bērnu un pārtrauc bērna iniciatīvas.

Pieaugušā naidīgu izpausmju trūkumu Biringena (Biringen, 2008) raksturo kā tādu pieaugušā uzvedību mijiedarbībā ar bērnu, kurā nav novērojamas ne atklātas, ne slēptas pieaugušā nepatikas un agresijas izpausmes. Tas nozīmē, ka mijiedarbības laikā nav novērojamas negatīvas pieaugušā sejas izteiksmes vai balss tonis, pieaugušais nedraud bērnam, nebaida un neatraida bērnu. Salīdzinot ar pieaugušā iejūtību, kas raksturo kopējo emocionālo kontaktu mijiedarbības laikā, naidīgu izpausmju trūkums norāda uz pieaugušā prasmi regulēt savas negatīvās emocijas.

Bērna atsaucīgums izpaužas kā bērna vecumam un situācijas kontekstam atbilstoša bērna vēlēšanās iesaistīties pieaugušā piedāvātajās aktivitātēs un prieks par mijiedarbību ar pieaugušo. Bērna iesaistīšana izpaužas kā bērna vēlme iesaistīt mijiedarbībā pieaugušo, vienlaikus saglabājot bērna vecumam atbilstošu tiekšanos pēc autonomijas (Biringen, 2008).

Emocionālā pieejamība raksturo konkrētas pieaugušā un bērna diādes mijiedarbību. Tā katrās attiecībās ir unikāla un nebalstās tikai uz bērna attiecībām ar māti. Pētot bērna mijiedarbību ar dažādiem pieaugušajiem, tika konstatētas bērna atsaucīguma un pieaugušā iesaistīšanas mijiedarbībā atšķirības bērna attiecībās ar māti un attiecībās ar skolotāju (Zimmerman & Fassler, 2003). Gan mātes, gan skolotājas iejūtība nozīmīgi korelēja ar bērna atsaucīgumu un pieaugušā iesaistīšanu mijiedarbībā, bet ciešāka šī saistība bija vērojama mātes un bērna mijiedarbībā.

Emocionālā pieejamība konkrētā bērna un pieaugušā diādē ir salīdzinoši noturīga. Nosakot tās noturīgumu vienas nedēļas laikā un pētot to mājas un laboratorijas apstākļos, tā bija noturīga laikā un noturīga dažādos kontekstos (Bornstein, Gini, Putnick, Haynes, Painter, & Suwalsky, 2006).

Tādejādi emocionālā pieejamība tiek aplūkota kā diādisks konstrukts, kurā būtiskas ir gan pieaugušā, gan bērna emocijas un reakcijas. Emocionālajai pieejamībai tiek izdalīti seši komponenti, kuri visi kopā raksturo konkrētās pieaugušā un bērna diādes mijiedarbības emocionālo aspektu. Kaut arī var izdalīt pieaugušo un bērnu raksturojošus komponentus, katra komponenta vērtējumu nosaka gan pieaugušā, gan bērna emocijas un reakcijas. Emocionālā pieejamība katras diādes attiecībās ir unikāla un noturīga.

1.2. Emocionālā pieejamība un piesaiste

Būtiska uzmanība pētījumos par vecāku – bērnu savstarpējām attiecībām un to ietekmi uz bērnu attīstību tiek pievērsta piesaistei. Boulbijs (Bowlby, 1988) piesaisti raksturo kā emocionālu saikni starp bērnu un aprūpētāju. Viņš norāda, ka jau pirmā dzīves gada laikā bērni tiecas izveidot ciešu emocionālu saikni ar vienu vai vairākiem aprūpētājiem, jo tā sniedz bērniem drošības izjūtu, mierinājumu un atbalstu. Šī bērnu tiekšanās pēc emocionālas saiknes ar aprūpētāju ir bioloģiski noteikta un izpaužas kā piesaistes uzvedība. Visvairāk piesaistes uzvedība ir novērojama distresa situācijās, kad bērns jūtas nobijies, ir noguris vai saslimis. Kaut arī piesaistes uzvedība visvairāk ir novērojama tieši bērnībā, tā ir raksturīga cilvēkiem jebkurā vecumā. Bērnībā izveidotās emocionālās saiknes saglabājas un ir nozīmīgas arī pieaugušo vecumā. Dzīves laikā tiek veidotas arī jaunas emocionālās saiknes ar citiem sev nozīmīgiem cilvēkiem.

Aprūpētāju reakcijas uz bērnu piesaistes uzvedību ietekmē bērna piesaistes drošību. Einsvorta (Ainsworth, et al., 1978) izdalīja trīs piesaistes modeļus (drošo, nedrošo/ ambivalento un nedrošo/ izvairīgo) un raksturoja mātes uzvedību, kas veicina katra piesaistes modeļa veidošanos. Balstoties uz empīriskiem pētījumiem, viņa izdalīja četrus mātes uzvedības aspektus, kas ļāva prognozēt bērna piesaistes uzvedības modeli. Šie aspekti bija 1) mātes iejūtība jeb pakāpe, kādā māte saprot bērna signālus un tos atbilstoši interpretē, 2) pieņemoša, pozitīva mātes attieksme pret bērnu, 3) pieejamība jeb uzmanības pievēršana bērnam un 4) sadarbība jeb pakāpe, kādā māte ņem vērā bērna vajadzības un respektē bērna vajadzību pēc autonomijas. Aplūkojot šos mātes uzvedības aspektus saistībā ar bērna piesaistes uzvedības modeli, tika konstatēts, ka droša piesaistes modeļa attīstību veicina mātes iejūtība un atsaucīgums uz bērna signāliem. Nedrošas/ ambivalentas piesaistes modeļa veidošanos veicina nekonsekventa mātes pieejamība un atsaucīgums, pārmērīga bērna aprūpe un mātes uztraukums par bērnu, kā arī mātes draudi pamest bērnu. Savukārt nedrošas/ izvairīgas piesaistes modeļa veidošanos veicina noraidoša mātes attieksme pret bērnu (Ainsworth, et al., 1978).

Vēlāk Meina un Solomons (Main & Solomon, 1986) izdalīja vēl ceturto piesaistes modeli

– nedrošu/ dezorganizētu piesaisti. Nedrošas/ dezorganizētas piesaistes modeļa veidošanos veicina tāda pieaugušo uzvedība, kas rada bērnam bailes no aprūpētāja un nedrošību par sagaidāmo aprūpētāja reakciju.

Pētījumi (Biringen, 2000; Biringen, Brown, et al., 2000; Emde, 2000; Ziv, Aviezer, Gini, Sagi, & Koren-Karie, 2000) parāda, ka emocionālā pieejamība un piesaiste ir cieši savstarpēji saistīti konstrukti. Tomēr, vērtējot pieaugušā un bērna emocionālo pieejamību, uzmanība tiek pievērsta arī tādiem pieaugušā un bērna mijiedarbības aspektiem (piemēram, strukturēšanai un neuzbāzīgumam), kuri netiek atsevišķi izdalīti, runājot par piesaisti (Emde, 2000).

Pētījumi (Biringen, Brown, et al., 2000; Edelstein, et al., 2004; Oyen, Landy, & Hilburn-Cobb, 2000) parāda saikni starp vecāku piesaistes modeli un emocionālo pieejamību mijiedarbībā ar bērnu. Biringena ar kolēģiem (Biringen, Brown, et al., 2000) pētījumā ar piecus gadus veciem bērniem un viņu mātēm noteica, ka mātes piesaistes modelis ļauj prognozēt mātes iekšējību, strukturēšanu, bērna atsaucīgumu un to, kā bērns iesaista māti mijiedarbībā. Drošāks mātes piesaistes modelis bija saistīts ar iekšējīgāku mātes attieksmi pret bērnu, optimālāku mijiedarbības ar bērnu strukturēšanu, optimālāku bērna atsaucīgumu un mātes iesaistīšanu mijiedarbībā. Arī citā pētījumā (Oyen, et al., 2000) iegūtie rezultāti parādīja, ka mātes ar drošu piesaisti ir iekšējīgākas pret bērnu nekā mātes ar nedrošu piesaisti. Pētījumā par vecāku piesaistes modeļa saistību ar viņu atsaucīgumu uz bērna signāliem stresa situācijās (Edelstein, et al., 2004) tika konstatēts, ka vecāki ar izvairīgu piesaistes stilu bija neatsaucīgāki uz bērnu signāliem spēcīgā distresa situācijā nekā vecāki, kuriem netika konstatēts izvairīgs piesaistes stils. Vecāku ar izvairīgas piesaistes stilu bērni uzrādīja arī daudz augstāku distresa līmeni nekā citu vecāku bērni.

Pētījumi (Sorce & Emde, 1981; Ziv, et al., 2000) par piesaisti arī parāda, ka mātes emocionālā pieejamība ir būtiska, lai veicinātu drošas piesaistes veidošanos bērnam. Bērna drošas piesaistes modeļi ir saistīti ar augstāku mātes – bērna emocionālo pieejamību: bērnu ar drošo piesaistes modeli mātēm ir raksturīga lielāka iekšējība pret bērnu un viņas optimālāk strukturē mijiedarbību ar bērnu, kā arī bērni ir atsaucīgāki un vairāk iesaista mātes kopīgā mijiedarbībā. Šo saistību neietekmē ģimenes sociālekonomiskais stāvoklis, bērna dzimums, mātes izglītības līmenis un mātes depresija² (Ziv, et al., 2000).

Šie pētījumos iegūtie rezultāti parāda, ka mātes piesaistes modelis ļauj prognozēt mātes – bērna emocionālo pieejamību un tā savukārt ietekmē bērna piesaistes attīstību. Mātēm ar drošu piesaistes modeli tiek novērota augstāka mātes – bērna emocionālā pieejamība, un tā veicina droša piesaistes modeļa veidošanos bērnam.

² Gan šeit, gan arī turpmāk darbā ar jēdzienu „*depresija*” tiek apzīmēti depresijas simptomi, kurus pašnovērtējuma anketās norādījuši pētījuma dalībnieki.

1.3. Emocionālās pieejamības saistība ar dažādiem māti un bērnu raksturojošiem faktoriem

Ņemot vērā to, ka emocionālā pieejamība raksturo konkrēta pieaugušā un bērna mijiedarbību, būtiski ir noskaidrot emocionālās pieejamības saistību ar dažādiem māti un bērnu raksturojošiem faktoriem. Var izdalīt pētījumus, kuros ir aplūkota demogrāfisko rādītāju saistība ar emocionālo pieejamību, pētījumus par emocionālās pieejamības saistību ar bērna attīstību, pētījumus par mātes pieredzes ietekmi uz emocionālo pieejamību un pētījumus par emocionālās pieejamības ietekmi uz mātes priekšstatu par sevi veidošanos.

Pētījumā par emocionālās pieejamības saistību ar dažādiem demogrāfiskajiem rādītājiem tika konstatēts, ka mātes izglītības līmenis prognozē mātes iejūtību, strukturēšanu un naidīgu izpausmju trūkumu (Biringen, Brown, et al., 2000). Mātes ar augstāku izglītības līmeni mijiedarbībā ar bērnu bija iejūtīgākas, optimālāk strukturēja mijiedarbību un izrādīja retākas naidīguma izpausmes nekā mazāk izglītotas mātes. Šajā pašā pētījumā tika atklāts, ka ģimenes materiālais stāvoklis ir saistīts ar mātes naidīguma izpausmēm: mātēm, kuru ģimenēs bija zemāks materiālais stāvoklis, tika biežāk novērotas naidīguma izpausmes nekā mātēm, kuru ģimenēs bija augstāks materiālais stāvoklis.

Nosakot bērna dzimuma saistību ar mātes – bērna emocionālo pieejamību, pētījumos iegūtie rezultāti ir pretrunīgi. Biringenas un viņas kolēģu veiktajā pētījumā (Biringen, Brown, et al., 2000) tika konstatēta piecus gadus vecu bērnu dzimuma saistība ar mātes naidīguma izpausmēm: mātes – meitas mijiedarbībā biežāk bija vērojamas mātes naidīguma izpausmes nekā mātes – dēla mijiedarbībā. Citā pētījumā (Ziv, et al., 2000) tika konstatētas vienu gadu vecu bērnu zēnu un meiteņu emocionālās pieejamības atšķirības: meitenes bija atsaucīgākas un vairāk iesaistīja kopējā mijiedarbībā mātes nekā zēni. Tomēr ir arī pētījumi (Biringen, et al., 1999; Bornstein, et al., 2006), kuros, novērtējot emocionālo pieejamību mātes mijiedarbībā ar 9 līdz 24 mēnešus veciem bērniem, netika konstatēta emocionālās pieejamības saistība ar bērna dzimumu. Vienā no šiem pētījumiem (Biringen, et al., 1999) gan tika konstatēts, ka pozitīva mātes mijiedarbība ar dēlu prognozē pozitīvāku šo mijiedarbību arī vēlāk, bet pozitīva mijiedarbība ar meitu neprognozē pozitīvāku vai negatīvāku mijiedarbību vēlāk. Šo pētījumu rezultāti parāda, ka, iespējams, līdz ar bērna vecumu var parādīties ar bērna dzimumu saistītas māti raksturojošas emocionālās pieejamības atšķirības, tomēr pirmajos bērna dzīves gados mātes-bērna emocionālā pieejamība nav saistīta ar bērna dzimumu. Konstatētās atšķirības starp zēnu un meiteņu atsaucīgumu un mātes iesaistīšanu mijiedarbībā var norādīt uz bērnu socializācijas dzimumu atšķirībām, kad zēni vairāk demonstrē autonomu uzvedību, bet meitenes veido ciešākas savstarpējās attiecības (Ziv, et al., 2000), tomēr būtu nepieciešami tālāki pētījumi, lai

noskaidrotu, kādi vēl papildus faktori to var ietekmēt un kādēļ citos pētījumos šādas atšķirības netika konstatētas.

Pētot demogrāfisko rādītāju saistību ar emocionālo pieejamību, tika konstatēta arī saistība starp bērnu dzimšanas secību un emocionālo pieejamību (Harel, Eshel, Ganor, & Scher, 2002). Mātes pret otro bērnu bija iejutīgākas nekā pret pirmo un trešo bērnu, bet pirmie bērni ģimenē vairāk iesaistīja māti mijiedarbībā nekā otrie un trešie bērni. Lielāku mātes iejutību pret otro bērnu varētu skaidrot ar mātes pieredzi bērnu audzināšanā, bet tas neizskaidro mazāku mātes iejutību pret trešo bērnu. Savukārt pirmo bērnu vēlmi vairāk iesaistīt māti mijiedarbībā var izskaidrot ar to, ka pirmajiem bērniem biežāk ir bijusi mijiedarbība tikai ar pieaugušajiem, bet otrajiem un trešajiem bērniem ģimenē bieži mijiedarbība ir arī ar brāļiem un māsām.

Nosakot emocionālās pieejamības saistību ar bērna attīstību, tika konstatēts, ka emocionālā pieejamība ir saistīta ar bērna emociju pašregulāciju un paklausību. Pētījumā (Din, Pillai Riddell, & Gordner, 2009) ar zīdaiņa vecuma bērniem lielāka mātes iejutība un neuzbāzīgāka uzvedība bērna potēšanas laikā bija saistīta ar mazāk izteiktām zīdaiņa vecuma bērnu sāpju izpausmēm pēc adatas dūriena, bet citā pētījumā (Little & Carter, 2005) ar gadu veciem bērniem naidīgāka mātes attieksme pret bērnu bija saistīta ar bērna grūtībām regulēt savas negatīvās emocijas stresa situācijā. Šo pētījumu rezultāti parāda, ka iejutīgāka mātes attieksme pret bērnu un neuzbāzīgāka mātes uzvedība var veicināt bērna emociju pašregulācijas attīstību, bet neiejūtīga un naidīga mātes attieksme pret bērnu un uzbāzīga uzvedība var kavēt to. Savukārt pētījumā par emocionālās pieejamības saistību ar bērna paklausību iejutīgāka mātes attieksme un optimālāka mijiedarbības ar bērnu strukturēšana bija saistīta ar paklausīgāku 15 – 31 mēnešus vecu bērnu uzvedību (Lehman, Steier, Guidash, & Wanna, 2002).

Pētot mātes pieredzes ietekmi uz mātes – bērna emocionālo pieejamību, tika konstatēta mātes vardarbības pieredzes bērnībā ietekme uz mātes uzbāzīgumu mijiedarbībā ar bērnu (Moehler, Biringen, & Poustka, 2007). Mātes, kurām tika konstatēta fiziskas vai seksuālas vardarbības pieredze bērnībā, bija uzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērnu nekā mātes bez šādas pieredzes. Savukārt, pētot mātes depresijas saistību ar mātes – bērna emocionālo pieejamību, tika konstatēts, ka hroniska mātes depresija ir saistīta ar mazāku mātes iejutību pret bērnu un šo saistību ietekmē mātes grūtības uztvert situāciju no bērna perspektīvas (Trapolini, Ungerer, & McMahon, 2008). Tas norāda uz to, ka mātes vardarbības pieredze bērnībā, viņas emocionālās problēmas un grūtības uztvert situāciju no bērna perspektīvas var negatīvi ietekmēt noteiktu mātes – bērna emocionālās pieejamības komponentu attīstību.

Emocionālā pieejamība ir saistīta arī ar mātes priekšstatu par sevi kā māti. Biringenas un kolēģu (Biringen, Matheny, Bretherton, Renouf, & Sherman, 2000) veiktā pētījuma rezultāti parādīja, ka 18 mēnešus vecu bērnu māšu iejutība prognozē šo māšu priekšstatu par sevi kā

māti, kad bērniem būs trīs gadi. Savukārt, novērtējot šo mātes – bērna emocionālo pieejamību, kad bērni bija divus gadus veci, vislabāk mātes priekšstatu par sevi kā māti bērnu trīs gadu vecumā prognozēja mātes prasme strukturēt mijiedarbību ar bērnu, bet mātes iejūtībai netika konstatēta nozīmīga ietekme. Mātēm, kuras optimālāk strukturēja mijiedarbību ar bērnu, kad bērnam bija divi gadi, bija raksturīgs pozitīvāks priekšstats par sevi un viņas efektīvāk regulēja savas dusmas mijiedarbībā ar bērnu, kad bērnam bija trīs gadi. Šie pētījuma rezultāti norāda uz to, ka agrīnās mātes – bērna attiecības var ietekmēt mātes priekšstatu par sevi mātes lomā un līdz ar bērna vecumu šī priekšstata veidošanos arvien vairāk ietekmē mātes prasme strukturēt mijiedarbību ar bērnu. Iegūtie rezultāti norāda arī uz saikni starp mātes prasmi strukturēt mijiedarbību ar bērnu un viņas prasmi regulēt savas negatīvās emocijas mijiedarbībā ar bērnu.

Apkopojot iepriekš teikto, var secināt, ka emocionālā pieejamība mātes – bērna attiecībās raksturo mātes un bērna mijiedarbības emocionālo aspektu un tajā tiek izdalīti gan māti, gan bērnu raksturojoši komponenti, kuri ir atkarīgi gan no mātes, gan no bērna emocijām un reakcijām. Emocionālā pieejamība un piesaiste ir cieši savstarpēji saistīti konstrukti, tomēr emocionālā pieejamība atspoguļo arī tādus pieaugušā un bērna mijiedarbības aspektus, kuri netiek izdalīti piesaistes teorijā. Emocionālā pieejamība ir saistīta ar dažādiem demogrāfiskajiem rādītājiem (mātes izglītības līmeni, ģimenes materiālo stāvokli, bērna dzimšanas secību un bērna dzimumu), tā ir saistīta ar bērna paklausību un emociju regulāciju, to ietekmē mātes pieredze, un tā ir saistīta ar mātes priekšstata par sevi kā māti veidošanos.

2. Vecāku kompetences izjūta

2.1. Vecāku kompetences izjūtas jēdziens

Vecāku kompetences izjūta tiek definēta kā personu apmierinātība un priekšstats par savu efektivitāti vecāku lomā (Johnston & Mash, 1989). Vecāku kompetences izjūtai tiek izdalīti divi komponenti: emocionālais komponents jeb apmierinātība ar vecāku lomu un kognitīvais komponents jeb priekšstats par savu efektivitāti vecāku lomā. Apmierinātība ar vecāku lomu atspoguļo to, cik patīkami vecāki jūtas šajā lomā, bet priekšstats par savu efektivitāti parāda vecāku vērtējumu par savu kompetenci vecāku lomā (Johnston & Mash, 1989; Ohan, et al., 2000). Abi šie komponenti ir savstarpēji saistīti, jo ir grūti iegūt apmierinājumu, darot to, kas neizdodas, un grūti veiksmīgi veikt to, kas nesniedz apmierinājumu (Coleman & Karraker, 1997).

Psihologijā, raksturojot vecāku priekšstatu par savu efektivitāti, tiek izmantots Banduras (Bandura, 1982) attīstītais pašefektivitātes jēdziens. Viņš definē pašefektivitāti kā cilvēka pārliecību par savām iespējām kontrolēt notikumus savā dzīvē vai veikt noteiktas darbības, lai

sasniegtu savu mērķi, un norāda, ka „lai sasniegtu savus mērķus, cilvēki cenšas kontrolēt notikumus, kas ietekmē viņu dzīvi. Viņi izjūt lielāku stimulu darboties, ja ir pārliecināti, ka kontrole ir iespējama – ka viņu darbošanās būs efektīva” (Bandura, 1997, 3).

Pašefektivitāte ietekmē cilvēka funkcionēšanas kognitīvos, motivācijas, emocionālos un fiziskos aspektus. Cilvēki ar augstāku pašefektivitāti izvirza sev augstākus mērķus, ir tālredzīgāki un vada sevi, iztēlojoties veiksmīgu gala rezultātu. Viņi ir neatlaidīgāki un elastīgāki savu mērķu sasniegšanā, veiksmīgāk pārvar stresa situācijas, tiek galā ar trauksmi un maina savus neefektīvos ieradumus uz efektīvākiem (Bandura, 1993, 1997).

Pašefektivitātes veidošanos ietekmē cilvēka pieredze attiecīgajā darbības jomā, citu cilvēku uzvedības piemērs un sniegtais iedrošinājums. Veiksmīgi tiekot galā ar grūtu situāciju, redzot kāda cita sev līdzīga cilvēka veiksmi vai saņemot apkārtējo iedrošinājumu, cilvēka pašefektivitāte paaugstinās (Bandura, 1997).

Atbilstoši pašefektivitātes definīcijai, vecāku pašefektivitāti var definēt kā vecāku priekšstatu par savu efektivitāti vecāku lomā. Vecāku pašefektivitāte ir vecāku pašu veidots savu iespēju novērtējums, kas attiecas nevis uz konkrētām iemaņām, bet vispārīgām vecāku iespējām tikt galā ar pienākumiem, kas saistīti ar bērna audzināšanu (Montigny & Lacharité, 2005).

Pētījumos tiek izmantoti arī citi vecāku pašefektivitātei līdzīgi jēdzieni, kuriem ir atšķirīga nozīme. Viens no tādiem jēdzieniem ir *vecāku pārliecība par sevi* (angļu valodā – *self-confidence*). Apkopojot dažādu autoru sniegtos šī jēdzienā skaidrojumus, Montignī un Lačarite (Montigny & Lacharité, 2005) norāda, ka vecāku pārliecība par sevi raksturo tās stiprumu, pat nenorādot, uz ko šī pārliecība attiecas. Vecāku pašefektivitāte sevī ietver gan vecāku pārliecību par savām bērna audzināšanas prasmēm, gan tās stiprumu. Pētījumos tiek izmantots arī *vecāku pašcieņas* (angļu valodā – *self-esteem*) jēdziens. Atsaucoties uz Banduras (Bandura, 1997, kā minēts Montigny & Lacharité, 2005) sniegto skaidrojumu, Montignī un Lačarite norāda, ka pašcieņa ir cilvēka vērtējums par savu vērtību, bet pašefektivitāte – savu iespēju novērtējums. Vēl pētījumos tiek izmantots arī *vecāku kompetences* (angļu valodā – *parental competence*) jēdziens, kas attiecas uz citu cilvēku veidotu spriedumu par vecāku spējām un prasmēm, bet vecāku pašefektivitāte ir vecāku pašu spriedums par savām iespējām tikt galā ar bērna audzināšanu saistītu pienākumu izpildi (Montigny & Lacharité, 2005).

2.2. Vecāku kompetences izjūtas saistība ar dažādiem vecākus un ģimeni raksturojošiem faktoriem

Pētot vecāku kompetences izjūtas saistību ar dažādiem demogrāfiskajiem rādītājiem, tika pārbaudīta tās saistība ar bērnu vecumu un dzimumu. Pētījumā (Rogers & Matthews, 2004) tika

konstatēts, ka trīs līdz piecus gadus vecu bērnu vecāki ir apmierinātāki ar savu lomu nekā jaunāku bērnu vecāki. Tomēr pētījumi ar vecākiem, kuriem ir bērni vecuma posmā no četriem līdz divpadsmit gadiem, neuzrādīja dažādu vecumu bērnu vecāku kompetences izjūtas atšķirības (Johnston & Mash, 1989; Ohan, et al., 2000). Pētījumā, kas tika veikts ar zīdaiņu vecākiem pēc pirmā bērna piedzimšanas (Hudson, et al., 2001), tika konstatēts, ka mātes un tēva priekšstats par savu efektivitāti laika gaitā kļūst pozitīvāks, bet zīdaiņa vecuma bērnu mātes augstāk novērtē savu efektivitāti nekā tēvi. Šīs iegūtās atšķirības starp tēviem un mātēm tika skaidrotas ar mātes noteicošo lomu zīdaiņu un mazu bērnu aprūpē un audzināšanā. Iegūstot pieredzi bērna audzināšanā, vecāki jūtas pārliecinātāki par sevi vecāku lomā. Vecāku pieredzes ietekmi uz pašefektivitāti apstiprināja arī Kolemanes un Karrakeres (Coleman & Karraker, 2000) pētījumā iegūtie rezultāti, kuri parādīja, ka augstāk savu efektivitāti mātes lomā novērtē tās mātes, kurām ir iepriekšēja pieredze bērnu audzināšanā.

Bērnu vecuma saistību ar vecāku apmierinātību ar vecāku lomu var skaidrot ar bērnu vecumposmu īpatnībām un jaunāku bērnu vecāku, iespējams, ierobežotākām iespējām atpūsties un veltīt laiku savām interesēm. Tā kā tikai vienā pētījumā (Rogers & Matthews, 2004) bija salīdzināta jaunāku par 3 gadiem un vecāku bērnu vecāku apmierinātība ar vecāku lomu, tad būtu nepieciešami papildus pētījumi, kas ļautu pārliecinotāk spriest par bērnu vecuma saistību ar vecāku apmierinātību ar savu lomu.

Pētījumi par bērna dzimuma saistību ar vecāku kompetences izjūtu sniedz pretrunīgus rezultātus: Džonstone un Mašs (Johnston & Mash, 1989) nekonstatēja bērna dzimuma saistību ar vecāku kompetences izjūtu, savukārt Ohans ar kolēģiem (Ohan, et al., 2000) secināja, ka meiteņu vecāki uzrāda augstākus savas efektivitātes vērtējumus nekā zēnu vecāki. Pētījumā, kas tika veikts ar zīdaiņa vecuma bērnu vecākiem (Hudson, et al., 2001), tika konstatēts, ka zēnu tēvi pēc pirmā bērna piedzimšanas ir apmierinātāki ar tēva lomu nekā meiteņu tēvi. Kā ierobežojumu pētījumiem par bērna vecuma un dzimuma saistību ar vecāku kompetences izjūtu var minēt to, ka visi minētie pētījumi, izņemot vienu (Hudson, et al., 2001), netika veikti ar vecākiem, kuriem ir tikai viens bērns ģimenē. Vecākiem ar vairākiem bērniem ģimenē tika lūgts aizpildīt anketas, domājot par vienu no saviem bērniem. Tādejādi, vecāku pieredze, audzinot vairākus bērnus ģimenē, varēja traucēt noteikt bērna vecuma un dzimuma saistību ar vecāku kompetences izjūtu.

Salīdzinot tēva un mātes kompetences izjūtas rādītājus (Johnston & Mash, 1989; Rogers & Matthews, 2004), tika konstatēts, ka vecāku apmierinātība ar savu lomu un priekšstats par savu efektivitāti vecāku lomā tēviem un mātēm pozitīvi korelē. Aptaujājot jaunos vecākus pēc pirmā bērna piedzimšanas, tika konstatēts, ka zīdaiņu mātes augstāk novērtē savu efektivitāti nekā tēvi (Hudson, Elek, & Fleck, 2001). Arī pētījumā ar vecākiem, kuriem ir bērni vecumā līdz 18 gadiem, mātes augstāk novērtēja savu efektivitāti nekā tēvi (Gilmore & Cuskelly, 2008).

Savukārt pētījumā (Johnston & Mash, 1989), kas tika veikts ar 4 – 9 gadus vecu bērnu vecākiem, un pētījumā (Gilmore & Cuskelly, 2008) ar vecākiem, kuriem ir bērni vecumā līdz 18 gadiem, tēvi bija apmierinātāki ar savu lomu nekā mātes. Priekšstata par savu efektivitāti vecāku lomā atšķirības starp mātēm un tēviem tiek skaidrotas ar māšu lielāku iesaistīšanos bērnu aprūpē un audzināšanā, bet atšķirības vecāku apmierinātībā ar vecāku lomu tika skaidrotas ar atšķirīgajām lomām, kādas vecāki, iespējams, pilda: tēvi biežāk uzņemas bērna rotaļu biedra lomu, bet mātes – aprūpētājas lomu.

Vecāku kompetences izjūta ir negatīvi saistīta ar vecāku stresu, trauksmi un depresiju (Gartstein & Sheeber, 2004; Hassall, Rose, & McDonald, 2005; Krishnakumar & Black, 2003; Rogers & Matthews, 2004; Willinger, Diendorfer-Radner, Willnauer, Jorgl, & Hager, 2005).

Atbilstoši Banduras (Bandura, 1982, 1997) sniegtajam pašefektivitātes skaidrojuma, augstāka pašefektivitāte ir saistīta ar spēju iztēloties veiksmīgu risinājumu un rīkoties, lai mazinātu negatīvos stresorus. Vecāki, kuri netic savām spējām tikt galā ar grūtām situācijām, biežāk uztraucas par slikto, kas varētu notikt, un paredz vairāk bīstamu situāciju. Šis vecāku uztraukums palielina vecākiem stresu un var veicināt depresijas attīstību.

Vecāku kompetences izjūta ir negatīvi saistīta arī ar vecāku fiziskās veselības problēmām, tomēr vecākiem ar fiziskās veselības problēmām, kuri saņem sociālo atbalstu, vecāku kompetences izjūta ir augstāka nekā vecākiem ar fiziskās veselības problēmām, kuri sociālo atbalstu nesaņem (Dorsey, Klein, & Forehand, 1999). Sociālā atbalsta pozitīvā saistība ar vecāku kompetences izjūtu ir vērojama arī vecāku savstarpējās attiecībās. Pozitīvas vecāku savstarpējās attiecības un abu vecāku vienots bērnu audzināšanas stils ir saistīts ar lielāku vecāku apmierinātību ar savu lomu (Krishnakumar & Black, 2003; Ohan, et al., 2000). Iespējams, vecāki, kuri ir apmierināti ar savām pāra attiecībām, vairāk atbalsta viens otru arī bērnu audzināšanā, un tas palielina apmierinātību ar vecāku lomu. Sociālais atbalsts un saņemtā atgriezeniskā saite no apkārtējiem tiek nosaukti par nozīmīgiem aspektiem arī pašefektivitātes teorijā (Bandura, 1993). Atgriezeniskā saite, kurā tiek parādīts sasniegtais progress, paaugstina savas efektivitātes vērtējumu, izpildījuma sniegumu un apmierinātību ar paveikto.

Vecāku kompetences izjūta var būt saistīta arī ar mātes nodarbinātību (Hock & DeMeis, 1990). Pētījumā par atšķirībām starp mātēm, kuras veic algotu darbu, un kuras neveic algotu darbu, tika konstatēts, ka mātes, kuras vēlas strādāt algotu darbu, bet tomēr nestrādā, biežāk uzrāda depresijas simptomus un izjūt pretrunīgu attieksmi pret mātes lomu. Tas parāda, ka vecāku kompetences izjūta ir saistīta arī ar to, cik veiksmīgi mātei izdodas apvienot mātes lomu ar citām sev svarīgām lomām.

Vecāku kompetences izjūta ir negatīvi saistīta ar bērna uzvedības problēmām, bet ir vērojamas šīs saistības atšķirības tēviem un mātēm. Bērnu ar uzvedības problēmām tēvi ir

mazāk apmierināti un zemāk vērtē savu efektivitāti tēva lomā nekā tēvi, kuru bērniem nav uzvedības problēmu. Bērnu ar uzvedības problēmām mātes ir mazāk apmierinātas ar savu lomu nekā mātes, kuru bērniem nav uzvedības problēmu, bet netiek novērota būtiska bērnu uzvedības problēmu saistība ar mātes priekšstatu par savu efektivitāti (Johnston & Mash, 1989; Ohan, et al., 2000). Tas ir pretrunā ar citā pētījumā (Gartstein & Sheeber, 2004) iegūtajiem rezultātiem, kur bērnu eksternalizētās uzvedības problēmas prognozēja zemāku mātes pašefektivitāti. Var secināt, ka tēvu priekšstatu par savu efektivitāti ietekmē viņu vērtējums par bērna uzvedību, bet nav viennozīmīgas atbildes par to, kā bērna uzvedības problēmas ir saistītas ar mātes priekšstatu par savu efektivitāti mātes lomā. Novērotās sakarības starp vecāku kompetences izjūtu un bērna uzvedības problēmām var būt abpusējas: gan bērna ar uzvedības problēmām audzināšana var negatīvi ietekmēt vecāku priekšstatu par savu efektivitāti un apmierinātību ar vecāku lomu, gan vecāki ar zemu kompetences izjūtu var nebūt pietiekami atsaucīgi uz bērna vajadzībām, un tas var veicināt bērna uzvedības problēmu attīstību (Ohan, et al., 2000).

Arī bērna attīstības traucējumi ir negatīvi saistīti ar vecāku kompetences izjūtu (Herrick, Nussbaum, Holtzman, & Wissow, 2004; Wanamaker, Graydon, Leesburg, & Glenwick, 1998), bet to ietekmē arī tas, kā vecāki pieņem bērna attīstības traucējumus un pielāgojas tiem. Pētījumā par ar hemofiliju slimu bērnu tēviem tika konstatēts, ka tēvi, kuri biežāk paši veica saviem bērniem infūziju³, augstāk novērtēja savu efektivitāti tēva lomā nekā tēvi, kuri bērniem infūziju nekad paši nebija veikuši vai bija to darījuši vienu vai divas reizes (Herrick, et al., 2004). Iegūtie rezultāti parāda, ka pielāgošanās bērna slimībai un aktīva iesaistīšanās bērna ārstēšanā ir saistīta ar augstāku tēva priekšstatu par savu efektivitāti tēva lomā. Šī saistība var būt abpusēja: gan augstāks priekšstats par savu efektivitāti var sekmēt tēva pielāgošanos bērna slimībai un aktīvu iesaistīšanos bērna ārstēšanā, gan aktīva iesaistīšanās bērna ārstēšanā un pielāgošanās bērna slimībai var paaugstināt tēva priekšstatu par savu efektivitāti.

Pētījumā par mātes pašefektivitātes saistību ar mātes – bērna mijiedarbību (Hess, Teti, & Hussey-Gardner, 2004) tika konstatēts, ka šo saistību ietekmē mātes izpratne par bērna attīstību. Ja mātes zināšanu līmenis par bērna attīstību ir augsts, viņas priekšstats par savu efektivitāti ir pozitīvi saistīts ar viņas un bērna mijiedarbību, bet, ja viņas zināšanu līmenis ir zems, šī saistība ir negatīva, t.i., viņa var augstu novērtēt savu efektivitāti, bet mijiedarbība ar bērnu var nebūt pozitīva. Ja vecāki ir pietiekami informēti par bērnu attīstību un audzināšanu, viņiem ir iespēja atbilstošāk novērtēt savu un bērna mijiedarbību un izvēlēties piemērotākas audzināšanas metodes. Ir būtiski, novērtējot vecāku un bērnu attiecības, nepaļauties tikai uz vecāku sniegtajiem vērtējumiem, bet arī novērot vecāku un bērnu mijiedarbību.

Apkopojot šajā nodaļā būtiskāko, var teikt, ka vecāku kompetences izjūtu veido divi

³ Infūzija – šķidrums ievadīšana vēnā vai zemādas audos.

savstarpēji saistīti komponenti: apmierinātība ar vecāku lomu un priekšstats par savu efektivitāti vecāku lomā. Priekšstats par savu efektivitāti tiek raksturots, izmantojot pašefektivitātes jēdzienu. Vecāku kompetences izjūta ir saistīta ar dažādiem demogrāfiskajiem rādītājiem (bērna vecumu un dzimumu, pieaugušā dzimumu), tā ir negatīvi saistīta ar vecāku stresu, trauksmi, depresiju, bērnu uzvedības problēmām un attīstības traucējumiem. Vecāku kompetences izjūtu paaugstina vecāku pieredze šajā lomā, tā ir pozitīvi saistīta ar saņemto sociālo atbalstu un vecāku spēju pieņemt un pielāgoties ar bērna audzināšanu saistītajām grūtībām. Piedaloties vecāku mācību grupās, vecākiem ir iespēja papildināt savas zināšanas par bērnu attīstību un audzināšanu, iespēja saņemt atbalstu un iedrošinājumu mainīt savu mijiedarbību ar bērnu. Tas var veicināt pozitīvāka vecāku priekšstata par savu efektivitāti vecāku lomā attīstību. Kļūstot pārliecinātākiem par savu efektivitāti vecāku lomā, vecāki var ieguldīt vairāk pūļu, būt neatlaidīgāki un elastīgāki, lai uzlabotu savu mijiedarbību ar bērnu, un tas var sekmēt pozitīvākas bērna uzvedības attīstību.

3. Bērnu uzvedības problēmas

3.1. Internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmas ⁴

Bērnu uzvedības problēmas, to izpausmes, rašanās cēloņi un mazināšanas iespējas ir bieži pētīta tēma attīstības psiholoģijā. Bērnu uzvedības problēmas tiek iedalītas divās lielās grupās: internalizētās uzvedības problēmas un eksternalizētās uzvedības problēmas. Internalizēto uzvedības problēmu gadījumā negatīvās emocijas cilvēks vērš pats pret sevi, bet eksternalizēto uzvedības problēmu gadījumā tās tiek izraģētas uz āru, vēršot tās pret citiem. Internalizētās uzvedības problēmas ir tās, kuru dēļ vairāk cieš cilvēks pats. Tās ir trauksme, nomāktība, noslēgšanās sevī un somātiskas raizes. Eksternalizētās uzvedības problēmas ir tās, kas izpaužas konfliktos ar citiem, un pie tām tiek pieskaitītas uzmanības problēmas, agresīva uzvedība un noteikumu pārkāpumi. Šo uzvedības problēmu gadījumā negatīvās emocijas izpaužas kā dusmas, agresija un frustrācija (Achenbach & Rescorla, 2000).

Kaut arī internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmas ir dažādi uzvedības problēmu veidi, tās bieži ir pozitīvi savstarpēji saistītas, kaut gan var būt bērni, kuriem ir izteiktas tikai internalizētās vai tikai eksternalizētās uzvedības problēmas (Achenbach & Rescorla, 2000; Youngstrom, Loeber, & Stouthamer-Loeber, 2000). Ir vērojamas arī dzimuma atšķirības abos šajos uzvedības veidos: zēniem biežāk tiek novērotas eksternalizētās uzvedības

⁴ Darbā tiek lietoti jēdzieni *Internalizētās uzvedības problēmas* un *Eksternalizētās uzvedības problēmas* (angļu valodā – *Internalizing Behavior Problems*, *Externalizing Behavior Problems*), jo tā šie jēdzieni latviešu valodā ir lietoti līdz šim, kaut gan angļu valodā šiem jēdzieniem ir dinamiska nevis statiska nozīme.

problēmas, bet meitenēm biežāk novēro internalizētās uzvedības problēmas (O'Leary & Vidair, 2005).

Lai iegūtu objektīvāku priekšstatu par bērnu uzvedību, to var lūgt novērtēt ne tikai vecākiem, bet arī bērnu skolotājam vai auklītēm. Salīdzinot vecāku un skolotāju sniegtos bērnu uzvedības novērtējumus, secināms, ka skolotāji mazāk norāda bērnu uzvedības problēmas nekā vecāki (Youngstrom, et al., 2000). No tā izriet, ka dažādu vērtētāju sniegtie bērna uzvedības novērtējumi var atšķirties, jo katram vērtētājam ir noteikta pieredze bērnu uzvedības novērtēšanā, kā arī bērna uzvedība dažādās situācijās var būt atšķirīga.

3.2. Riska un aizsargājošie faktori bērnu uzvedības problēmu attīstībā

Saskaņā ar Bronfenbrennera (Bronfenbrenner, 1977; Bronfenbrenner & Ceci, 1994; Bronfenbrenner & Evans, 2000) formulēto bioekoloģisko cilvēka attīstības modeli⁵, bērnu attīstību var aplūkot kā dinamisku bioloģisko un vides faktoru mijiedarbības procesu. Pētījumos tiek pievērsta uzmanība dažādiem bioloģiskajiem un vides faktoriem, kuru mijiedarbība ietekmē bērnu attīstību. Daži no šiem faktoriem biežāk ir saistīti ar problēmām bērnu attīstībā, un tie tiek saukti par *riska faktoriem*, taču citi faktori var mazināt riska faktoru negatīvo ietekmi uz bērnu attīstību, un tos sauc par *aizsargājošiem faktoriem* (Coie, et al., 1993). Būtiska loma ir tam, cik daudz riska faktoru iedarbojas vienlaicīgi, jo to savstarpējā ietekme ir postošāka nekā katra atsevišķa riska faktora ietekmes summa (Landy & Menna, 2006). Ar bērnu uzvedības problēmām saistītos riska un aizsargājošos faktoros var iedalīt četrās grupās: 1) ar bērnu attīstību saistītie faktori; 2) vecāku – bērnu mijiedarbība; 3) vecāku pieredze un pašreizējā funkcionēšana un 4) sociāldemogrāfiskie un sociālie faktori (Landy, 2002).

Ar bērnu attīstību saistīto faktoru loma bērnu uzvedības problēmu attīstībā

Aplūkojot ar bērnu attīstību saistīto faktoru lomu bērnu uzvedības problēmu attīstībā, uzsvērta ir mijiedarbība starp bioloģiskajiem riska faktoriem un vidi. Viens no bērnu uzvedības problēmu veidošanās riska faktoriem ir bērnu fiziskās un garīgās attīstības traucējumi. Piemēram, ir konstatēts, ka bērniem ar autismu un cerebrālo trieku novērojamas izteiktākas uzvedības problēmas nekā bērniem bez attīstības traucējumiem (Eisenhower, Baker, & Blacher, 2005).

⁵ *Bioekoloģiskajā cilvēka attīstības modelī* (Bronfenbrenner, 1977, Bronfenbrenner & Evans, 2000) cilvēka attīstība tiek aplūkota kā dinamisks bioloģisko un vides faktoru mijiedarbības process, kas norit piecu, savstarpēji saistītu, modeļi izdalīto sistēmu ietvaros. Modelī iekļautās sistēmas ir: 1) mikrosistēma – tā ir tuvākā apkārtējā vide, kurā norit cilvēka attīstība (piemēram, ģimene, skola); 2) mezosistēma – to veido mikrosistēmu mijiedarbība (piemēram, ģimenes un skolas mijiedarbība); 3) ekzosistēma – tā ir plašāka apkārtējā vide (piemēram, attālāki radnieki un ģimenes draugi, vecāku darbavieta), kas netieši var ietekmēt attīstību; 4) makrosistēma – to veido kultūras normas, tradīcijas, vērtības un 5) hronosistēma – to veido iepriekš izdalīto sistēmu savstarpēja mijiedarbība un attīstība laikā.

Bieži pētījumos uzmanība tiek pievērsta arī dažādām bērna temperamenta iezīmēm. Veicot longitudinālu pētījumu (Janson & Mathiesen, 2008) par bērnu temperamenta saistību ar bērnu uzvedības problēmām 18 mēnešu, 30 mēnešu, četru līdz piecu gadu un astoņu līdz deviņu gadu vecumā, tika noteikta bērnu emocionālā jūtīguma, kautrīguma, sabiedriskuma un aktivitātes saistība ar bērnu uzvedības problēmām. Izmantojot klasteru analīzi, pētnieki izdalīja piecus dažādus temperamenta profilus un noteica katra izveidotā temperamenta profila saistību ar bērnu uzvedības problēmām. Emocionāli jūtīgiem, sabiedriskiem, aktīviem bērniem biežāk tika novērotas eksternalizētās uzvedības problēmas, bet kautrīgiem bērniem ar zemiem aktivitātes un sabiedriskuma rādītājiem biežāk tika novērotas internalizētās uzvedības problēmas. Emocionāli jūtīgiem, kautrīgiem bērniem tika novērotas gan eksternalizētās, gan internalizētās uzvedības problēmas. Šī temperamentu iezīmju un bērnu uzvedības problēmu saistība saglabājās visos no 18 mēnešu vecuma līdz astoņu vai deviņu gadu vecumam veiktajos mērījumos un bija raksturīga gan zēniem, gan meitenēm. Astoņu līdz deviņu gadu vecumā biežāk internalizētās uzvedības problēmas tika novērotas arī emocionāli jūtīgiem, sabiedriskiem, aktīviem bērniem.

1968.gadā Tomass, Čess un Birčs (Thomass, Chess, & Birch, 1968, kā minēts Lendija & Ozola, 2004) ieviesa jēdzienus „grūts temperaments” (angļu valodā – *difficult temperament*) un „viegls temperaments” (angļu valodā – *easy temperament*). Ar jēdzienu „grūts temperaments” viņi apzīmēja temperamenta profilu, kuru raksturo neregulāras bērna bioloģiskās funkcijas (piemēram, ēšanas vai gulēšanas ritms), negatīva reakcija uz jauniem stimuliem, lēna pielāgošanās situācijās izmaiņām un augstas intensitātes negatīvās emocionālās reakcijas, un ar jēdzienu „viegls temperaments” viņi apzīmēja temperamenta profilu, kuru raksturo regulāras bērna bioloģiskās funkcijas, vājas vai vidējas intensitātes emocionālās reakcijas un kopumā pozitīvs bērna noskaņojums. Kopš tā laika pētījumos tiek izmantoti šie temperamenta tipu apzīmējumi un grūts temperaments tiek izdalīts kā riska faktors, kas var pastiprināt negatīvas ģimenes vides ietekmi uz bērnu uzvedības problēmu attīstību, savukārt viegls bērna temperaments bieži tiek aplūkots kā bērnu attīstību aizsargājošs faktors. Pētot temperamenta mijiedarbību ar ģimenes vidi, tika konstatēts, ka ģimenēs, kur vecāki bieži konfliktē, bērniem ar grūtu temperamentu biežāk novēro eksternalizētās uzvedības problēmas nekā bērniem ar vieglu temperamentu (Ramos, Wright Guerin, Gottfried, Bathurst, & Oliver, 2005).

Pētot bioloģisko un vides faktoru mijiedarbības lomu bērnu uzvedības problēmu attīstībā, uzmanība tika pievērsta arī bērnu smadzeņu pusložu funkcionālās asimetrijas un ģimenes vides mijiedarbībai (Forbes, et al., 2006). Mātes depresijas gadījumā zēniem ar kreisās smadzeņu puslodes asimetriju biežāk tika konstatēta agresīva uzvedība nekā zēniem ar labās smadzeņu puslodes asimetriju. Meitenēm šāda mātes depresijas un smadzeņu pusložu asimetrijas mijiedarbības ietekme uz uzvedību netika konstatēta, norādot uz dzimumu atšķirībām mātes

depresijas un bērna smadzeņu pusložu asimetrijas mijiedarbībā. Attiecībā uz bērnu trauksmes un depresijas izpausmēm būtiska loma ir bērnu emociju regulācijai. Mātes depresijas gadījumā bērniem ar kreisās smadzeņu puslodes asimetriju un vāju emociju regulāciju biežāk novērota pastiprināta trauksme un depresijas izpausmes nekā bērniem ar kreisās smadzeņu puslodes asimetriju un attīstītu prasmi regulēt savas emocijas. Forbes un kolēģu pētījuma rezultāti parāda, ka bērnu prasme regulēt savas emocijas var darboties kā aizsargājošs faktors bērniem, kuru mātēm ir depresija.

Nosakot ģenētisko un vides faktoru lomu mazu bērnu uzvedības problēmu attīstībā, pētījumā ar dvīņiem (Saudino, Carter, Purper-Ouakil, & Gorwood, 2008) tika konstatēts, ka ģenētiskie faktori izskaidro 50% no bērnu uzvedības problēmām, kopīgā abiem bērniem vide izskaidro 30% un katram bērnam atšķirīgā vide izskaidro 20% no bērnu uzvedības problēmām. Citā pētījumā (Derks, Hudziak, van Beijsterveldt, Dolan, & Boomsma, 2004) ar trīs gadus veciem dvīņiem tika konstatēts, ka ģenētiskie un vides faktori atšķirīgi izskaidro dažādas bērnu uzvedības problēmas. Trauksmainu un depresīvu uzvedību bērniem vairāk kā 60% izskaidro ģenētiskie faktori un 30% atšķirīgās vides faktori, kas ļauj secināt, ka mazu bērnu trauksmainu un depresīvu uzvedību daudz lielākā mērā ietekmē iedzimtība nevis apkārtējās vides faktori. Noslēgšanos sevī vairāk kā 40% izskaidro ģenētiskie faktori un 10 – 30% kopīgās un 25% atšķirīgās vides faktori, bet agresīvo uzvedību vairāk kā 50% izskaidro ģenētiskie faktori un pārējo kopīgās un atšķirīgās vides faktori. Arī šie rezultāti norāda, ka mazu bērnu noslēgšanos sevī un agresīvu uzvedību būtiski nosaka iedzimtība, bet gandrīz tikpat liela loma ir arī dažādiem vides faktoriem. Pārmērīgu bērna aktivitāti 70% izskaidro ģenētiskie un 30% atšķirīgās vides faktori, kas norāda uz iedzimtības dominējošo lomu mazu bērnu aktivitātes līmeņa attīstībā. Savukārt opozicionāru uzvedību tikai 20 – 30% nosaka ģenētiskie faktori un vairāk kā 40% nosaka kopējās vides faktori, kas ļauj secināt, ka opozicionāras uzvedības attīstību maziem bērniem, galvenokārt, ietekmē dažādi vides faktori un iedzimtībai ir mazāka loma (Derks, et al., 2004). Šie pētījumos ar dvīņiem iegūtie rezultāti parāda, ka, lai arī bērnu uzvedības attīstību ietekmē gan ģenētiskie, gan vides faktori, to loma dažādu uzvedības problēmu attīstībā ir atšķirīga.

Apkopojot iepriekš minēto pētījumu rezultātus, var secināt, ka bērnu uzvedības problēmu attīstību ietekmē tādi ar bērna attīstību saistīti riska faktori kā bērna fiziskās un garīgās attīstības traucējumi, grūts bērna temperaments, kreisās smadzeņu puslodes asimetrija zēniem un vāja bērna emociju regulācija. Savukārt aizsargājošie faktori ir viegls bērna temperaments un attīstītas bērna prasmes regulēt savas emocijas. Nosakot ģenētisko un vides faktoru lomu bērnu uzvedības problēmu attīstībā, ir vērojamas atšķirības starp dažādiem bērnu uzvedības problēmu veidiem: dažas bērnu uzvedības problēmas vienlīdzīgi ietekmē gan ģenētiskie, gan vides faktori, bet ir arī

problēmas, kurās kāds no šiem faktoriem dominē.

Vecāku – bērnu mijiedarbības loma bērnu uzvedības problēmu attīstībā

Bērnu uzvedības problēmu attīstība ir saistīta arī ar vecāku – bērnu mijiedarbību. Pētījumos par vecāku – bērnu mijiedarbības lomu bērnu uzvedības problēmu attīstībā, uzmanība tiek pievērsta vecāku izmantotajām bērnu audzināšanas un disciplinēšanas metodēm un vecāku – bērnu savstarpējām attiecībām. Pētot audzināšanas stilu saistību ar bērnu uzvedības problēmām (Lau, et al., 2006; Mulvaney & Mebert, 2007), tika konstatēts, ka fizisku sodu izmantošana bērnu audzināšanā ir saistīta ar biežākām bērnu eksternalizētās uzvedības problēmām, taču būtiska loma ir arī vecāku – bērnu savstarpējām attiecībām un bērna temperamentam. Fiziski sodi veicina bērnu eksternalizētās uzvedības problēmu attīstību tikai tad, ja tās sāk izpausties bērniem jau agrīnā vecumā, taču, ja agrīni šīs problēmas neizpaužas, sirsnīga vecāku attieksme pret bērnu pasargā viņu no uzvedības problēmu attīstības vēlākos gados (Lau, et al., 2006). Savukārt Mulvanejs un Meberts (Mulvaney & Mebert, 2007) atzīst, ka fiziski sodi veicina bērnu uzvedības problēmu attīstību un agrīnāk šīs problēmas sāk izpausties bērniem ar grūtu temperamentu.

Pētījumā par vecāku audzināšanas stilu saistību ar pirmsskolas vecuma bērnu internalizētās uzvedības problēmām (Moore, Whaley, & Sigman, 2004) tika konstatēts, ka mātes pārmērīgā bērna kontrolēšana ir saistīta ar bērnu internalizētās uzvedības problēmu attīstību. Iegūtie rezultāti parādīja, ka trauksmaino bērnu mātes vairāk ierobežo bērnu autonomiju un ir mazāk sirsnīgas pret bērniem nekā mātes, kuru bērniem nav paaugstināti trauksmes rādītāji.

Aplūkojot vecāku – bērnu savstarpējo attiecību lomu bērnu uzvedības problēmu attīstībā, kā nozīmīgi aizsargājoši faktori tiek minēti vecāku iejūtība pret bērnu, atsaucīgums uz bērna signāliem, atbalsts un bērna tiekšanās pēc autonomijas respektēšana (Landy, 2002). Pozitīva bērna audzināšana, kas izpaužas kā vecāku sniegtais atbalsts un atbilstoša bērna uzvedības regulēšana, ir saistīta ar retākām bērnu uzvedības problēmām (Koblinsky, et al., 2006). Savukārt negatīva mātes emocionālā attieksme pret bērnu un mazāk sirsnīgas attiecības ir saistītas ar biežākām bērna antisociālās uzvedības problēmām (Caspi, et al., 2004).

Būtiska uzmanība pētījumos par vecāku – bērnu savstarpējām attiecībām un to ietekmi uz bērnu attīstību tiek pievērsta piesaistei. Bērnu ar nedrošu piesaistes modeli mātes uzrāda biežākas bērnu eksternalizētās uzvedības problēmas nekā mātes, kuru bērniem ir droša piesaiste, bet bērniem ar dezorganizēto piesaistes modeli tiek norādītas visizteiktākās uzvedības problēmas (Green, Stanley, & Peters, 2007; Moss, Bureau, Cyr, Mongeau, & St-Laurent, 2004; Pauli-Pott, et al., 2007). Savukārt bērnu ar nedrošu izvairīgu piesaisti mātes uzrāda biežākas šo bērnu internalizētās uzvedības problēmas (Moss, et al., 2004).

Apkopojot iepriekš minēto pētījumu rezultātus, var secināt, ka bērnu uzvedības problēmu

attīstības risku palielina fizisku disciplinēšanas metožu izmantošana bērnu audzināšanā, negatīva vecāku attieksme pret bērnu, pārmērīga bērna autonomijas ierobežošana un nedroša bērna piesaiste. Bērnu uzvedības problēmu attīstības risku mazina sirsnīgas vecāku un bērnu attiecības, vecāku iejūtība, atsaucīgums, atbalsts, bērna tiekšanās pēc autonomijas respektēšana, atbilstoši noteiktas bērna uzvedības robežas un droša bērna piesaiste.

Vecāku pieredzes un funkcionēšanas loma bērnu uzvedības problēmu attīstībā

Vēl viena ar bērnu uzvedības problēmu attīstību saistīta faktoru grupa ir bērna mātes un tēva savstarpējās attiecības, viņu pieredze un pašreizējā funkcionēšana. Būtiski ir ne tikai, kādas disciplinēšanas metodes vecāki izmanto, bet arī tas, cik vienoti viņi ir savos uzskatos par bērnu audzināšanu (Lee, et al., 2005). Pirmsskolas vecuma bērnu vecāku nesaskaņas par bērnu audzināšanu ir saistītas ar augstākiem bērnu eksternalizētās un internalizētās uzvedības problēmu vērtējumiem, un vecāku atšķirīgie uzskati par bērna audzināšanu ir saistīti arī ar biežāk izmantotu verbālu agresiju vecāku strīdos. Zēnu mātes biežāk norāda nesaskaņas par bērnu audzināšanu nekā meiteņu mātes, ko pētījuma autori skaidro gan ar to, ka pirmsskolas vecuma zēnus, iespējams, ir grūtāk audzināt nekā meitenes, gan arī ar, iespējams, biežākiem tēvu iebildumiem tieši par dēlu nevis meitu audzināšanu. Mātes izmantotā verbālā agresija vecāku strīdos ir saistīta ar dēlu internalizētās uzvedības problēmām. Tas tiek skaidrots gan ar to, ka, iespējams, dēli vaino sevi par mātes verbālo agresiju pret tēvu un uztraucas par iespējamo vecāku šķiršanos (Davies & Cummings, 1994), gan arī ar to, ka mātes naidīgā attieksme pret tēvu var būt saistīta ar emocionāli negatīvāku attieksmi pret dēlu (Lee, et al., 2005). Arī citā pētījumā (O'Leary & Vidair, 2005) iegūtie rezultāti parāda, ka ciešāka saikne starp vecāku nesaskaņām par bērna audzināšanu un bērnu uzvedības problēmām tiek novērota zēniem, ko šī pētījuma autori arī izskaidro ar, iespējams, biežākām vecāku nesaskaņām tieši par zēnu audzināšanu. Viņi arī norāda, ka zēni biežāk reaģē, uzrādot eksternalizētās uzvedības problēmas, bet meitenēm biežāk tiek novērotas internalizētās uzvedības problēmas. Saistība starp vecāku atšķirīgajiem uzskatiem par bērnu audzināšanu un bērnu uzvedības problēmām var būt abpusēja – gan vecāku strīdi par bērnu audzināšanu var veicināt bērnu uzvedības problēmu attīstību, gan bērni ar uzvedības problēmām un to audzināšana var radīt biežākus strīdus un nesaskaņas vecāku starpā.

Būtisks riska faktors bērnu uzvedības problēmu attīstībā ir arī negatīvs mātes priekšstats par bērnu (Nix, et al., 1999). Mātes, kuras biežāk interpretē bērna uzvedību kā speciāli pret sevi vērstu un kā naidīgu, biežāk izmanto skarbas disciplinēšanas metodes, kas savukārt ir saistītas ar biežākām bērnu eksternalizētās uzvedības problēmām.

Ne tikai vecāku nesaskaņas par bērnu audzināšanu, bet arī jebkuri citi konflikti vecāku starpā var būt saistīti ar biežākām bērnu uzvedības problēmām (Koblinsky, et. al., 2006). Vecāku

laulāto attiecību kvalitāte un stress bērna pirmā dzīves gada laikā ir saistīts ar uzvedības problēmām bērna septiņu gadu vecumā (Benzies, et al., 2004). Konflikti vecāku starpā un strīdi par bērnu audzināšanu var norādīt uz vecāku neprasmi tikt galā ar problēmu situācijām, kas var izpausties arī kā neefektīva bērna disciplinēšana, kas savukārt veicina bērna uzvedības problēmu attīstību (O'Leary & Vidair, 2005).

Pētījumā (Katz & Windecker-Nelson, 2006) par vardarbības vecāku attiecībās saistību ar bērnu uzvedības problēmām tika konstatēts, ka būtiska loma ir tam, kā vecāki regulē savas negatīvās emocijas. Ja bērnu mātes prata regulēt savas emocijas, netika novērota saistība starp vecāku vardarbīgām attiecībām un bērnu uzvedības problēmām, bet, ja mātes vāji regulēja savas emocijas, tad vecāku vardarbīgās attiecības bija saistītas ar biežākām bērnu uzvedības problēmām. Attiecībā uz tēviem tika konstatēts, ka efektīva tēvu emociju regulācija bija saistīta ar retāku bērnu noslēgšanos sevī. Tādejādi, vecāku prasme efektīvi regulēt savas emocijas var tikt aplūkota kā aizsargājošs faktors, kas var pasargāt bērnus no vecāku vardarbīgu attiecību negatīvās ietekmes. Šo vecāku emociju regulācijas aizsargājošo ietekmi uz bērna attīstību var skaidrot ar atšķirībām, kādā veidā vecāki ar efektīvu un ar vāji attīstītu emociju regulāciju reaģē uz bērna negatīvajām emocijām. Vecāki, kuri efektīvi regulē savas emocijas, biežāk pieņem bērna negatīvās emocijas, atspoguļo tās, māca bērnam risināt problēmu situācijas, nosaka atbilstošas uzvedības robežas un diskutē par situācijām, kas bērnam rada negatīvās emocijas. Vecāki, kuriem ir vājāk attīstīta emociju regulācija, nepieņem bērna negatīvās emocijas un cenšas tās apspiest vai ignorēt (Gottman, Katz, & Hooven, 1996). Tādā veidā vecāku emociju regulācija ietekmē bērnu emociju regulācijas attīstību, un, kā to jau pētījumā bija norādījis Forbes ar kolēģiem (Forbes, et al., 2006), bērna prasme regulēt savas emocijas var darboties kā aizsargājošs faktors, kas mazina bērnu uzvedības problēmu attīstības risku.

Kā būtisks, ar bērnu uzvedības problēmām saistīts riska faktors pētījumos tiek minēta mātes depresija (Bennett, Bendersky, & Lewis, 2002; Gartstein & Sheeber, 2004; Koblinsky, et al., 2006; Mezulis, et al., 2004; Mulvaney & Mebert, 2007), taču tās saistību ar bērnu uzvedības attīstību ietekmē arī citi faktori. Mātes depresija kopā ar neiejūtīgu mātes attieksmi pret bērna signāliem un grūtu bērna temperamentu ir saistīta ar bērna internalizētās uzvedības problēmām (Mulvaney & Mebert, 2007). Mātes depresija kopā ar mazāk pozitīvu mātes – bērna mijiedarbību ir saistīta ar bērna internalizētās uzvedības problēmām, bet, ja ģimenē ir vēl arī konflikti vecāku starpā un trūkst ģimenes tradīcijas, tad bērniem tiek konstatētas arī eksternalizētās uzvedības problēmas (Koblinsky, et al., 2006).

Dvīņu pētījumā (Lau, Rijdsijk, Gregory, McGuffin, & Eley, 2007) ar septiņus gadus veciem bērniem tika pētīta sociālo, kognitīvo un ģenētisko riska faktoru loma bērnu depresijas attīstībā. Tika konstatēts, ka vecāku šķiršanās ir biežāk saistīta ar bērna mātes depresiju un

negatīvu bērna atribūcijas stilu⁶. Savukārt mātes depresija un negatīvs bērna atribūcijas stils prognozē bērna depresijas simptomus. Bez šiem sociālajiem un kognitīvajiem riska mehānismiem tika konstatēta arī neliela (13%) ģenētisko faktoru loma bērna depresijas simptomu attīstībā. Derks un viņa kolēģi (Derks, et al., 2004) pētījumā par ģenētisko un vides faktoru lomu mazu bērnu uzvedības problēmu attīstībā norādīja, ka trauksmainas un depresīvas uzvedības attīstību maziem bērniem vairāk kā 60% izskaidro ģenētiskie faktori un 30% izskaidro atšķirīgās vides faktori. Salīdzinot abu šo pētījumu rezultātus, redzams, ka līdz ar bērna vecumu bērnu depresijas veidošanos arvien vairāk nosaka tieši vides, nevis ģenētiskie faktori.

Tēvu iesaistīšanās zīdaiņa vecuma bērnu audzināšanā var mazināt mātes depresijas saistību ar vēlākām bērna internalizētās uzvedības problēmām, savukārt abu vecāku depresija bērna pirmā dzīves gada laikā, ja tēvi vidēji vai daudz iesaistās bērna audzināšanā, var šo saistību pastiprināt (Mezulis, et al., 2004). Savukārt bērna eksternalizētās uzvedības problēmas ļauj prognozēt mātes depresiju gadu vēlāk, tās ir saistītas ar problēmām ģimenes funkcionēšanā un zemāku mātes pašefektivitāti (Gartstein & Sheeber, 2004). No šo pētījumu rezultātiem var secināt, ka saistība starp mātes depresiju un bērna uzvedības problēmām var būt abpusēja: gan mātes depresija var veicināt bērna uzvedības problēmu attīstību, gan bērna ar uzvedības problēmām audzināšana var veicināt mātes depresiju.

Arī mātes trauksmes traucējumi⁷ pētījumos tiek izdalīti kā nozīmīgs riska faktors, kas var veicināt bērnu internalizētās uzvedības problēmu attīstību (Whaley, Pinto, & Sigman, 1999). Pētījumā ar 7 – 14 gadus vecu bērnu mātēm tika konstatēts, ka mātes trauksmes traucējumi ir saistīti ar biežākiem trauksmes traucējumiem bērniem. Novērojot mātes – bērna mijiedarbību, tika konstatēts, ka mātes ar trauksmes traucējumiem ir mazāk sirsnīgas pret bērniem, kritiskākas un vairāk ierobežo bērnu tiekšanos pēc autonomijas.

Runājot par vides riska faktoriem, kas var negatīvi ietekmēt bērnu attīstību, bieži kā iespējams riska faktors tiek definēta vecāku atkarību izraisošo vielu lietošana. Attiecībā uz bērnu uzvedības problēmām tika konstatēts, ka mātes narkotisko vielu lietošana prenatālā bērna attīstības periodā ir saistīta ar biežākām bērna uzvedības problēmām (Bennett, et al., 2002). Šo vielu lietošana var negatīvi ietekmēt bērna nervu sistēmas attīstību, kas var radīt vēlākas bērna uzvedības regulācijas problēmas, kā arī šo vielu lietošana bieži ir saistīta ar citiem riska faktoriem.

Riska faktors bērna uzvedības problēmu attīstībā ir arī vecāku traumatiska bērnības pieredze, kas saistīta ar vardarbību un smagiem, neatrisinātiem zaudējumiem, jo tā var negatīvi

⁶ Atribūcijas stils (angļu valodā – *attributional style*) – veids, kā indivīds izskaidro pozitīvus un negatīvus notikumus savā dzīvē. Depresīvs (negatīvs) atribūcijas stils – negatīvie notikumi tiek izskaidroti ar iekšējiem, noturīgiem, vispārīgiem cēloņiem (Seligman, Kaslow, Alloy, Peterson, Tanenbaum, & Abramson, 1984).

⁷ Trauksmes traucējumi ir izdalīti, balstoties uz klīniski apstiprinātu diagnozi.

ietekmēt vecāku bērnu audzināšanas prasmes un bērnu piesaistes drošību (Benoit & Parker, 1994; Main & Goldwyn, 1984). Pētījumi par piesaisti parāda augstu piesaistes stila pārmantojamību no paaudzes uz paaudzi, jo vecāki atkārtoti līdzīgu izturēšanos pret bērniem, ar kādu ir saskārušies bērnībā paši. Vecāki ar nedrošu piesaistes stilu biežāk nesniedz bērnam nepieciešamo atbalstu un negatīvi reaģē uz bērnu, savukārt šāda vecāku izturēšanās veicina nedroša piesaistes stila veidošanos bērnam (Bugental & Johnston, 2000).

Kopumā pētījumos par vecāku savstarpējo attiecību, vecāku pieredzes un pašreizējās funkcionēšanas lomu bērnu uzvedības problēmu attīstībā kā būtiski riska faktori tiek minēti vecāku savstarpējie konflikti un strīdi par bērna audzināšanu, zema laulāto attiecību kvalitāte, vardarbība vecāku savstarpējās attiecībās, atkarību izraisošo vielu lietošana, traumatiska vecāku bērnības pieredze, negatīvs priekšstats par bērnu, vecāku depresija un trauksmes traucējumi. Aizsargājošie faktori ir saskaņotas vecāku prasības un uzskati par bērna audzināšanu, augsta laulāto attiecību kvalitāte un vecāku spēja efektīvi regulēt savas emocijas.

Sociāldemogrāfisko un sociālo faktoru loma bērnu uzvedības problēmu attīstībā

Aplūkojot sociāldemogrāfisko un sociālo faktoru lomu bērnu uzvedības problēmu attīstībā, kā viens no biežāk minētajiem riska faktoriem ir zems ģimenes sociālekonomiskais statuss. Zems sociālekonomiskais statuss ir saistīts ar daudziem citiem riska faktoriem (gados jauni vecāki, vecāku atkarību izraisošo vielu lietošana, krimināla vecāku uzvedība, zemāks vecāku izglītības līmenis, šķirtās ģimenes), kas palielina bērna uzvedības problēmu attīstības risku (Bradley & Corwyn, 2002; Serbin & Karp, 2004). Pētījumi par ģimenes sociālekonomiskā stāvokļa saistību ar bērnu uzvedības attīstību parāda, ka tēvi ar zemākiem ienākumiem biežāk izmanto bērnu disciplinēšanā fiziskus un verbālus sodus, uzrāda augstākus stresa rādītājus un biežāk brīvo laiku ar bērniem pavada, skatoties televizoru, nekā tēvi ar augstākiem ienākumiem (Burbach, Fox, & Nicholson, 2004). Tas norāda uz to, ka zems vecāku sociālekonomiskais stāvoklis var būt saistīts arī ar neatbilstošāku bērna disciplinēšanas metožu izmantošanu, vecāku grūtībām tikt galā ar problēmu situācijām un neefektīvāku brīvā laika pavadīšanu.

Kopsavilkums par riska un aizsargājošiem faktoriem bērnu uzvedības problēmu attīstībā

Aplūkojot kopumā dažādus riska un aizsargājošos faktorus, var izdalīt gan ar bērnu attīstību, gan ar vecākiem un vecāku – bērnu mijiedarbību saistītus faktorus, gan arī sociāldemogrāfiskos faktorus, kas ietekmē bērnu uzvedības problēmu attīstību. Atbilstoši bioekoloģiskajam cilvēka attīstības modelim bērna attīstību nosaka dažādu bioloģisko un vides faktoru mijiedarbība. Runājot par faktoriem, kas saistīti ar bērnu attīstību, galvenokārt pētījumos uzmanība tiek pievērsta dažādiem bioloģiskajiem faktoriem, kuri mijiedarbībā ar vidi ietekmē bērnu attīstību. Runājot par vecākiem, vecāku – bērnu mijiedarbību un sociāldemogrāfiskajiem faktoriem, uzmanība vairāk tiek pievērsta vides faktoriem. Ņemot vērā vides faktoru lomu bērnu

attīstībā, mācot vecākiem efektīvākas bērnu disciplinēšanas metodes, palīdzot vecākiem izprast bērnu vajadzības un atbilstoši uz tām reaģēt, atbalstot un iedrošinot vecākus, iespējams mazināt vai novērst bērnu uzvedības problēmas. Vecāku mācību programmas ir viens no veidiem, kas var palīdzēt šo mērķi sasniegt.

4. Vecāku mācību programma „Bērna emocionālā audzināšana” (BEA programma)

4.1. Vecāku mācību programmas un to veidi

Lai palīdzētu vecākiem tikt galā ar grūtībām bērnu audzināšanā, veicinātu pozitīvas vecāku-bērnu mijiedarbības veidošanos un mazinātu bērnu uzvedības problēmu attīstības risku, pasaulē dažādās valstīs tiek izstrādātas vecāku mācību programmas. Vecāku mācības (angļu valodā - *parent training*) tiek definētas kā „aktīva, mērķtiecīga specifisku vecāku prasmju mācīšanās ar mērķi pozitīvi ietekmēt bērna uzvedību” (Shriver & Allen, 2008, 4). Tas ir dinamisks mācīšanās process, kurā aktīvi iesaistās arī paši vecāki un kura mērķis ir iemācīt vecākiem jaunus uzvedības veidus, lai tādejādi veicinātu pozitīvu bērna uzvedību.

Ir dažādu veidu vecāku mācību programmas. Dažas programmas tiek realizētas dabiskā vidē – mājās, bet citas programmas tiek realizētas ārpus mājas – izglītības iestādēs, psiholoģiskās palīdzības centros un ģimeņu atbalsta centros.

Mājas vidē realizētās programmas biežāk ir paredzētas zīdaiņa vecuma bērnu vecākiem. Ir tādas mājas vidē realizētās programmas, kuru mērķis ir veicināt vecāku iejūtību pret bērna signāliem un veidot pozitīvas vecāku – bērnu attiecības, demonstrējot vecākiem bērna signālus, reakcijas un pozitīvu vecāku – bērnu mijiedarbību (Juffer, Bakermans-Kranenburg, & van IJzendoorn, 2007), bet ir arī programmas, kuru mērķis ir mācīt vecākiem konkrētas bērnu aprūpes prasmes (Landy & Menna, 2006).

Ārpus mājas vides realizētās vecāku mācību programmas var iedalīt vēl sīkāk, izdalot programmas, kuras tiek realizētas, strādājot ar vecākiem vai ģimeni individuāli, un programmas, kuras tiek realizētas vecāku mācību grupās. Visbiežāk šajās programmās tiek izmantota viena vai vairākas no tālāk minētajām pieejām: 1) Adlera (Adler) un individuālpсихолоģijas pieeja, kurā uzmanība tiek pievērsta bērnu uzvedības mērķiem, vecāku un bērnu sadarbības veidošanai un loģisko seku izmantošanai bērnu uzvedības mainīšanā, 2) uz klientu-centrētā pieeja, kurā galvenā uzmanība tiek pievērsta efektīvu saskarsmes iemaņu mācīšanai un 3) kognitīvi-biheiviorālā pieeja, kurā akcentēts, kā vecākiem, novērojot bērnus, noteikt bērnu uzvedību ietekmējošos faktorus un kā mainīt bērnu uzvedību (Landy et al., 1997; Shriver & Allen, 2008). Salīdzinot dažādas vecāku mācību programmas, vecākiem par efektīvākām tiek atzītas tās, kurās ir integrētas vairākas pieejas (Landy & Menna, 2006). Izmantojot mācību programmās vienlaikus

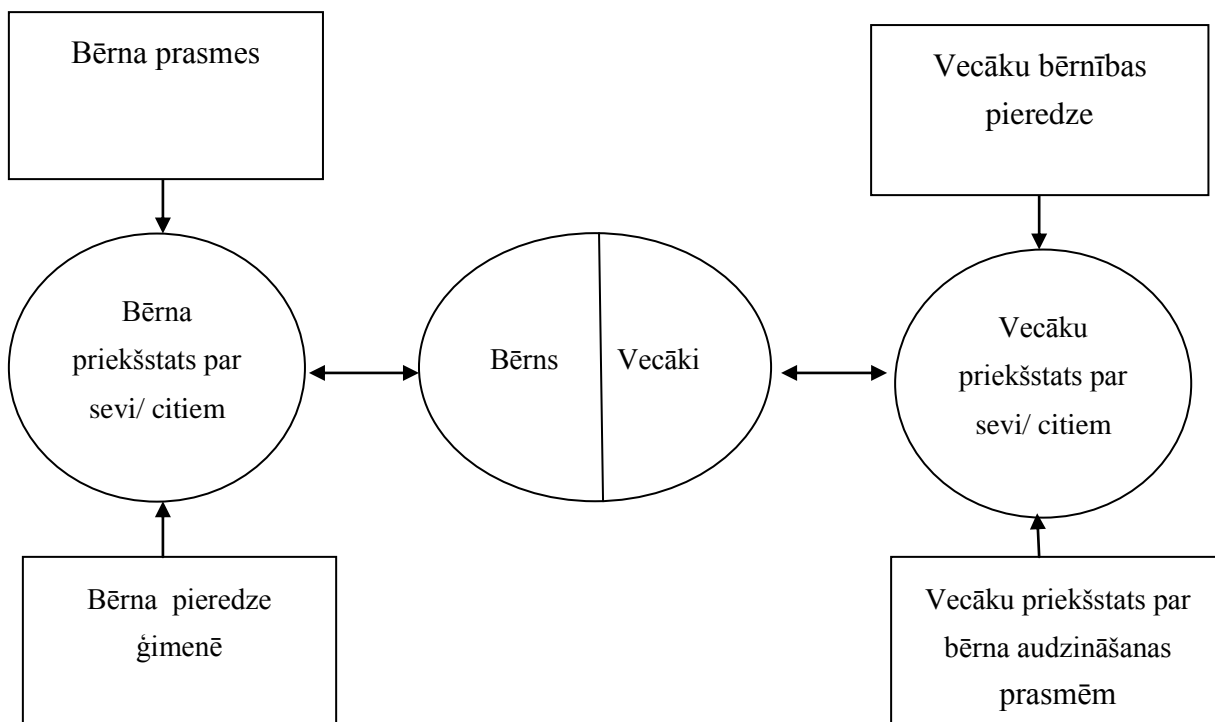
vairākas pieejas, ir iespējams vecākiem sniegt daudz plašāku ieskatu par bērnu attīstību, sīkāk analizēt ar to saistītos faktorus, kā arī mācību laikā vecākiem ir lielākas iespējas atrast sev atbilstošāko pieeju. Arī vecāku mācību programma BEA ir veidota, integrējot dažādas pieejas un aplūkojot bērna emocionālo attīstību no dažādu attīstības teoriju viedokļa.

4.2. BEA programmas izveides principi un struktūra

Vecāku mācību programma „Bērna emocionālā audzināšana” (BEA programma) (angļu valodā – *Encouraging Children’s Healthy Emotional Development*, Landy, 1995; Landy, 2002; Landy & Thompson, 2006) tika izveidota Kanādā un bija paredzēta vecākiem, kuriem ir bērni vecumā līdz septiņiem gadiem. BEA programma tika veidota balstoties uz divām Kanādā izveidotām šīs programmas versijām. Vecāku mācību programmas pirmās versijas nosaukums bija „Kā veicināt emociju regulāciju” (angļu valodā – *Helping Encourage Affect Regulation*, (HEAR), Landy, et al., 1997), un tā bija paredzēta mazu bērnu vecākiem, kuru bērniem raksturīga agresīva un nepakļāvīga uzvedība. Programmas realizācijas gaitā tā tika papildināta un pilnveidota, pievēršot uzmanību ne tikai agresīvai un nepakļāvīgai bērnu uzvedībai, bet arī dažādām ar bērnu emocionālo attīstību saistītām bērnu prasmēm un to attīstības veicināšanai, un tika izveidota programmas otrā versija (*Pathways to Competence for Young Children Parenting Program*, Landy & Thompson, 2006). Līdz ar to, BEA programma ir paredzēta ne tikai agresīvu bērnu vecākiem, bet visiem vecākiem, kuri vēlas papildināt savas zināšanas par bērna emocionālo attīstību un veicināt pozitīvu bērna attīstību.

2004.gadā Kanādas latviešu psiholoģe Edīte Ozola kopā ar Bērnu un ģimenes lietu ministriju, Centru pret vardarbību „Dardedze”, Krīzes centru „Skalbes” un ar Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes Psiholoģijas nodaļas palīdzību, kā arī ar Kanādas valdības finansiālu atbalstu, BEA programmu adaptēja un ieviesa Latvijā. Tā bija Latvijā pirmā mācību programma vecākiem ar tik plašu, uz empīriskiem pētījumiem balstītu informāciju par bērna attīstību un audzināšanas principiem.

BEA programma tika veidota, integrējot biheiviorālo, psihodinamisko un attīstības pieeju un uzsverot vecāku – bērnu mijiedarbības lomu bērnu attīstībā (Landy, et al., 1997). Programmas autores izdalīja piecus vecāku – bērnu mijiedarbības sistēmas elementus: 1) bērna prasmes, 2) vecāku bērniecības pieredzi, 3) vecāku - bērna mijiedarbību, 4) bērna priekšstatu par sevi un citiem un 5) vecāku priekšstatu par sevi un citiem (skat.1.attēlu). Programma tika veidota tā, lai gan tās saturs, gan tajā izmantotās metodes veicinātu minēto vecāku – bērnu mijiedarbības sistēmas elementu izmaiņas.

1.attēls. Vecāku – bērnu mijiedarbības sistēmas elementi, uz kuriem ir vērsta mācību programma (Landy, et al., 1997, 50)

Programmā tiek raksturotas dažādas *bērnu prasmes*, aplūkojot tās attīstības secībā, sākot ar ķermeņa kontroli un beidzot ar emociju pašregulāciju un problēmu risināšanu. Programmā ir 10 soļi, un katrā solī vecākiem tiek sniegta informācija par kādu no bērna prasmēm, par šo prasmju nozīmi un iespējām veicināt to attīstību (skat. 1.tabulu).

Vecāku bērnības pieredze ietekmē to, kā viņi audzina savus bērnus (Bugental & Johnston, 2000), tāpēc programmā tiek veicinātas vecāku diskusijas par viņu pašu bērnības pieredzi un tās ietekmi uz viņu uzvedību un attiecībām ar savu bērnu. Šo diskusiju mērķis ir palīdzēt vecākiem atpazīt tos uzvedības modeļus, kuri atkārtojas, un mainīt neefektīvos uzvedības modeļus uz efektīvākiem. Lai mainītu neefektīvu vecāku *mijiedarbību* ar bērnu, katrā programmas solī tiek raksturoti arī noteikti audzināšanas principi, un vecākiem tiek uzdoti mājas darbi, kas dod iespēju izmēģināt jaunus mijiedarbības veidus ar bērnu un saņemt nepieciešamo atbalstu.

Pozitīvāku *vecāku priekšstatu par sevi un citiem* veidošanās tiek veicināta, mācot vecākiem efektīvākus mijiedarbības ar bērnu veidus, jaunas bērna disciplinēšanas metodes, palīdzot vecākiem izprast viņu pašu bērnības pieredzes ietekmi uz viņu mijiedarbību ar bērnu, kā arī nodrošinot vecākiem pieņemošu un atbalstošu attieksmi grupā. Savukārt paaugstinoties vecāku – bērna mijiedarbības kvalitātei un attīstot bērna prasmes, tiek veicināta pozitīvāku *bērna priekšstatu par sevi un citiem* veidošanās.

1.tabula. Vecāku mācību programmas „Bērna emocionālā audzināšana” soļi

1.solis	Izpratne par bērna attīstību un temperamentu
2.solis	Kā veicināt ķermeņa kontroli un pozitīvu ķermeņa pašvērtējumu
3.solis	Kā veicināt drošu piesaisti
4.solis	Kā veicināt bērna spēlēšanos un fantāziju
5.solis	Kā veicināt valodas un komunikācijas prasmju attīstību
6.solis	Kā veidot pamatu pozitīvam pašvērtējumam
7.solis	Disciplinēšanas metodes, kas veicina pašregulāciju, attīsta sirdsapziņu un morālo uzvedību
8.solis	Kā veicināt emociju pašregulāciju
9.solis	Kā veicināt koncentrēšanos, plānošanu un problēmu risināšanu
10.solis	Kā veicināt sociālo kompetenci, empātiju un gādīgumu

(Lendija & Ozola, 2004, 34)

BEA programma tiek realizēta vecāku mācību grupās (maksimālais dalībnieku skaits 12 vecāki), tiekoties reizi nedēļā 10 – 20 reizes divas stundas garās grupu nodarbībās. Ja programmas ilgums ir 10 nedēļas, tad katrā grupu nodarbībā tiek aplūkots viens no programmas soļiem, bet, ja grupu nodarbībām ir atvēlēts ilgāks laiks, tad atsevišķiem soļiem tiek veltītas divas nodarbības.

Lai novērtētu BEA programmas efektivitāti, jānovērtē izmaiņas vecāku – bērnu mijiedarbības sistēmā (Landy, et al., 1997) : gan mijiedarbībā starp vecākiem un bērnu, gan vecāku un bērna priekšstatos par sevi un citiem, gan arī bērna attīstībā un uzvedībā. Visticamāk piedalīšanās vecāku mācību programmā var veicināt pozitīvāku vecāku priekšstatu par sevi un bērnu attīstību. Mainoties vecāku priekšstatiem un apgūstot jaunas bērna audzināšanas metodes, pozitīvāka var kļūt vecāku – bērna mijiedarbība un tas savukārt var veicināt pozitīvākas bērna uzvedības attīstību. Šī pētījuma ietvaros, novērtējot izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā, tika izvirzīti šādi kritēriji: mātes kompetences izjūta, mātes – bērna emocionālā pieejamība un bērna uzvedības novērtējums. Atbilstoši programmas izveides principiem var izdarīt pieņēmumu, ka pēc māšu piedalīšanās BEA programmā paaugstināsies mātes kompetences izjūta, savukārt augstāka mātes kompetences izjūta un programmas laikā papildinātās zināšanas par bērna attīstību un audzināšanas principiem veicinās augstāku mātes – bērna emocionālo pieejamību un samazinās bērna uzvedības problēmas.

5. Vecāku mācību programmu efektivitāte un to ietekmējošie faktori

Piedāvājot vecākiem dažādas mācību programmas, būtiski ir pārbaudīt šo programmu efektivitāti, kā arī noteikt, kuriem vecākiem šīs programmas ir piemērotākas. Lai varētu pierādīt mācību programmas efektivitāti, pēc vecāku piedalīšanās programmā konstatētās izmaiņas jāsalīdzina ar kontrolgrupas rādītājiem, jāveic atkārtoti pētījumi ar dažādiem grupu vadītājiem, dažādiem vecākiem un bērniem, jāpārbauda ne tikai efektivitāte tūlīt pēc programmas beigšanas, bet arī efektivitātes noturīgums ilgākā laika posmā pēc programmas beigšanas (Shriver & Allen, 2008).

Pētījumu par dažādu vecāku mācību programmu efektivitāti rezultāti parāda, ka pēc piedalīšanās šādās programmās paaugstinās vecāku pašpaļāvība (Morawska & Sanders, 2006), pozitīvāka kļūst vecāku-bērnu mijiedarbība (Bakermans-Kranenburg, van IJzendoorn, & Juffer, 2007; Matsumoto, Sofronoff, & Sanders, 2007) un samazinās bērnu uzvedības problēmas (Matsumoto, et al., 2007; Morawska & Sanders, 2006; Rapee, Kennedy, Ingram, Edwards, & Sweeney, 2005). Šīs izmaiņas ir noturīgas arī ilgākā laikā pēc programmas beigšanas (Matsumoto, et al., 2007; Morawska & Sanders, 2006).

Izvērtējot izmaiņas, kas vērojamas pēc vecāku piedalīšanās noteiktā vecāku mācību programmā, jānovērtē arī faktori, kas šīs izmaiņas var ietekmēt. Pētījumos kā mainīgie, kas var ietekmēt programmas rezultātus, biežāk tiek izdalīti dažādi sociāldemogrāfiskie faktori: bērnu skaits ģimenē, bērna vecums, vecāku vecums, vecāku izglītības līmenis, pilna vai nepilna ģimene (Gardner, Connell, Trentacosta, Shaw, Dishion, & Wilson, 2009; Lundahl, Nimer, & Parsons, 2006; Stolk, et al., 2007).

Pētot bērnu skaita ģimenē ietekmi uz Video-atgriezeniskās saites apmācības programmas (angļu valodā – *Video-feedback Intervention to promote Positive Parenting, (VIPP)*) efektivitāti, tika konstatētas mātes – bērna mijiedarbības atšķirības starp mātēm ar vienu un mātēm ar vairākiem bērniem ģimenē. Pēc piedalīšanās mācību programmā mātes ar vienu bērnu ģimenē vairāk izmantoja pozitīvas bērna disciplinēšanas metodes nekā kontrolgrupas mātes ar vienu bērnu ģimenē. Šāda mātes – bērna mijiedarbības atšķirība starp mātēm, kuras piedalījās programmā, un kontrolgrupā ietvertajām mātēm netika konstatēta, ja ģimenē bija vairāk kā viens bērns (Stolk, et al., 2007). Pētījuma autori to skaidroja ar to, ka mātēm ar vairākiem bērniem ģimenē ir lielāka bērnu audzināšanā izmantoto metožu rutīna un tāpēc, iespējams, viņām ir grūtāk mainīt savas bērnu disciplinēšanas metodes nekā vienīgo bērnu mātēm.

Pētījumā par bērnu un vecāku vecuma ietekmi uz vecāku – bērnu mijiedarbības un vecāku emocionālā stāvokļa izmaiņām pēc vecāku piedalīšanās mācību programmā tika secināts, ka gados vecākiem vecākiem un vecākiem bērniem tiek novērotas lielākas pozitīvās izmaiņas

pēc piedalīšanās programmā nekā jaunākiem vecākiem un jaunākiem bērniem (Lundahl, et al., 2006). Pētot vecāku izglītības līmeņa ietekmi uz vecāku programmas efektivitāti, Gardners ar kolēģiem (Gardner, et al., 2009) konstatēja, ka uz ģimeni centrētā mācību programma (angļu valodā – *The Family Check-Up*) vecākiem ar zemāku izglītības līmeni ir efektīvāka nekā vecākiem ar augstāku izglītības līmeni, bet pētījumi par pilnām un nepilnām ģimenēm parādīja, ka vientuļajiem vecākiem vecāku mācību programmas ir mazāk efektīvas (Gardner, et al., 2009; Lundahl, et al., 2006).

Pēc vecāku piedalīšanās mācību programmās konstatētās bērna uzvedības izmaiņas var ietekmēt ne tikai dažādi sociāldemogrāfiskie faktori, bet arī gēnu un vides mijiedarbība. Pētījumā (Bakermans-Kranenburg, van IJzendoorn, Pijlman, Mesman, & Juffer, 2008) tika pārbaudīta dopamīna D4 receptora polimorfisma un mātes izmantoto disciplinēšanas metožu saistība ar bērnu uzvedības problēmu izmaiņām pēc mātes piedalīšanās Video-atgriezeniskās saites mācību programmā. Tā kā agrākā pētījumā (Bakermans-Kranenburg & van IJzendoorn, 2006) tika konstatēts, ka bērniem ar dopamīna D4 receptora polimorfismu neiejūtīgas audzināšanas gadījumā eksternalizētās uzvedības problēmas tiek novērotas sešas reizes biežāk nekā bērniem bez dopamīna D4 receptora polimorfisma, tad pētniekus interesēja arī, kā šis ģenētiskais faktors mijiedarbībā ar mātes izmantotajām disciplinēšanas metodēm var ietekmēt mācību programmas rezultātus. Pētījumā iegūtie rezultāti parādīja, ka bērniem ar dopamīna D4 receptora polimorfismu pēc mātes piedalīšanās mācību programmā samazinājās eksternalizētās uzvedības problēmas un lielāks šīs programmas efekts bija novērojams tiem bērniem, kuru mātes pēc programmas lietoja pozitīvākas disciplinēšanas metodes.

Pētījumos tiek izdalīti arī riska faktori, kas biežāk ir saistīti ar to, ka vecāki pārtrauc apmeklēt vecāku mācību programmu nodarbības un ka netiek konstatētas būtiskas vecāku – bērna mijiedarbības un bērna uzvedības izmaiņas pēc vecāku piedalīšanās šādās programmās. Apkopojot dažādu pētījumu rezultātus, Goldings (Golding, 2000) kā riska faktoros izdala mātes un tēva depresiju, vecāku pāra konfliktus, ģimenes izolētību un atbalsta trūkumu, zemu sociālekonomisko stāvokli un dažādus citus negatīvus dzīves notikumus. Viņš arī norāda, ka pārlieta koncentrēšanās mācību programmā tikai uz bērna uzvedību, neņemot vērā ģimenes locekļu savstarpējās attiecības un vecāku pašefektivitāti, var mazināt vecāku mācību programmu efektivitāti. Bez minētajiem faktoriem, kā būtisks riska faktors vecāku mācību programmu efektivitātei tiek minētas arī ļoti izteiktas bērna uzvedības problēmas (Assemany & McIntosh, 2002).

Pētot programmas apmeklējuma un piedalīšanās mācību procesā kvalitātes saistību ar pēc piedalīšanās programmā konstatētajām izmaiņām (Nix, Bierman, & McMahan, 2009), tika konstatēts, ka pēc piedalīšanās programmā konstatētās izmaiņas nav būtiski saistītas ar

apmeklēto nodarbību skaitu, bet ir būtiski saistītas ar to, cik aktīvi vecāki iesaistījās mācību procesā. Savukārt vecāku iesaistīšanās mācību procesā bija saistīta ar vecāku izglītības līmeni un nodarbošanos – vecāki ar augstāku izglītību un augstākām profesionālajām prasmēm aktīvāk iesaistījās mācību procesā. Tas parāda, ka, vadot vecāku mācību grupas, būtiski ir vecākus aktīvi iesaistīt grupas diskusijās, lomu spēlēs un programmas mājas darbu pildīšanā, ka arī iedrošināt vecākus nodarbību laikā dalīties savā pieredzē.

Kvalitatīvā pētījumā, kura mērķis bija noskaidrot agresīvu bērnu vecākiem paredzētā vecāku mācību programmā konstatēto bērna uzvedības un vecāku priekšstatu par sevi izmaiņu savstarpējo saistību, vecāki par būtisku nosauca grupas laikā no citiem grupas dalībniekiem un grupas vadītājiem saņemto emocionālo atbalstu (Levac, McCay, Merka, & Reddon-D'Arcy, 2008). Nenosodošā un pieņemošā attieksme vecākiem palīdzēja dalīties ar savu pieredzi un iedrošināja izmēģināt jaunas bērnu audzināšanas metodes. Tas liecina, ka arī vecāku mācību programmu vadītāju prasme radīt pozitīvu emocionālo klimatu mācību grupas laikā var ietekmēt pēc piedalīšanās programmā konstatētās izmaiņas.

Iepriekš minēto pētījumu rezultāti parāda, ka būtiski ir ne tikai pārbaudīt katras vecāku mācību programmu efektivitāti, bet arī novērtēt, kā dažādi faktori ietekmē pēc vecāku piedalīšanās mācību programmās konstatētās vecāku priekšstatu par sevi un bērnu, vecāku – bērna mijiedarbības un bērna uzvedības izmaiņas. Tas parāda, kuriem vecākiem katra no programmām ir vairāk piemērota un kādiem aspektiem jāpievērš lielāka uzmanība, vadot mācību programmas vecākiem.

Par izmaiņām pēc piedalīšanās BEA programmā līdz šim ir veikti divi pētījumi Kanādā. Pilotāžas pētījumā (Landy, et al., 1997) bez kontrolgrupas izmantošanas mātes pēc piedalīšanās programmā mazāk norādīja bērnu uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā un skolotājas mazāk norādīja bērnu agresīvo uzvedību. Mātes-bērna mijiedarbības novērojumos tika konstatēts, ka pēc piedalīšanās programmā mātes bija iejutīgākas pret bērnu, neuzbāzīgākas un optimālāk strukturēja mijiedarbību ar bērnu, bet netika konstatētas bērna atsaucīguma un mātes iesaistīšanas mijiedarbībā izmaiņas. Otrā pētījumā (Landy & Thompson, 2006) par BEA programmas efektivitāti ar agresīvu un nepakļāvīgu mazu bērnu vecākiem, mātes, kuras piedalījās programmā, pēc programmas beigšanas mazāk norādīja bērnu uzvedības problēmas, norādīja lielāku apmierinātību un efektivitāti mātes lomā, lielāku saņemto sociālo atbalstu, lielāku ieinteresētību par bērnu, augstāku efektivitāti bērna disciplinēšanā, vairāk zināšanu par bērna attīstību un audzināšanu nekā kontrolgrupas mātes.

Līdz šim nav pētītas pēc vecāku piedalīšanās BEA programmā konstatēto vecāku priekšstatu par sevi un bērnu, vecāku – bērna mijiedarbības un bērna uzvedības izmaiņu savstarpējās saistības un nav novērtēti faktori, kas var ietekmēt šīs izmaiņas. Nepieciešams būtu

arī pārbaudīt BEA programmas efektivitāti ne tikai agresīvo bērnu vecākiem, un novērtēt, cik pēc piedalīšanās programmā konstatētās izmaiņas ir noturīgas ilgākā laikā pēc programmas beigšanas.

6. Kopsavilkums

Bērnu uzvedības problēmas un to attīstību ietekmējošie faktori ir plaši pētīta tēma attīstības psiholoģijā. Pētījumi parāda, ka pirmsskolas vecuma bērnu uzvedības problēmas palielina uzvedības un sociālo problēmu attīstības risku arī tālākā bērna attīstībā (Campbell, et al., 2006), tāpēc aktuāls ir jautājums, kā mazināt bērnu uzvedības problēmas un veicināt pozitīvu bērnu uzvedības attīstību.

Bioekoloģiskajā cilvēka attīstības modelī (Bronfenbrenner, 1997; Bronfenbrenner & Ceci, 1994; Bronfenbrenner & Evans, 2000) cilvēka attīstība tiek aplūkota kā dinamisks dažādu bioloģisko un vides faktoru mijiedarbības process. Pētot vides faktoru lomu bērnu uzvedības attīstībā, kā būtisks pirmsskolas vecuma bērnu uzvedības attīstību ietekmējošs vides faktors tiek minēta ģimenes vide. Bērnu uzvedības problēmu attīstības risku palielina fizisku sodu izmantošana bērnu disciplinēšanā (Lau, et al., 2006; Mulvaney & Mebert, 2007), pārmērīgas kontroles izmantošana bērnu audzināšanā (Moore, et al., 2004), negatīva vecāku attieksme pret bērnu (Caspi, et al., 2004) un nedroša bērna piesaiste (Green, et al., 2007; Moss, et al., 2004; Pauli-Pott, et al., 2007). Savukārt iejūtīga vecāku attieksme pret bērnu, vecāku atsaucīgums, atbalsts, bērna tiekšanās pēc autonomijas respektēšana, atbilstoša bērna uzvedības regulēšana un droša bērna piesaiste mazina bērnu uzvedības problēmu attīstības risku (Green, et al., 2007; Koblinsky, et al. 2006; Landy, 2002; Moss, et al., 2004; Pauli-Pott, et al., 2007).

Pētījumi par bērnu piesaistes attīstību parāda, ka to būtiski ietekmē mātes – bērna emocionālā pieejamība (Sorce & Emde, 1981; Ziv, et al., 2000). Mātes – bērna emocionālā pieejamība raksturo mātes un bērna mijiedarbības laikā paustās emocijas un atsaucīgumu uz otra paustajām emocijām (Biringen, 2000). Biringena (Biringen, 2000; 2008; Biringen, et al. 1998), runājot par mātes – bērna emocionālo pieejamību, nosauc sešus tās komponentus, no kuriem četri raksturo māti un divi raksturo bērnu. Māti raksturojošie emocionālās pieejamības komponenti ir mātes iejūtība, strukturēšana, neuzbāzīgums un naidīgu izpausmju trūkums, bet bērnu raksturojošie komponenti ir bērna atsaucīgums un mātes iesaistīšana mijiedarbībā. Emocionālā pieejamība tiek aplūkota kā diādisks konstrukts, tāpēc, neskatoties uz to, ka tiek izdalīti atsevišķi māti un bērnu raksturojoši komponenti, katrā no tiem būtiskas ir gan mātes, gan bērna emocijas un reakcijas.

Aplūkojot emocionālās pieejamības saistību ar piesaisti, var secināt, ka mātēm ar drošu

piesaistes modeli tiek novērota augstāka mātes – bērna emocionālā pieejamība un tā veicina droša piesaistes modeļa veidošanos bērnam (Biringen, Brown, et al., 2000; Edelstein, et al., 2004; Oyen, et al., 2000; Sorce & Emde, 1981; Ziv, et al., 2000). Tā kā drošs bērna piesaistes modelis veicina pozitīvu bērna uzvedības attīstību, tad to var veicināt arī augstāka mātes – bērna emocionālā pieejamība.

Līdz šim ir maz pētījumu, kuros tiktu aplūkota tieša emocionālās pieejamības saistība ar bērna uzvedības problēmām, bet ir salīdzinoši daudz pētījumu, kuros pētīta atsevišķiem emocionālās pieejamības komponentiem līdzīgu mātes – bērna mijiedarbības aspektu saistība ar bērna uzvedības problēmām. Pētījumos par mātes – bērna emocionālās pieejamības saistību ar bērna attīstību tika konstatēts, ka iejūtīgāka mātes attieksme pret bērnu un neuzbāzīgāka mātes uzvedība var veicināt bērna emociju pašregulācijas attīstību, bet neiejūtīgāka un naidīgāka mātes attieksme pret bērnu un uzbāzīgāka mātes uzvedība var kavēt to (Little & Carter, 2005). Savukārt Forbes ar kolēģiem (Forbes, et al., 2006) konstatēja, ka mātes depresijas gadījumā vāja bērnu emociju pašregulācija var palielināt bērnu depresijas un trauksmes attīstības risku. Arī pētījumā ar trauksmainiem bērniem (Moore, et al., 2004) tika novērots, ka šo bērnu mātes ir mazāk sirsnīgas pret bērniem un vairāk ierobežo bērnu autonomiju nekā mātes, kuru bērniem netika konstatēta pastiprināta trauksme. Apkopojot šo pētījumu rezultātus, var secināt, ka ar bērnu internalizētās uzvedības problēmu attīstību var būt saistīti tādi mātes – bērna emocionālās pieejamības komponenti kā mātes iejūtība, neuzbāzīgums un naidīgu izpausmju trūkums.

Attiecībā uz bērnu eksternalizētās uzvedības problēmām, tika konstatēts, ka iejūtīgāka mātes attieksme pret bērnu un optimālāka mijiedarbības ar bērnu strukturēšana saistīta ar paklausīgāku mazu bērnu uzvedību (Lehman, et al., 2002). Kā būtiski bērnu eksternalizētās uzvedības problēmu attīstības riska faktori tiek nosaukti arī fizisku sodu izmantošana bērna disciplinēšanā (Lau, et al., 2006; Mulvaney & Mebert, 2007), negatīva un mazāk sirsnīga mātes attieksme pret bērnu (Caspi, et al., 2004). Tas norāda, ka ar bērnu eksternalizētās uzvedības problēmu attīstību varētu būt saistīti tādi mātes – bērna emocionālās pieejamības komponenti kā mātes iejūtība, strukturēšana, neuzbāzīgums un naidīgu izpausmju trūkums.

Pētījumos par bērnu uzvedības attīstību būtisks ar to saistīts faktors ir arī vecāku kompetences izjūta, kas tiek definēta kā vecāku apmierinātība un priekšstats par savu efektivitāti vecāku lomā (Johnston & Mash, 1989). Vecāku kompetences izjūtu veido divi savstarpēji saistīti komponenti: emocionālais komponents jeb apmierinātība ar vecāku lomu un kognitīvais komponents jeb vecāku priekšstats par savu efektivitāti vecāku lomā.

Raksturojot vecāku priekšstatu par savu efektivitāti vecāku lomā, tiek izmantots Banduras (Bandura, 1982) attīstītais pašefektivitātes jēdziens, kuru viņš definē kā cilvēka priekšstatu par savām iespējām kontrolēt notikumus savā dzīvē un veikt noteiktas darbības, lai sasniegtu savus

mērķus. Vecāku pašefektivitāte raksturo vecāku priekšstatu par savu efektivitāti vecāku lomā.

Atbilstoši pašefektivitātes teorijai (Bandura, 1982, 1997), jo augstāk vecāki novērtē savu efektivitāti vecāku lomā, jo neatlaidīgāki un elastīgāki viņi ir, saskaroties ar grūtībām bērna audzināšanā, veiksmīgāk pārvar stresa situācijas un maina savus neefektīvos ieradumus uz efektīvākiem. Vecāku priekšstatu par savu efektivitāti ietekmē viņu pieredze bērna audzināšanā, citu vecāku uzvedības piemērs un saņemtais atbalsts un iedrošinājums.

Pētījumos par mātes kompetences izjūtas saistību ar bērna uzvedības problēmām iegūtie rezultāti nav viennozīmīgi. Pētījumos tika konstatēts, ka mātes apmierinātība ar savu lomu ir negatīvi saistīta ar bērna uzvedības problēmām (Johnston & Mash, 1989; Ohan, et al., 2000), bet divos pētījumos netika konstatēta mātes priekšstata par savu efektivitāti mātes lomā saistība ar bērna uzvedības problēmām (Johnston & Mash, 1989; Ohan, et al., 2000), savukārt vienā pētījumā tika konstatēts, ka bērna eksternalizētās uzvedības problēmas ir negatīvi saistītas ar mātes priekšstatu par savu efektivitāti (Gartstein & Sheeber, 2004). Iegūtie rezultāti parāda, ka, ja bērniem nav izteiktu uzvedības problēmu, mātes savu priekšstatu par efektivitāti mātes lomā veido, iespējams, balstoties uz kādiem citiem kritērijiem. Vēl atšķirīgos pētījuma rezultātus varētu skaidrot arī ar to, ka mātes priekšstata par savu efektivitāti saistību ar bērna uzvedību ietekmē kādi citi mainīgie, piemēram, mātes – bērna mijiedarbība vai mātes izpratne par bērna attīstību un audzināšanu.

Lai mazinātu iepriekš norādīto ģimenes vides riska faktoru ietekmi uz bērna uzvedības problēmu attīstību un veicinātu pozitīvu bērna attīstību, dažādās valstīs tiek veidotas mācību programmas vecākiem. Piedāvājot vecākiem mācību programmas, būtiski ir empīriski pārbaudīt šo programmu efektivitāti, kā arī noteikt, kurām vecāku grupām programmas ir vairāk piemērotas un kādiem aspektiem jāpievērš uzmanība, vadot šīs programmas.

Pētījumi par vecāku mācību programmu efektivitāti parāda, ka pēc piedalīšanās mācību programmās vecāki kļūst pašpaļāvīgāki (Morawska & Sanders, 2006), tiek novērota pozitīvāka vecāku – bērnu mijiedarbība (Bakermans-Kranenburg, et al., 2007; Matsumoto, et al., 2007) un samazinās bērnu uzvedības problēmas (Matsumoto, et al., 2007; Morawska & Sanders, 2006; Rapee, et al., 2005). Nosakot, kurām vecāku grupām šīs programmas ir piemērotākas, tiek izdalīti dažādi sociāldemogrāfiskie faktori (piemēram, bērna vecums, vecāku vecums, vecāku izglītības līmenis, bērnu skaits ģimenē), kas var ietekmēt pēc vecāku piedalīšanās mācību programmā konstatētās izmaiņas (Gardner, et al., 2009; Lundahl, et al., 2006; Stolk, et al., 2007), kā arī, norādīts, ka tas, cik aktīvi vecāki iesaistās mācību procesā, ietekmē pēc piedalīšanās programmā konstatētās izmaiņas (Nix, et al., 2009).

Kopš 2004.gada arī Latvijā vecākiem tiek piedāvāta Kanādā izveidotā vecāku mācību programma „Bērna emocionālā audzināšana” jeb BEA programma (Lendija & Ozola, 2004).

Līdz šim par šo programmu ir veikti divi pētījumi Kanādā: viens pētījums bija pilotāžas pētījums, kurā netika izmantota kontrolgrupa (Landy, et al., 1997), savukārt otrā pētījumā tika novērtēta programmas efektivitāte ar agresīvu un nepakļāvīgu mazu bērnu vecākiem (Landy & Thompson, 2006). Šo pētījumu rezultāti parādīja, ka pēc māšu piedalīšanās programmā mātes jūtas apmierinātākas ar mātes lomu un augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā, ir iejūtīgākas, neuzbāzīgākas un optimālāk strukturē mijiedarbību ar bērnu, kā arī mātes un bērnu skolotājas mazāk norāda bērnu uzvedības problēmas nekā pirms māšu piedalīšanās programmā.

Līdz šim nav veikti pētījumi, kuros tiktu pētītas pēc piedalīšanās BEA programmā konstatēto mātes priekšstata par sevi, mātes – bērna mijiedarbības un bērna uzvedības izmaiņu savstarpējās saistības un nav arī pārbaudīts, kādi faktori ietekmē šīs izmaiņas. Latvijā BEA programma tiek piedāvāta visiem vecākiem, kuriem ir bērni vecumā līdz 7 gadiem (nevis tikai agresīvu bērnu vecākiem), bet līdz šim BEA programmas efektivitāte ir pārbaudīta tikai agresīvu bērnu vecāku grupās, kā arī nav pārbaudīts, vai pēc māšu piedalīšanās programmā konstatētās izmaiņas ir noturīgas ilgākā laikā pēc programmas beigšanas. Šī informācija ļautu izdarīt empīriski pamatotus secinājumus par BEA programmas efektivitāti Latvijas vecāku mācību grupās, par programmas piemērotību dažādām vecāku grupām un aspektiem, kuriem jāpievērš uzmanība, vadot šo programmu. Iegūtie pētījuma rezultāti palīdzētu arī izstrādāt ieteikumus BEA programmu vadītājiem, lai pilnveidotu programmu un palīdzētu sasniegt gaidītos rezultātus.

Galvenie promocijas darba **pētījuma mērķi** bija izpētīt pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatēto mātes priekšstata par sevi, mātes – bērna mijiedarbības un bērna uzvedības izmaiņu savstarpējās saistības un pārbaudīt dažādu faktoru iespējamo ietekmi uz šīm izmaiņām. Lai sasniegtu šos mērķus, bija nepieciešams arī pārbaudīt BEA programmas efektivitāti Latvijas vecāku mācību grupās, kā kritērijus izmantojot mātes kompetences izjūtu un mātes sniegto bērna uzvedības novērtējumu, noteikt, vai pirms un pēc māšu piedalīšanās programmā bērnu skolotājas un auklītes norāda bērna uzvedības atšķirības un vai ir novērojamas mātes – bērna emocionālās pieejamības atšķirības. Bija nepieciešams arī novērtēt, vai pēc māšu piedalīšanās programmā konstatētās izmaiņas ir noturīgas ilgākā laikā pēc programmas beigšanas. Papildus pētījuma mērķis bija veikt pētījumā izmantoto mērījuma instrumentu adaptāciju Latvijā.

Atbilstoši šiem mērķiem, kā būtiskākie pētījumā tika izvirzīti šādi **pētījuma jautājumi**:

1. Kā savstarpēji ir saistītas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatētās mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas un vai starp šiem mainīgajiem pastāv mediatora efekts?
2. Vai bērnu skaits ģimenē, bērna vecums un dzimums ietekmē mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas pēc

māšu piedalīšanās BEA programmā?

3. Vai programmā uzdoto mājas darbu pildīšanas biežums ietekmē mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā?

Lai varētu atbildēt uz šiem pētījuma jautājumiem, sākotnēji tika pārbaudītas mātes kompetences izjūtas, mātes – bērna emocionālās pieejamības un bērna uzvedības novērtējumu izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā un tika izvirzītas šādas pētījuma *hipotēzes*:

1. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā paaugstinās mātes kompetences izjūta un samazinās mātes norādītās bērna uzvedības problēmas, un šādas izmaiņas nav vērojamas kontrolgrupā. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatētās izmaiņas ir noturīgas arī 6 mēnešus pēc programmas beigšanas.

2. Pirmsskolas skolotājas un auklītes bērniem, kuru mātes piedalījās BEA programmā, pēc māšu piedalīšanās programmā mazāk norāda bērnu uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā, un šīs izmaiņas ir noturīgas arī 6 mēnešus pēc programmas beigšanas.

3. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā tiek novērota augstāka mātes – bērna emocionālā pieejamība nekā pirms māšu piedalīšanās programmā.

Veicot mērījuma instrumentu adaptāciju, tika izvirzīti vēl divi *papildus pētījuma jautājumi*:

1. Vai Vecāku kompetences izjūtas skalas latviešu valodas versijas psihometriskie rādītāji atbilst oriģinālās skalas psihometriskajiem rādītājiem?

2. Vai Bērna uzvedības novērtējuma anketas vecāku un skolotāju anketu formu latviešu valodas versiju psihometriskie rādītāji atbilst oriģinālās anketas psihometriskajiem rādītājiem?

7. Metode

7.1. Pētījuma dalībnieki

Pētījumā piedalījās 106 pirmsskolas vecuma bērnu mātes un 60 pirmsskolas skolotājas un auklītes. 60 no pētījumā iesaistītajām mātēm piedalījās BEA programmā, bet 46 mātes, kuras nepiedalījās mācību programmā vecākiem, tika iekļautas kontrolgrupā.

Vecāku mācību grupā un kontrolgrupā iekļautās mātes tika salīdzinātas pēc vecuma, izglītības līmeņa, mātes nodarbinātības statusa, ģimenes materiālā stāvokļa, bērna vecuma un dzimuma, bērnu skaita ģimenē un sākotnējiem mātes kompetences izjūtas un mātes sniegtā bērna uzvedības novērtējuma vidējiem rādītājiem (skat. 2.tabulu).

2.tabula. Demogrāfisko rādītāju, mātes kompetences izjūtas un mātes sniegtā bērna uzvedības novērtējuma aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji vecāku mācību grupā un kontrolgrupā
($N = 106$)

Mainīgie lielumi	Vecāku mācību grupa ($n = 60$)	Kontrolgrupa ($n = 46$)	t / χ^2
Mātes vecums (gados), $M (SD)$	31,61 (5,25)	31,44 (4,88)	0,16 _a
Mātes izglītība (%)			7,08**
Pamatizglītība	--	4,3	
Vidējā izglītība	15,0	32,6	
Augstākā izglītība	85,0	63,0	
Mātes nodarbinātība (%)			1,40
Nestrādā	32,2	21,7	
Strādā	67,81	78,3	
Ģimenes materiālais stāvoklis (%)			0,23
Augsts	3,4	2,2	
Vidējs	89,7	89,1	
Zems	6,9	8,7	
Bērna vecums (gados), $M, (SD)$	2,82 (1,43)	3,46 (1,09)	6,23 _a *
Bērna dzimums (%)			0,34
Meitene	60	54,3	
Zēns	40	45,7	
Bērnu skaits ģimenē (%)			0,95
Vienīgais bērns	61,7	52,2	
Vairāk kā viens bērns	38,3	47,8	
Mātes kompetences izjūta			
Apmierinātība, $M (SD)$	24,55 (4,65)	26,07 (5,15)	-1,59 _a
Efektivitāte, $M (SD)$	25,67 (4,21)	26,37 (5,03)	-0,78 _a
Bērna uzvedības novērtējums			
Internalizētās uzvedības problēmas, $M (SD)$	12,38 (6,64)	12,07 (6,63)	0,25 _a
Eksternalizētās uzvedības problēmas, $M (SD)$	16,38 (7,21)	14,46 (4,86)	1,64 _a

_a Ar „a” apzīmēts Stjudenta – t kritērijs. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$.

Vecāku mācību grupā iekļautajām mātēm bija augstāks izglītības līmenis nekā kontrolgrupā iekļautajām mātēm, un kontrolgrupas māšu bērni bija vecāki nekā bērni, kuru mātes piedalījās BEA programmā. Pārējie abu grupu sociāldemogrāfiskie rādītāji un sākotnējie mātes kompetences izjūtas un bērna uzvedības novērtējuma rādītāji nebija atšķirīgi. Vecāku mācību grupā iekļautajām mātēm 95% bija pilnas ģimenes un 5% bija šķirtas ģimenes, kontrolgrupā visām mātēm bija pilnas ģimenes. Ja ģimenē bija vairāk kā viens pirmsskolas vecuma bērns, tad mātēm tika lūgts izvēlēties vienu no bērniem un aizpildīt anketas par šo bērnu.

Lai noteiktu vecāku mācību grupā iekļauto māšu bērnu uzvedības problēmu līmeni, šīs izlases dati tika salīdzināti ar plašākas izlases datiem, kuri tika iegūti, aptaujājot 792 vecākus un 126 pirmsskolas skolotājas Latvijas pirmsskolas izglītības iestādēs. Vecāku mācību grupā 10% bērnu mātes bija norādījušas nozīmīgas (1,5 standartnovirzi virs izlases aritmētiskā vidējā rādītāja) internalizētās uzvedības problēmas un 11,66% bērnu bija norādītas nozīmīgas

eksternalizētās uzvedības problēmas. Pārējiem bērniem māšu norādītie bērnu internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmu rādītāji atbilda vecumam raksturīgajiem vidējiem rādītājiem. Pirmsskolas skolotājas un auklītes 3,33% bērnu bija norādījušas nozīmīgas internalizētās uzvedības problēmas un 13,33% bērnu bija norādītas nozīmīgas eksternalizētās uzvedības problēmas. Pārējiem bērniem pirmsskolas skolotāju un auklīšu norādītie internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmu rādītāji atbilda vecumam raksturīgajiem vidējiem rādītājiem.

Tā kā pētījuma gaitā tika veikti trīs atkārtoti mērījumi un tikai daļa no pētījumā iekļautajām mātēm piedalījās arī 6 mēnešus pēc programmas beigšanas veiktajā mērījumā, tad atsevišķi tika salīdzinātas vecāku mācību grupa un kontrolgrupa ar mātēm, kuras piedalījās visos trīs pētījuma mērījumos (skat. 3.tabulu).

Arī vecāku mācību grupā un kontrolgrupā, kuras piedalījās visos trīs pētījuma mērījumos, tika konstatētas mātes izglītības līmeņa un bērnu vecuma atšķirības. Vecāku mācību grupā iekļautajām mātēm bija augstāks izglītības līmenis nekā kontrolgrupas mātēm, un kontrolgrupas māšu bērni bija vecāki nekā vecāku mācību grupas māšu bērni. Pārējie sociāldemogrāfiskie rādītāji un sākotnējie mātes kompetences izjūtas un bērna uzvedības novērtējuma rādītāji abām grupām nebija atšķirīgi. Vēlāk, veicot pētījumā iegūto datu analīzi, šīs mātes izglītības līmeņa un bērnu vecuma atšķirības starp grupām tika kontrolētas.

Tika arī pārbaudīts, vai pastāv demogrāfisko rādītāju un pēc māšu piedalīšanās BEA programmā iegūto mātes kompetences izjūtas un bērna uzvedības novērtējuma atšķirības starp mātēm, kuras piedalījās tikai pirmajos divos pētījumā veiktajos mērījumos, un mātēm, kuras piedalījās visos trīs pētījumā veiktajos mērījumos (skat. 2.pielikumu). Iegūtie rezultāti parādīja, ka demogrāfiskie rādītāji un pēc piedalīšanās BEA programmā iegūtie vecāku mācību grupas un kontrolgrupas mātes kompetences izjūtas un bērna uzvedības novērtējuma rādītāji starp šīm abām grupām neatšķiras.

Adaptējot latviešu valodā Vecāku kompetences izjūtas skalu (Skreitule-Pikše & Sebre, 2008), pētījumā piedalījās 189 mātes un 160 tēvi, kuriem bija vismaz viens pirmsskolas vecuma bērns (bērnu vecums: $M = 3,61$; $SD = 1,37$). Ja ģimenē bija vairāki pirmsskolas vecuma bērni, vecākiem tika lūgts izvēlēties vienu no bērniem un aizpildīt anketas, domājot par izvēlēto bērnu. 45,3 % bērnu bija meitenes, un 54,7 % bērnu bija zēni. Mātes bija vecumā no 20 līdz 53 gadiem ($M = 31,01$; $SD = 5,12$), bet tēvi bija vecumā no 21 līdz 53 gadiem ($M = 33,22$; $SD = 5,80$). Visām aptaujātajām mātēm bija pilnas ģimenes, pārsvarā (96,2%) ar vidēju ģimenes materiālo stāvokli. Lielākā daļa pētījumā iesaistīto vecāku bija ar augstāko (65,1 % māšu; 45,9 % tēvu) vai vidējo (22,8 % māšu; 40,8 % tēvu) izglītību.

3.tabula. Demogrāfisko rādītāju, mātes kompetences izjūtas un mātes sniegtā bērna uzvedības novērtējuma aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji visos trīs mērījumos iekļautajām mātēm vecāku mācību gupā un kontrolgrupā ($N = 71$)

Mainīgie lielumi	Vecāku mācību grupa ($n = 41$)	Kontrolgrupa ($n = 30$)	t / χ^2
Mātes vecums (gados), M (SD)	32,15 (4,87)	31,76 (4,48)	0,34 _a
Mātes izglītība (%)			4,74*
Pamatizglītība	--	3,3	
Vidējā izglītība	14,6	33,3	
Augstākā izglītība	85,4	63,3	
Mātes nodarbinātība (%)			0,55
Nestrādā	35	26,7	
Strādā	65	73,3	
Ģimenes materiālais stāvoklis (%)			0,72
Augsts	4,9	3,3	
Vidējs	87,8	83,3	
Zems	7,3	13,3	
Bērna vecums (gados), M , (SD)	2,90 (1,38)	3,57 (1,04)	4,66 _a *
Bērna dzimums (%)			0,33
Meitene	63,4	56,7	
Zēns	36,6	43,3	
Bērnu skaits ģimenē (%)			0,97
Vienīgais bērns	58,5	46,7	
Vairāk kā viens bērns	41,5	53,3	
Mātes kompetences izjūta			
Apmierinātība, M (SD)	24,83 (4,35)	25,87 (5,29)	-0,88 _a
Efektivitāte, M (SD)	25,85 (3,75)	25,60 (5,25)	0,23 _a
Bērna uzvedības novērtējums			
Internalizētās uzvedības problēmas, M (SD)	11,95 (6,15)	12,37 (7,26)	-0,26 _a
Eksternalizētās uzvedības problēmas, M (SD)	16,27 (7,04)	14,40 (5,54)	1,21 _a

_a Ar „a” apzīmēts Stjudenta – t kritērijs. * $p < 0,05$.

Veicot Bērna uzvedības novērtējuma anketas sākotnējo adaptāciju latviešu valodā, pētījumā piedalījās 294 mātes (vecums: $M = 31,31$; $SD = 5,30$) un 195 tēvi (vecums: $M = 33,54$; $SD = 6,31$), kuriem bija vismaz viens 1,5 līdz 6 gadus vecs ($M = 3,53$; $SD = 1,38$) bērns. 47,6% bērnu bija meitenes, bet 52,4% bērnu bija zēni. 3,1% māšu un 5,6% tēvu bija pamatzglītība, 30,3% māšu un 48,5% tēvu bija vidējā izglītība un 66,7% māšu un 45,9% tēvu bija augstākā izglītība. Lielākā daļa ģimeņu (94,1%) bija ar vidēju materiālo stāvokli. 93,5% ģimeņu bija pilnas ģimenes, bet 6,2% bija šķirtas ģimenes. Bērnu uzvedību novērtēja arī 130 pirmsskolas skolotājas un auklītes. 51,5% skolotāju un auklīšu novērtēja meiteņu uzvedību un 48,5% - novērtēja zēnu uzvedību (bērnu vecums: $M = 3,07$; $SD = 1,39$).

Nosakot mātes – bērna emocionālo pieejamību, pētījumā piedalījās 20 mātes ar bērniem (bērnu vecums: $M = 2,85$; $SD = 1,57$). 65% bērnu bija meitenes, bet 35% - zēni. Mātes bija vecumā no 26 līdz 43 gadiem ($M = 31,25$; $SD = 4,25$). Viena māte (5%) bija materiāli ļoti labi

nodrošināta, 90% bija materiāli vidēji nodrošinātas, un viena māte (5%) bija materiāli maz nodrošināta. Lielākā daļa māšu (95%) bija ar augstāko izglītību, un tikai vienai mātei (5%) bija vidējā izglītība. 55% māšu strādāja algotu darbu, bet 45% māšu pētījuma laikā nestrādāja. Atsevišķi tika pārbaudīts arī, vai pastāv demogrāfisko rādītāju un sākotnējo mātes kompetences izjūtas un bērna uzvedības novērtējuma rādītāju atšķirības starp izlasi, kurā tika novērota mātes – bērna emocionālā pieejamība, un izlasi, kurā netika veikti mātes – bērna emocionālās pieejamības novērojumi (skat. 2.pielikumu). Netika konstatētas demogrāfisko rādītāju, sākotnējo mātes kompetences izjūtas un bērna uzvedības novērtējuma rādītāju atšķirības starp abām izlasēm.

7.2.Instrumenti

1. *Vecāku kompetences izjūtas skala (Parenting Sense of Competence Scale, (PSOC), Johnston & Mash, 1989)*, kurā vecākiem jānovērtē, cik lielā mērā viņi piekrīt 16 izteiktajiem apgalvojumiem. Katrs apgalvojums jānovērtē pēc 6 punktu Likerta skalas, kur vērtējums „1” atbilst atbildei „pilnībā piekrītu” un vērtējums „6” atbilst atbildei „pilnībā nepiekrītu”. Skalai ir divas apakšskalas: Apmierinātības apakšskala, kura ļauj novērtēt apmierinātību ar vecāku lomu, un Efektivitātes apakšskala, kura atspoguļo vecāku priekšstatus par savu efektivitāti vecāku lomā. Skalas Apmierinātības apakšskalā ietilpst 9 apgalvojumi (piemēram, 3. *Es gan vakarā aizmiegu, gan no rīta mostos ar izjūtu, ka daudz ko neesmu paveikusi*; 16. *Mātes loma mani uztrauc un rada trauksmi.*), un punkti šajā skalā jāšķirā atbilstoši secībā. Efektivitātes apakšskalā ietilpst 7 apgalvojumi (piemēram, 7. *Būt par māti nemaz nav tik grūti un jebkuru problēmu ir viegli risināt*; 9. *Dažreiz man ir izjūta, ka es neko neesmu paveikusi.*). Mātēm un tēviem paredzētās skalas formas atšķiras tikai ar vārdu „māte” vai „tēvs” lietojumu. Summējot Apmierinātības un Efektivitātes apakšskalās iegūtos rādītājus, tiek iegūts kopējais vecāku kompetences izjūtas rādītājs. Augstāki rādītāji norāda uz augstāku vecāku kompetences izjūtu. Oriģinālās skalas versijas iekšējās saskaņotības rādītāji Apmierinātības apakšskalai bija $\alpha = 0,75$, Efektivitātes apakšskalai $\alpha = 0,76$ un Vecāku kompetences izjūtas skalai kopā $\alpha = 0,79$.

Vecāku kompetences izjūtas skala Latvijā tika adaptēta promocijas darba ietvaros (Skreitule-Pikše & Sebre, 2008), un sīkāk adaptācijas process un iegūtie psihometriskie rādītāji ir raksturoti promocijas darba rezultātu un iztīrājuma daļās. Pētījuma ietvaros tika izmantotas abas Vecāku kompetences izjūtas skalas apakšskalas. Skalas oriģinālās versijas teksts un latviski adaptētās skalas teksts ir iekļauti 3.pielikumā.

2.*Bērna uzvedības novērtējuma anketas vecāku un skolotāju formas (Child Behavior Checklist, (CBCL/1,5-5), Caregiver-Teacher Report Form, (C-TRF), Achenbach & Rescorla,*

2000), kuras paredzētas 1,5 līdz 5 gadus vecu bērnu uzvedības problēmu novērtēšanai. Anketā iekļauti 99 apgalvojumi par bērna uzvedību, kuri pieaugušajam jānovērtē no 0 līdz 2 pēc šo apgalvojumu atbilstības konkrētā bērna uzvedības raksturojumam šobrīd vai pēdējo 2 mēnešu laikā. Ar „0” tiek apzīmēta atbilde „neatbilst bērnam” un ar „2” tiek apzīmēta atbilde „pilnībā atbilst vai bieži atbilst bērnam”. Pētījumā tika izmantotas gan vecāku, gan skolotāju anketas formas. Skolotāju anketas formas ir paredzētas pieaugušajiem, kuri pietiekami labi pazīst bērnu un var novērot bērna uzvedību bērnu grupā. Anketā ir izdalītas 7 apakšskalas, no kurām 4 apakšskalas (Emocionālais jūtīgums, Trauksme/ nomāktība, Somatiskās raizes, Noslēgšanās sevī) veido Internalizētās uzvedības problēmu skalu un 2 apakšskalas (Uzmanības nenoturība, Agresīva uzvedība) veido Eksternalizētās uzvedības problēmu skalu. Atsevišķi vecāku anketas formā ir veidota arī skala par bērna gulēšanas problēmām. Internalizētās uzvedības problēmu skalā vecāku anketas formā ietilpst 36 apgalvojumi (piemēram, *4. Izvairās skatīties citiem acīs; 68. Bikls, viegli samulsināms*), skolotāju anketas formā ietilpst 32 apgalvojumi (piemēram, *23. Neatbild, kad cilvēki ar viņu runā; 62. Atsakās spēlēt aktīvas spēles.*). Eksternalizētās uzvedības problēmu skalā vecāku anketas formā ietilpst 24 apgalvojumi (piemēram, *5. Nevar koncentrēties, nevar ilgstoši pievērst uzmanību; 20. Nepaklausīgs*), skolotāju anketas formā ietilpst 34 apgalvojumi (piemēram, *24. Grūtības sekot norādījumiem; 18. Iznīcina lietas, kas pieder citiem*). Pētījuma ietvaros tika izmantotas vecāku un skolotāju anketu formu Internalizētās un Eksternalizētās uzvedības problēmu skalas. Oriģinālās anketas vecāku formas iekšējās saskaņotības rādītāji Internalizētās uzvedības problēmu skalai $\alpha = 0,89$ un Eksternalizētās uzvedības problēmu skalai $\alpha = 0,92$, bet anketas skolotāju formas iekšējās saskaņotības rādītāji Internalizētās uzvedības problēmu skalai $\alpha = 0,89$ un Eksternalizētās uzvedības problēmu skalai $\alpha = 0,96$.

Anketas latviešu valodas versijas vecāku un skolotāju formu Internalizētās un Eksternalizētās uzvedības problēmu skalu iekšējās saskaņotības rādītāji ir raksturoti promocijas darba rezultātu un iztirzājuma daļās, anketas jautājumi ir iekļauti 4.pielikumā.

3. *Emocionālās pieejamības skalas* zīdaiņu un agrīnās bērnības versija (*Emotional Availability Scales, (EA), Infancy and Early Childhood Version*, 4rd ed., Biringen, 2008), kas ļauj novērtēt pieaugušā un no dzimšanas līdz 5 gadus veca bērna mijiedarbību, izmantojot sešas skalas, no kurām četras skalas attiecas uz pieaugušo (Iejūtība, Strukturēšana, Neuzbāzīgums, Naidīgu izpausmju trūkums) un divas skalas attiecas uz bērnu (Atsaucīgums, Iesaistīšana). Kaut arī tiek izdalītas skalas, kas attiecas uz pieaugušo un kas attiecas uz bērnu, novērtēta tiek pieaugušā un bērna diāde un katrā skalā tiek ņemtas vērā gan pieaugušā, gan bērna emocijas un reakcijas.

Katrā skalā pieaugušā un bērna mijiedarbība tiek novērtēta no 1 līdz 7 punktiem.

Augstāks vērtējums skalā norāda uz augstāku attiecīgā emocionālās pieejamības komponenta kvalitāti. Katrā skalā 6 – 7 punktu vērtējumi attiecas uz optimālām attiecīgā emocionālās pieejamības komponenta izpausmēm, 4 – 5 punktu vērtējumi attiecas uz nekonsekventām (nepastāvīgām un/ vai nesaskaņotām starp pieaugušo un bērnu) emocionālās pieejamības komponenta izpausmēm un 1 – 3 punktu vērtējumi attiecas uz neatbilstošām emocionālā pieejamības komponenta izpausmēm. Summējot uz pieaugušo attiecināmo skalu rādītājus (Iejūtību, Strukturēšanu, Neuzbāzīgumu, Naidīgu izpausmju trūkumu), tiek iegūts pieaugušā emocionālās pieejamības rādītājs, bet, summējot uz bērnu attiecināmo skalu rādītājus (Atsaucīgumu, Iesaistīšanu), tiek iegūts bērna emocionālās pieejamības rādītājs. Sasummējot visu skalu rādītājus, tiek iegūts kopējais pieaugušā-bērna emocionālās pieejamības rādītājs. Šī pētījuma ietvaros tika izmantotas gan visas sešas Emocionālās pieejamības skalas, gan arī kopējais pieaugušā – bērna emocionālās pieejamības rādītājs.

Lai novērtētu pieaugušā – bērna emocionālo pieejamību, katrai skalai ir izdalītas septiņas apakšskalās jeb emocionālās pieejamības komponenta sastāvdaļas. Pirmās divas apakšskalās tiek novērtētas no 1 līdz 7 punktiem, un pārējās piecas tiek novērtētas no 1 līdz 3 punktiem. Vadoties pēc šajās apakšskalās iegūto vērtējumu summas, tiek izlikts skalas vērtējums. Emocionālās pieejamības skalu rokasgrāmatā to autore (Biringen, 2008) ir sniegusi izvērstu katram apakšskalās un katram skalas vērtējumam atbilstošo pieaugušā – bērna mijiedarbības raksturojumu.

Iejūtības skalu apakšskalās jeb komponenti ir šādi: 1) pozitīvas un atbilstošas pieaugušā emocijas, 2) atsaucīgums uz bērna signāliem, 3) bērna ritma ievērošana, 4) elastīgums, 5) pieņemšana attieksme pret bērnu, 6) mijiedarbību biežums un 7) konfliktu situāciju regulēšana. Novērtējot pieaugušā iejūtību, uzmanība tiek pievērsta tam, vai pieaugušais atbilstoši uztver un atsaucas uz bērna signāliem, vai pieaugušā paustās emocijas ir dabiskas, atbilstošas un saskaņotas ar bērna emocijām un reakcijām, vai novērotās iejūtības izpausmes ir konsekventas mijiedarbības laikā.

Strukturēšanas skalu apakšskalās jeb komponenti ir šādi: 1) atbilstoša mijiedarbības ar bērnu vadīšana, 2) veiksmīgi strukturēšanas mēģinājumi, 3) strukturēšanas biežums, 4) noteikumu un uzvedības robežu noteikšana proaktīvā veidā, 5) stingrības saglabāšana, saskaroties ar bērna pretestību, 6) verbāla un neverbāla strukturēšana, 7) izvairīšanās no lomu sajaukuma. Novērtējot strukturēšanu, uzmanība tiek pievērsta tam, vai pieaugušais pieņemamā un atbilstošā veidā regulē mijiedarbību ar bērnu, prot pozitīvā veidā ierosināt un virzīt bērna uzvedību, izskaidro noteikumus un, ja nepieciešams, nosaka bērna uzvedībai ierobežojumus.

Neuzbāzīguma skalu apakšskalās jeb komponenti ir šādi: 1) sekošana bērna vadībai, 2) iesaistīšanās mijiedarbībā, nepārtraucot bērnu, 3) minimāla komandu vai norādījumu

izmantošana, 4) runāšana ar bērnu dialogā, 5) izvairīšanās no didaktiskas mācīšanas, 6) verbāla un fiziska neiejaukšanās un 7) bērns nenorāda uz to, ka pieaugušais viņam traucē. Novērtējot pieaugušā neuzbāzīgumu, uzmanība tiek pievērsta tam, vai viņš nepārtrauc bērnu, nemaina pēkšņi mijiedarbības virzienu, nav pārāk direktīvs vai aprūpējošs un ir bērnam pieejams, netraucējot bērna autonomiju.

Naidīgu izpausmju trūkuma skalas apakšskalas jeb komponenti ir šādi: 1) netiek novērota naidīga pieaugušā sejas izteiksme vai balss tonis, 2) bērna neizsmiešana un neizzobošana, 3) netiek izteikti šķiršanās draudi, 4) pieaugušā nosvērtība stresa situācijā, 5) netiek novērota tāda pieaugušā uzvedība, kas biedē bērnu, 6) klusēšana un 7) spēles tēmas pārsvarā ir pozitīvas vai ar pozitīvu atrisinājumu. Novērtējot, vai pieaugušais izrāda kādas naidīguma izpausmes, uzmanība tiek pievērsta gan atklātām naidīguma izpausmēm, gan arī slēptām izpausmēm (piemēram, nepacietīgums, garlaikošanās, ķircināšana).

Atsaucīguma skalas apakšskalas jeb komponenti ir šādi: 1) bērna prasme regulēt savas emocijas, 2) bērna atsaucīgums, 3) vecumam atbilstoša tiekšanās pēc autonomijas, 4) ķermeņa kontakts, 5) izvairīšanās no lomu sajaukuma, 6) nenovēršanās no pieaugušā un 7) orientēšanās uz uzdevumu, saglabājot saikni ar pieaugušo. Vērtējot bērna atsaucīgumu, uzmanība tiek pievērsta tam, vai ir vērojama pozitīva emocionālā saikne starp pieaugušo un bērnu. Zemi rādītāji Atsaucīguma skalā var norādīt gan uz bērna novēršanos no pieaugušā, negatīvām bērna reakcijām pret pieaugušo, gan arī uz pārmērīgu bērna atsaucīgumu, uzņemoties atbildību par pieaugušo.

Iesaistīšanas skalas apakšskalas jeb komponenti ir šādi: 1) pieaugušā uzmanības pievēršana, 2) pieaugušā iesaistīšana tālākā mijiedarbībā, 3) emocionāla vai instrumentāla mijiedarbība, 4) pieaugušā pārmērīga neiesaistīšana mijiedarbībā, 5) acu kontakts, 6) ķermeņa poza un 7) verbāla iesaistīšana. Vērtējot to, kā bērns iesaista pieaugušo mijiedarbībā, tiek vērtētas bērna iniciatīvas. Zemi rādītāji Iesaistīšanas skalā var norādīt gan uz to, ka bērns neiesaista pieaugušo mijiedarbībā, gan arī uz pārmērīgu pieaugušā iesaistīšanu mijiedarbībā.

Lai noteiktu vērtētāja ticamību, atsevišķi divi neatkarīgi eksperti novērtēja 55 % novērojumu ($n=21$), tad tika aprēķināti Pīrsona korelācijas koeficienti starp abu vērtētāju sniegtajiem vērtējumiem. Tika iegūti šādi koeficienti: Iejūtība $r = 0,78$; $p < 0,05$; Strukturēšana $r = 0,87$; $p < 0,01$; Neuzbāzīgums $r = 0,75$; $p < 0,05$; Naidīgu izpausmju trūkums $r = 0,77$; $p < 0,05$; Atsaucīgums $r = 0,81$; $p < 0,01$ un Iesaistīšana $r = 0,84$; $p < 0,01$. Kopējai mātes-bērna emocionālajai pieejamībai $r = 0,84$; $p < 0,01$. Iegūtie korelācijas koeficienti liecina par augstu vērtētāja ticamību un apliecina, ka iegūtie novērojumu vērtējumi ir izmantojami pētījumā. Arī Emocionālās pieejamības skalu autores izsniegtais sertifikāts (skat. 1.pielikumu) apliecina, ka pētījuma autore prot atbilstošā ticamības līmenī lietot Emocionālās pieejamības skalas.

7.3. Procedūra

Pamatpētījuma procedūra

Mātēm ar internetā un pirmsskolas izglītības iestādēs izvietotiem sludinājumiem tika piedāvāts piedalīties BEA programmā. BEA programma tika realizēta vecāku grupās, iekļaujot katrā grupā 7 – 12 vecākus, tiekoties 10 divu stundu garās nodarbībās reizi nedēļā. Vecāku grupas vadīja speciāli mācītas BEA programmas vecāku grupu vadītājas, kurām visām bija maģistra grāds psiholoģijā.

Pētījuma dati tika vākti laika posmā no 2005.gada līdz 2009.gadam. BEA programmas vecāku mācību grupās ievadnodarbībās mātēm, kurām bija vismaz viens bērns vecumā no 1,5 līdz 5 gadiem, grupas vadītājas izsniedza rakstisku piedāvājumu brīvprātīgi piedalīties pētījumā, aizpildot nedēļas laikā Vecāku kompetences izjūtas skalu un Bērna uzvedības novērtējuma anketu. Ja ģimenē bija vairāk par vienu bērnu vecumā no 1,5 līdz 5 gadiem, tad mātēm tika lūgts izvēlēties vienu bērnu, par kuru viņas aizpildīs anketas. Mātēm tika lūgts norādīt arī bērnu skaitu ģimenē, bērnu vecumu, savu vecumu, izglītības līmeni, nodarbinātības statusu, ģimenes struktūru, ģimenes materiālo stāvokli un to, vai viņas pētījuma laikā piedalās vēl kādā vecāku mācību grupā vai saņem psiholoģisko palīdzību. Vienlaicīgi tika lūgts arī bērnu pirmsskolas skolotājam vai auklītēm aizpildīt Bērna uzvedības anketu. Mātes tika informētas, ka tās pašas anketas būs jāaizpilda arī pēc grupas beigšanas un vēl pusgadu vēlāk.

Pētījuma laikā tika veikti trīs mērījumi: dati tika ievākti, mātēm sākot piedalīties BEA programmā, beidzot šo programmu un 6 mēnešus pēc programmas beigšanas. Ar līdzīgu laika intervālu dati tika ievākti arī no kontrolgrupā iekļautajām mātēm. Mācību programmas sākumā un tūlīt pēc programmas beigšanas pētījuma anketas aizpildīja 60 mātes un 60 pirmsskolas skolotājas un auklītes, bet kontrolgrupā ar tādu pašu laika intervālu anketas aizpildīja 46 mātes. 6 mēnešus pēc mācību programmas beigšanas pētījuma anketas aizpildīja 41 māte no vecāku mācību grupas, 30 kontrolgrupas mātes un 34 pirmsskolas skolotājas un auklītes. Pētījumā tika iekļautas tikai tās BEA programmā piedalījušās mātes, kuras bija aizpildījušas anketas gan programmas sākumā, gan tūlīt pēc programmas beigšanas, nebija pētījuma laikā piedalījušās citā vecāku mācību grupā vai saņēmušas psiholoģisko palīdzību, un kuru bērnu uzvedību novērtēja arī bērna skolotāja vai auklīte. Ja nebija iespējams pirms un pēc mātes piedalīšanās vecāku mācību programmā iegūt arī vienas un tās pašas bērna skolotājas vai auklītes sniegtu bērna uzvedības novērtējumu, māte pētījuma grupā netika iekļauta. Kontrolgrupā tika iekļautas tikai tās mātes, no kurām tika iegūti dati gan pirmajā, gan otrajā mērījumā. Sešus mēnešus pēc vecāku mācību programmas beigšanas pētījumā piedalījās mazāk dalībnieču, jo daļa anketu, kas mātēm tika izsūtītas pa pastu vai e-pastu, netika saņemtas atpakaļ, savukārt daļa māšu nebija norādījušas

kontaktinformāciju un nebija iespējams viņām nosūtīt 3.mērījumam paredzētās anketas.

Kopā pirmajā mērījumā piedalījās 148 mātes, taču 52 gadījumos netika iegūts bērna pirmsskolas skolotājas vai auklītes sniegtais bērna uzvedības novērtējums. Lai iegūtu otrā mērījuma datus, pēdējā vecāku mācību programmas grupas nodarbībā mātēm tika lūgts nedēļas laikā atkārtoti aizpildīt Vecāku kompetences izjūtas skalu un Bērna uzvedības novērtējuma anketu, kā arī norādīt informāciju par apmeklēto nodarbību skaitu un mācību programmā uzdoto mājas darbu izpildi. Arī bērnu pirmsskolas skolotājām un auklītēm tika lūgts atkārtoti nedēļas laikā aizpildīt Bērna uzvedības novērtējuma anketu. Otrais mērījums tika veikts tikai tām mātēm, kuru bērnu uzvedību pirmajā mērījumā bija novērtējušas arī bērnu skolotājas vai auklītes. Kopumā otrajā mērījumā anketas tika izdalītas 94 mātēm un bērnu skolotājām vai auklītēm, 19 gadījumos izdalītās anketas netika saņemtas atpakaļ un vēl 10 gadījumos netika iegūts bērna pirmsskolas skolotājas vai auklītes sniegtais bērna uzvedības novērtējums. Kopumā otrajā mērījumā tika iegūti dati no 65 mātēm un bērnu pirmsskolas skolotājām vai auklītēm, taču 5 gadījumos anketas nebija korekti aizpildītas un netika izmantotas pētījumā. Visām pētījumā iekļautajām mātēm un bērnu pirmsskolas skolotājām un auklītēm, no kurām dati tika iegūti 2.mērījumā, pa pastu vai e-pastu tika izsūtītas pētījuma anketas 3.mērījuma datu iegūšanai, un atpakaļ tika saņemtas anketas no 41 mātes un 34 pirmsskolas skolotājām un auklītēm.

Gala rezultātā, pētījumā tika iekļautas mātes no 20 vecāku mācību grupām. Visas pētījumā iekļautās mātes bija apmeklējušas ne mazāk kā 70% BEA programmas nodarbību. Visu pētījumā iekļauto māšu bērnu uzvedību gan pirms, gan pēc māšu piedalīšanās BEA programmā bija novērtējušas arī bērnu skolotājas vai auklītes. Pētījuma dalībnieces pētījumā piedalījās brīvprātīgi.

Lai novērtētu mātes – bērna emocionālo pieejamību, mātēm BEA programmas ievadnodarbībās tika mutiski piedāvāts filmēties ar bērnu mājās spēlēšanās un rotaļlietu sakārtošanas situācijās. Lai motivētu mātes piedalīties filmēšanā, tām mātēm, kuras tika filmētas, pēc otrās filmēšanas reizes katrai individuāli tika sniegta atgriezeniskā saite par bērna uzvedības novērtējumos un mātes – bērna mijiedarbības filmēšanā iegūtajiem rezultātiem, kā arī mātes saņēma nofilmētā materiāla kopiju.

Kontrolgrupa tika izveidota, piedāvājot rakstiski pirmsskolas izglītības iestādēs bērnu mātēm brīvprātīgi iesaistīties pētījumā. Mātes saņēma aplokšnes ar pētījuma anketām, kuras tika lūgts nedēļas laikā aizpildīt un aizlīmētas iesniegt pirmsskolas skolotājām, no kurām vēlāk šīs aplokšnes tika savāktas. Pirmā mērījuma laikā iegūtie dati tika izmantoti arī cita pētījuma ietvaros, tāpēc bez Vecāku kompetences izjūtas skalas un Bērna uzvedības novērtējuma anketas mātes aizpildīja arī šajā pētījumā neiekļautu anketu par bērnu audzināšanu. Mātēm, kas bija piekritušas turpināt piedalīties pētījumā un bija norādījušas pasta vai e-pasta adresi, pēc 10

nedēļām tika atkārtoti nosūtīta Vecāku kompetences izjūtas skala un Bērna uzvedības novērtējuma anketa. Kopā 2.mērījuma datu iegūšanai tika izsūtītas anketas 77 mātēm un atpakaļ tika saņemtas 46 anketas. Mātēm, kuras arī 2.mērījuma laikā bija piekritušas tālāk turpināt piedalīties pētījumā, pēc 6 mēnešiem tika vēlreiz atkārtoti nosūtītas Vecāku kompetences izjūtas skala un Bērna uzvedības novērtējuma anketa. 3.mērījuma laikā atpakaļ tika saņemtas anketas no 30 kontrolgrupas mātēm.

Pētījumā izmantoto mērījuma instrumentu adaptācija

Pirms pamatpētījuma veikšanas, tika adaptēti promocijas darbā izmantotie mērījuma instrumenti. Adaptācija tika veikta, saskaņā ar Starptautiskās Testu komisijas testu adaptēšanas vadlīnijām (Oakland, 2000) un literatūrā (Raševska, 2005) sniegtajām teorētiskajām atziņām par mērījuma instrumentu konstruēšanu un adaptāciju.

Lai veiktu *Vecāku kompetences izjūtas skalas* adaptāciju Latvijā (Skreitule-Pikše & Sebre, 2008), tika saņemta rakstiska atļauja no skalas autores adaptēt un izmantot skalu pētījumu veikšanai Latvijā, kā arī skalas teksts un informācija par skalu. Pēc trīs neatkarīgi veiktiem tulkojumiem no angļu uz latviešu valodu tika izveidots skalas latviešu valodas variants, kas tika pārtulkots atpakaļ uz angļu valodu un salīdzināts ar skalas oriģinālo tekstu. Tika veikts pilotāžas pētījums, pēc kura atsevišķi skalas apgalvojumi tika koriģēti un izveidota latviskā skalas versija. Tālāk pirmsskolas izglītības iestādēs un vecāku mācību grupās pirmsskolas vecuma bērnu vecākiem tika piedāvāts individuāli rakstiski aizpildīt Vecāku kompetences izjūtas skalu un citas anketas par bērna uzvedību un vecāku – bērna mijiedarbību, kas tika izmantotas citos pētījumos. Ja ģimenē bija vairāki pirmsskolas vecuma bērni, vecākiem tika lūgts izvēlēties vienu no bērniem un tad aizpildīt anketas. Adaptējot Vecāku kompetences izjūtas skalu Latvijā, tika veikta latviski izveidotās skalas versijas apgalvojumu un apakšskalu reakcijas un diskriminācijas indeksu analīze, pārbaudīta skalas faktoriālā struktūra, noteikti skalas iekšējās saskaņotības rādītāji un konstrukta validitāte.

Veicot *Bērna uzvedības novērtējuma anketas* adaptāciju Latvijā, 2004.gadā Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes Psiholoģijas nodaļas vārdā nodaļas vadītāja Sandra Sebre parakstīja vienošanos ar šīs anketas autoru Tomasu Ahenbahu (Thomas Achenbach) par tiesībām adaptēt un izmantot šo anketu Latvijā. Veicot šīs anketas sākotnējo adaptāciju promocijas darba ietvaros, tika veikti trīs neatkarīgi anketas tulkojumi no angļu uz latviešu valodu un izveidots anketas latviešu valodas variants, kas tika pārtulkots atpakaļ uz angļu valodu un salīdzināts ar anketas oriģinālo tekstu. Tika veikts pilotāžas pētījums, pēc kura anketas latviešu valodas variants tika pilnveidots. Tālāk pirmsskolas izglītības iestādēs un vecāku mācības grupās pirmsskolas vecuma bērnu vecākiem tika piedāvāts individuāli rakstiski aizpildīt Bērna uzvedības novērtējuma anketu un citas anketas par vecāku – bērna attiecībām,

kas tika izmantotas citos pētījumos. Vienlaikus tika lūgts arī bērnu skolotājiem vai auklītēm aizpildīt Bērna uzvedības novērtējuma anketas skolotājiem paredzēto formu. Promocijas darba ietvaros tika noteikti anketas vecāku un skolotāju formu latvisko versiju Internalizēto un Eksternalizēto uzvedības problēmu skalu iekšējās saskaņotības rādītāji.

BEA programma

Pētījumā vecāku mācību programmas grupā iekļautās mātes piedalījās 10 nedēļu ilgā vecāku mācību programmā „Bērna emocionālā audzināšana” jeb BEA programmā. Mācību programma tika realizēta vecāku mācību grupās, katrā grupā iekļaujot vidēji desmit vecākus. Katru nedēļu notika viena divas stundas ilga grupas nodarbība un katrā nodarbībā tika aplūkots viens no BEA programmā izdalītajiem soļiem.

Katrā BEA programmas solī tika aplūkots noteikts ar bērnu emocionālo attīstību saistīts aspekts: bērna attīstība un temperaments, ķermeņa kontrole un pašvērtējums, drošas piesaistes veidošanās, spēlēšanās un fantāzijas attīstība, valodas un komunikācijas prasmju attīstība, pašvērtējuma attīstība, disciplinēšanas metodes, emociju pašregulācijas attīstība, koncentrēšanās un problēmu risināšanas prasmju attīstība, empātija un gādīgums. Katra soļa ietvaros vecākiem tika sniegta informācija par noteiktās bērna prasmes attīstību, nozīmi tālākā bērna attīstība un audzināšanas principiem, kā veicināt pozitīvu šo prasmju attīstību.

Vecāku mācību grupās tika izmantotas dažādas mācību metodes: lekcijas, grupu diskusijas, praktiski vingrinājumi, mājas darbi. Vecāku mācību grupu nodarbību laikā tika veicinātas vecāku diskusijas par viņu pašu bērnības pieredzi un to, kā tā ietekmē viņu attiecības ar saviem bērniem. Lai mudinātu vecākus izmēģināt jaunus mijiedarbības ar bērnu veidus, vairāk analizēt savas bērnības pieredzes ietekmi un apzināties savus resursus, vecākiem programmas laikā tika uzdoti arī dažādi mājas darbi (piemēram, novērot bērnu un novērtēt bērna temperamenta iezīmes, izmēģināt kādu no programmā minētajām bērna disciplinēšanas metodēm, atcerēties bērnībā ar saviem vecākiem piedzīvotos priecīgos notikumus), bet vecāku mācības grupas laikā sniegtā informācija par bērnu attīstību un audzināšanas principiem tika apkopota rakstiskos izdales materiālos.

7.4. Datu apstrādes un analīzes metodes

Veicot Vecāku kompetences izjūtas skalas adaptāciju, skalas apgalvojumu un apakšskalu diskriminācijas indeksu noteikšanai, kā arī saistību starp mātes un tēva kompetences izjūtas rādītājiem un abu skalas apakšskalu rādītājiem noteikšanai tika izmantots Pīrsona korelācijas koeficients. Skalas faktoriālā struktūra tika pārbaudīta, izmantojot apstiprinošo galveno komponentu analīzi un pilnīgi slīpo rotāciju; skalas iekšējā saskaņotība tika pārbaudīta, aprēķinot

Kronbaha alfas koeficientus, bet tēva un mātes rādītāji tika salīdzināti, izmantojot t- testu pāra izlasēm. Bērna vecuma, dzimuma un vecuma un dzimuma mijiedarbības ietekme uz vecāka kompetences izjūtu tika noteikta, veicot daudzfaktoru dispersijas analīzi (MANOVA), bet mātes kompetences izjūtas rādītāji jaunāku un vecāku bērnu mātēm tika salīdzināti ar t – Stjūdentu testu.

Veicot Bērna uzvedības novērtējuma anketas sākotnējo adaptāciju, anketas apgalvojumu un skalu diskriminācijas indeksu noteikšanai tika izmantots Pīrsona korelācijas koeficients, bet anketas skalu iekšējā saskaņotība tika pārbaudīta, izmantojot Kronbaha alfas koeficientu. Nosakot Emocionālās pieejamības skalu vērtētāja ticamību, tika aprēķināti Pīrsona korelācijas koeficienti.

Veicot pamatpētījumu, pētījuma izlases tika salīdzinātas, izmantojot t – Stjūdentu testu un Hī kvadrātā testu; izmaiņas vecāku mācību grupā un kontrolgrupā iegūtajos rādītājos tika salīdzinātas, veicot faktoriālās jauktās dispersiju analīzes (ANOVA) vai faktoriālās jauktās dispersiju kovariātu analīzes (ANCOVA). Lai noteiktu pēc māšu piedalīšanās programmā konstatēto mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējuma un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņu savstarpējo saistību, tika aprēķinātas pirms un pēc māšu piedalīšanās programmā iegūto rādītāju starpības un to savstarpējās saistības tika noteiktas, izmantojot Pīrsona korelācijas koeficientu un standarta regresijas analīzi. Demogrāfisko rādītāju un mājas darbu pildīšanas biežuma ietekme uz mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējuma un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņām pēc māšu piedalīšanās vecāku mācību programmā tika noteikta, izmantojot faktoriālās jauktās dispersiju analīzes (ANOVA) vai faktoriālās jauktās dispersiju kovariātu analīzes (ANCOVA). Atšķirības starp izlašu rādītājiem pirms un pēc māšu piedalīšanās mācību programmā un 6 mēnešus pēc programmas beigšanas tika noteiktas, izmantojot t – testu pāra izlasēm. Visas pētījuma datu analīzes metodes tika veiktas, izmantojot SPSS programmas 15.00 versiju.

8.Rezultāti

8.1. Pētījumā izmantoto mērījumu instrumentu adaptācija

Vecāku kompetences izjūtas skalas adaptācija⁸

Veicot Vecāku kompetences izjūtas skalas adaptāciju, sākumā tika aprēķināti skalas apgalvojumu un apakšskalu reakcijas indeksi, kuri visi, izņemot 1.apgalvojuma reakcijas indeksu, iekļāvās 20 līdz 80 procentu robežās, kas liecina par šo apgalvojumu un apakšskalu

⁸ Pētījums par Vecāku kompetences izjūtas skalas adaptāciju Latvijā ir publicēts Latvijas Universitātes 742. rakstu krājumā (Skreitule-Pikše & Sebre, 2008).

atbilstību psihometriskajiem kritērijiem. Ar netiešo metodi tika aprēķināti skalas apgalvojumu un apakšskalu diskriminācijas indeksi, kuri parādīti 4.tabulā.

4.tabula. Vecāku kompetences izjūtas skalas apgalvojumu un apakšskalu aprakstošās statistikas rādītāji un diskriminācijas indeksi Latvijas izlasē ($N = 349$)

Apgal- vojums/ apakšskala	<i>M</i>	<i>SD</i>	Diskrimi- nācijas indekss	Apgal- vojums/ apakšskala	<i>M</i>	<i>SD</i>	Diskrimi- nācijas indekss
1.	5,36	0,81	0,29	9.	3,91	1,43	0,62
2.	4,88	1,27	0,65	10.	4,12	1,08	0,59
3.	3,83	1,44	0,49	11.	4,22	1,32	0,44
4.	3,94	1,33	0,48	12.	4,51	1,19	0,55
5.	4,95	1,05	0,38	13.	4,93	1,01	0,64
6.	3,62	1,17	0,49	14.	4,68	1,24	0,43
7.	3,77	1,26	0,56	15.	4,61	1,09	0,51
8.	3,46	1,32	0,46	16.	4,70	1,32	0,66
Apmieri- nātība	38,72	6,89	0,90	Efektī- vitāte	30,60	4,99	0,80

(Skreitule – Pikše & Sebre, 2008, 72)

Aplūkojot aprēķinātos skalas apgalvojumu un apakšskalu diskriminācijas indeksus, var secināt, ka visi apgalvojumu diskriminācijas indeksi iekļaujas robežās no 0,20 līdz 0,80.

Apakšskalu diskriminācijas indeksi ir 0,80 un 0,90.

Tā kā oriģinālajai skalas versijai bija divu faktoru struktūra (Johnston & Mash, 1989), bet, adaptējot skalu Austrālijā, tai tika konstatēta trīs faktoru struktūra un izdalīta vēl papildus Intereses apakšskala (Rogers & Matthews, 2004), skalas latviešu valodas versijai tika pārbaudīta gan divu, gan trīs faktoru struktūra. Izlases apjoma ierobežojuma dēļ un, lai iegūtos rādītājus varētu salīdzināt ar oriģinālās skalas versijas rādītājiem, dati tika analizēti tēviem un mātēm kopā. Pārbaudot skalas trīs faktoru struktūru, tika veikta apstiprinošā galveno komponentu analīze un pilnīgi slīpā rotācija, kurā iegūtie rezultāti aplūkojami 5.tabulā.

Aplūkojot iegūtos faktoru svarus, var secināt, ka skalas latviešu valodas versijas trīs faktoru struktūra ir līdzīga skalas Austrālijas versijas trīs faktoru struktūrai, izņemot 1.apgalvojumu, kurš skalas Austrālijas versijā ietilpa 2. nevis 3.faktorā, un 5.apgalvojumu, kurš Austrālijas izlasē nepietiekamo faktora svaru dēļ tika no skalas izņemts. Pārbaudot skalas latviešu valodas versijai divu faktoru struktūru, arī tika veikta apstiprinošā galveno komponentu analīze un pilnīgi slīpā rotācija, kurā iegūtie rezultāti atspoguļoti 6.tabulā.

5.tabula. Vecāku kompetences izjūtas skalas 3 faktoru risinājuma apstiprinošās galveno komponentu analīzes rezultāti* Latvijas un Austrālijas** izlasēs

Apgalvojums	Latvijas izlase N = 349			Austrālijas izlase n = 849 mātes un (n = 329 tēvi)		
	1.	2.	3.	1.	2.	3.
2.	0,58	-0,18	0,17	0,70 (0,68)		
3.	0,61	0,06	0,11	0,76 (0,75)		
4.	0,68	0,03	-0,08	0,73 (0,75)		
8.	0,67	0,06	-0,07	-- (0,58)		
9.	0,68	-0,07	0,07	0,68 (0,76)		
16.	0,48	-0,23	0,29	0,59 (0,65)		
6.	0,06	-0,68	-0,10		0,69 (0,68)	
7.	0,38	-0,46	-0,13		0,54 (0,70)	
10.	0,18	-0,75	-0,14		0,69 (0,72)	
11.	-0,12	-0,69	0,01		0,62 (0,65)	
13.	0,17	-0,58	0,24		0,71 (0,77)	
15.	-0,19	-0,73	0,22		0,71 (0,72)	
1.	-0,16	-0,10	0,60		0,61 (0,62)	
5.	0,19	0,16	0,60			
12.	0,10	-0,28	0,51			0,83 (0,84)
14.	0,06	0,08	0,75			0,78 (0,74)
Īpašvērtība	4,49	1,75	1,43	3,95 (4,7)	2,03 (2,2)	1,23 (1,2)
% no dispersijas	28,06	10,93	8,95	28,2 (31,4)	14,6 (14,4)	8,8 (8,5)

Piezīme. Treknajā drukā attēloti faktoru svāri virs 0,40. Izdalīto faktoru nosaukumi: 1. – Apmierinātība; 2. – Efektivitāte; 3. – Interese.

* Paternu matrica, kas iegūta, izmantojot galveno komponentu analīzi un pilnīgi slīpo rotāciju. ** Rogers & Matthews, 2004

(Skreitule-Pikše & Sebre, 2008, 72 - 73)

Aplūkojot skalas divu faktoru struktūras pārbaudē iegūtos faktoru svarus, var secināt, ka skalas latviešu valodas versijas divu faktoru struktūra ir līdzīga skalas oriģinālās versijas faktoru struktūrai, izņemot 1., 12. un 14. apgalvojumu, kuriem faktora svāri nebija lielāki par 0,40 nevienā no faktoriem. Visi trīs šie apgalvojumi skalas trīs faktoru risinājumā ietilpa trešajā faktorā. Atsevišķi, veicot apstiprinošo galveno komponentu analīzi un pilnīgi slīpo rotāciju, tika pārbaudīta arī skalas latviešu valodas versijas divu faktoru struktūra, neiekļaujot tos apgalvojumus, kuri trīs faktoru risinājumā ietilpa trešajā faktorā (skat. 6.tabulu). Visi apgalvojumi, izņemot 7.apgalvojumu, ieguva atbilstošajos faktoros faktoru svarus, kas bija lielāki par 0,40. 7.apgalvojuma svāri 2.faktorā bija 0,39.

Pēc skalas faktoriālās struktūras pārbaudes tika aprēķināti iekšējās saskaņotības rādītāji trīs faktoru risinājumos iegūtajām apakšskalām un visai skalai kopā. Kronbaha alfas koeficienti Apmierinātības apakšskalai bija $\alpha = 0,75$, Efektivitātes apakšskalai $\alpha = 0,77$, Intereses apakšskalai $\alpha = 0,56$ un visai skalai kopā $\alpha = 0,82$. Izslēdzot no skalas apgalvojumus, kas ietilpa trešajā faktorā, skalas kopējais iekšējās saskaņotības rādītājs bija $\alpha = 0,81$. Iegūtie rezultāti

parāda, ka, izslēdzot no skalas apgalvojumus, kuri ietilpa trešajā faktorā, skalas latviešu versijai ir pietiekami augsti iekšējās saskaņotības rādītāji.

6. tabula. Vecāku kompetences izjūtas skalas 2 faktoru risinājuma apstiprinošās galveno komponentu analīzes rezultāti* Latvijas un Kanādas** izlasēs

Apgalvojums	Latvijas izlase <i>N</i> = 349		Latvijas izlase <i>N</i> = 349***		Kanādas izlase <i>N</i> = 512	
	1.	2.	1.	2.	1.	2.
2.	0,62	-,020	0,62	-0,20	0,64	
3.	0,64	0,07	0,64	0,07	0,64	
4.	0,63	0,08	0,65	0,07	0,64	
5.	0,44	0,03			0,52	
8.	0,63	0,11	0,67	0,12	0,45	
9.	0,68	-0,06	0,73	-0,03	0,57	
12.	0,28	-0,40			0,52	
14.	0,38	-0,10			0,49	
16.	0,56	-0,27	0,57	-0,26	0,63	
1.	0,09	-0,26				0,53
6.	-0,04	-0,66	0,01	-0,68		0,67
7.	0,28	-0,42	0,38	-0,39		0,57
10.	0,05	-0,71	0,14	-0,71		0,64
11.	-0,17	-0,71	-0,13	-0,69		0,61
13.	0,22	-0,64	0,25	-0,62		0,71
15.	-0,15	-0,80	-0,14	-0,80		0,70
Īpašvērtība	4,49	1,75	4,01	1,70	4,02	2,13
Dispersijas %	28,06	10,93	33,41	14,16	23,6	12,5

Piezīme. Treknajā drukā attēloti faktoru svāri virs 0,40. Izdalīto faktoru nosaukumi: 1. – Apmierinātība; 2. – Efektivitāte. * Paternu matrica, kas iegūta, izmantojot galveno komponentu analīzi un pilnīgi slīpo rotāciju. ** Johnston & Mash, 1989 *** bez 1., 5., 12. un 14. apgalvojuma (Skreitule-Pikše & Sebre, 2008, 73)

Tā kā iepriekšējos pētījumos (Hudson et al., 2001; Gilmore & Cuskelly, 2008; Johnston & Mash, 1989) tika konstatētas atšķirības starp mātes un tēva kompetences izjūtas apakšskalu rādītājiem, tad arī šī pētījuma ietvaros, neiekļaujot 1., 5., 12. un 14. apgalvojumu, tika aprēķināti aprakstošās statistikas rādītāji un salīdzināti vidējie aritmētiskie rādītāji mātēm un tēviem Latvijas izlasē (skat. 7.tabulu).

Aprēķinātie *t* – testa pāru izlasēm koeficienti parāda, ka pastāv statistiski nozīmīgas efektivitātes un kopējās vecāku kompetences izjūtas atšķirības mātēm un tēviem. Mātes augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā un uzrāda augstākus kopējos mātes kompetences izjūtas rādītājus nekā tēvi.

7.tabula. Vecāku kompetences izjūtas skalas aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji mātēm un tēviem.

Mainīgais lielums	Mātes ($n = 156$)		Tēvi ($n = 156$)		<i>t</i> -tests pāru izlasēm
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	
Apmierinātība	24,52	5,53	24,65	5,45	-0,24
Efektivitāte	26,36	4,25	24,17	5,06	4,80***
Kopējā vecāku kompetences izjūta	50,88	8,57	48,82	8,57	2,41*

* $p < 0,05$. *** $p < 0,001$.

(Skreitule-Pikše & Sebre, 2008, 74)

Analizējot atsevišķi tikai to vecāku rādītājus, kuriem ir viens bērns ģimenē, tika noteikta bērna dzimuma, vecuma un bērna dzimuma un vecuma mijiedarbības ietekme uz māšu un tēvu kompetences izjūtu. Tika veikta daudzfaktoru dispersijas analīze (MANOVA) ar bērnu vecumu un dzimumu kā neatkarīgajiem mainīgajiem un tika konstatēts, ka bērnu vecums statistiski nozīmīgi ietekmē mātes priekšstatu par savu efektivitāti, $F(1, 67) = 8,91; p < 0,01$. 1,5 līdz 3 gadus vecu bērnu mātes augstāk novērtēja savu efektivitāti mātes lomā ($M = 27,37; SD = 4,24$) nekā 4 līdz 6 gadus vecu bērnu mātes ($M = 24,30; SD = 4,71$), $t(68) = 2,80; p < 0,01$. Netika konstatēta statistiski nozīmīga bērna vecuma ietekme uz mātes apmierinātību ar savu lomu, mātes kompetences izjūtas rādītājiem un uz tēvu kompetences izjūtas rādītājiem, kā arī netika konstatēta statistiski nozīmīga bērna dzimuma un bērna vecuma un dzimuma mijiedarbības ietekme uz mātes un tēva kompetences izjūtas rādītājiem.

Vecākiem ar vienu bērnu ģimenē tika aprēķināti arī vecāku kompetences izjūtas aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji 1,5 līdz 3 gadus vecu un 4 līdz 6 gadus vecu bērnu mātēm un tēviem (skat. 8.tabulu). Salīdzinot mātes un tēva kompetences izjūtas rādītājus, var secināt, ka 1,5 līdz 3 gadu vecu bērnu mātes augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā nekā šo bērnu tēvi. Nav vērojamas statistiski nozīmīgas 1,5 līdz 3 gadus vecu bērnu mātes un tēva apmierinātības ar savu lomu un kopējo vecāku kompetences izjūtas rādītāju atšķirības, kā arī nav vērojamas statistiski nozīmīgas 4 līdz 6 gadus vecu bērnu mātes un tēva kompetences izjūtas atšķirības.

Nosakot saistību starp mātes un tēva kompetences izjūtu, tika aprēķināti Pīrsona korelācijas koeficienti un tika konstatētas statistiski nozīmīgas korelācijas starp abu vecāku apmierinātības ar vecāku lomu rādītājiem, $r(68) = 0,27; p < 0,05$, efektivitātes vērtējumiem, $r(68) = 0,35; p < 0,01$, un kopējiem vecāku kompetences izjūtas rādītājiem, $r(68) = 0,33; p < 0,01$. Apmierinātība ar savu lomu un efektivitātes vērtējums statistiski nozīmīgi korelēja mātēm ar $r(68) = 0,58; p < 0,01$ un tēviem ar $r(68) = 0,59; p < 0,01$. Var secināt, ka līdzīgi kā oriģinālās skalas versijā (Johnston & Mash, 1989), arī skalas latviešu valodas versijā abas vecāku kompetences izjūtas apakšskalas ir savstarpēji saistītas.

8.tabula. Mātes un tēva kompetences izjūtas aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji dažāda vecuma bērnu vecākiem

Mainīgais lielums	1,5-3 g.v.bērnu vecāki (<i>n</i> = 41)			4-6 g.v.bērnu vecāki (<i>n</i> = 27)		
	Mātes <i>M</i> (<i>SD</i>)	Tēvi <i>M</i> (<i>SD</i>)	<i>t</i> -tests <i>pāru</i> <i>izlasēm</i>	Mātes <i>M</i> (<i>SD</i>)	Tēvi <i>M</i> (<i>SD</i>)	<i>t</i> -tests <i>pāru</i> <i>izlasēm</i>
Apmierinātība	23,54 (6,44)	24,37 (6,09)	-0,12	23,67 (5,31)	25,44 (4,15)	-0,64
Efektivitāte	27,37 (4,24)	24,32 (4,53)	4,09***	24,30 (4,71)	24,63 (5,40)	-0,30
Vecāku kompetences izjūta	50,90 (9,57)	48,68 (9,70)	1,71	47,96 (9,18)	50,07 (8,32)	-0,56

*** $p < 0,001$.

(Skreitule-Pikše & Sebre, 2008, 75)

Apkopojot Vecāku kompetences izjūtas skalas adaptācijā iegūtos rezultātus, var secināt, ka Vecāku kompetences izjūtas skalas latviešu valodas versijas psihometriskie rādītāji atbilst skalas oriģinālās versijas psihometriskajiem rādītājiem. Skalas latviešu valodas versiju var uzskatīt par ticamu un izmantojamu pētījumos.

Bērna uzvedības novērtējuma anketas adaptācija

Veicot Bērna uzvedības novērtējuma anketas sākotnējo adaptāciju Latvijā, tika aprēķināti anketas latviešu valodas versijas Internalizētās uzvedības problēmu un Eksternalizētās uzvedības problēmu skalu iekšējās saskaņotības rādītāji un tie tika salīdzināti ar anketas oriģinālās versijas iekšējās saskaņotības rādītājiem (skat. 9.tabulu).

9.tabula. Bērna uzvedības novērtējuma anketas latviešu valodas versijas un oriģinālās anketas versijas* iekšējās saskaņotības rādītāji

Skalas nosaukums	Anketas latviešu valodā versijas Kronbaha alfas koeficienti	Oriģinālās anketas versijas Kronbaha alfas koeficienti
Vecāku forma	<i>N</i> = 489	<i>N</i> = 563
Internalizētās uzvedības problēmas	0,87	0,89
Eksternalizētās uzvedības problēmas	0,88	0,92
Skolotāju forma	<i>N</i> = 130	<i>N</i> = 303
Internalizētās uzvedības problēmas	0,81	0,89
Eksternalizētās uzvedības problēmas	0,91	0,96

*Achenbach & Rescorla, 2000.

Līdzīgi kā oriģinālās anketas versijai, arī Bērna uzvedības novērtējuma anketas latviešu valodas versijas iekšējās saskaņotības rādītāji ir augsti. Tas liecina, ka Bērnu uzvedības novērtējuma anketas latviešu versijas Internalizētās un Eksternalizētās uzvedības problēmu skalām ir augsta ticamība un skalas var izmantot pētījumu veikšanā.

8.2. Pamatpētījuma rezultāti

Lai pārbaudītu pirmo pētījumā izvirzīto hipotēzi, ka *pēc māšu piedalīšanās BEA programmā paaugstinās mātes kompetences izjūta un samazinās mātes norādītās bērna uzvedības problēmas, un šādas izmaiņas nav vērojamas kontrolgrupā, un pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatētās izmaiņas ir noturīgas arī 6 mēnešus pēc programmas beigšanas*, tika veiktas faktoriālās jauktās dispersiju kovariātu analīzes (ANCOVA). Lai kontrolētu starp vecāku mācību grupu un kontrolgrupu konstatētās mātes izglītības līmeņa un bērnu vecuma atšķirības, mātes izglītības līmenis un bērna vecums analizē tika ietverti kā kovariāti. Lai salīdzinātu pirms un pēc māšu piedalīšanās BEA programmā iegūtās mātes kompetences izjūtas un mātes sniegtā bērna uzvedības novērtējuma izmaiņas, tika veiktas 2×2 (grupa \times laiks) faktoriālās jauktās dispersiju kovariātu analīzes, kā faktoru izmantojot pirms un pēc BEA programmas iegūtos mātes kompetences izjūtas un mātes sniegtā bērna uzvedības novērtējuma rādītājus, kā starpgrupu mainīgo izmantojot vecāku mācību grupu vai kontrolgrupu un kā kovariātus izmantojot mātes izglītības līmeni un bērna vecumu (skat. 10.tabulu). Lai noteiktu, vai pēc mātes piedalīšanās BEA programmā konstatētās izmaiņas bija noturīgas arī 6 mēnešus pēc programmas beigšanas, tika veiktas 2×2 (grupa \times laiks) faktoriālās jauktās dispersiju kovariātu analīzes, kā faktoru izmantojot tūlīt pēc piedalīšanās BEA programmā un 6 mēnešus pēc programmas beigšanas iegūtos mātes kompetences izjūtas un mātes sniegtā bērna uzvedības novērtējuma rādītājus, kā starpgrupu mainīgo izmantojot vecāku mācību grupu vai kontrolgrupu un kā kovariātus izmantojot mātes izglītības līmeni un bērna vecumu (skat. 11.tabulu).

Salīdzinot pirms un pēc BEA programmas iegūtos mātes kompetences izjūtas un mātes sniegtā bērna uzvedības novērtējuma rādītājus vecāku mācību grupā un kontrolgrupā, 2×2 (grupa \times laiks) faktoriālajā jauktajā dispersiju kovariātu analīzē iegūtie rezultāti parādīja statistiski nozīmīgu grupas un laika mijiedarbības efektu mātes apmierinātībai ar savu lomu, parciālā $\eta^2 = 0,25$, priekšstatam par savu efektivitāti mātes lomā, parciālā $\eta^2 = 0,17$, un mātes norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmām, parciālā $\eta^2 = 0,05$, un eksternalizētās uzvedības problēmām, parciālā $\eta^2 = 0,05$. Salīdzinot ar t-testu pāra izlasēm pirms un pēc BEA programmas iegūtos mātes kompetences izjūtas un mātes sniegtā bērna uzvedības novērtējuma rādītājus, tika konstatēts, ka vecāku mācību grupā iekļautās mātes pēc piedalīšanās programmā

jūtas apmierinātākas ar mātes lomu, $t(60) = -4,88$; $p < 0,001$, augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā, $t(60) = -6,22$; $p < 0,001$, un mazāk norāda bērna internalizētās uzvedības problēmas, $t(60) = 3,99$; $p < 0,001$, un eksternalizētās uzvedības problēmas, $t(60) = 4,81$; $p < 0,001$, nekā pirms piedalīšanās BEA programmā. Kontrolgrupā iekļautās mātes otrajā mērījumā norādīja mazāku apmierinātību ar mātes lomu nekā pirmajā mērījumā, $t(46) = 3,76$; $p < 0,001$, un kontrolgrupā starp pirmo un otro mērījumu netika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības mātes priekšstatam par savu efektivitāti mātes lomā, $t(46) = 0,91$; $p > 0,05$, mātes norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmām, $t(46) = 1,07$; $p > 0,05$, un eksternalizētās uzvedības problēmām, $t(46) = 1,44$; $p > 0,05$.

10.tabula. Mātes kompetences izjūtas un mātes sniegtā bērna uzvedības novērtējuma pirms un pēc piedalīšanās BEA programmā aprakstošās statistikas rādītāji un 2×2 (grupa \times laiks) ANCOVAs rezultāti

Mainīgie lielumi	Vecāku mācību grupa ($n = 60$)		Kontrolgrupa ($n = 46$)		Dispersijas avots		
	pirms	pēc	pirms	pēc	Grupa (A) ^a	Laiks (B) ^a	A \times B ^a
	<i>M</i> (<i>SD</i>)	<i>M</i> (<i>SD</i>)	<i>M</i> (<i>SD</i>)	<i>M</i> (<i>SD</i>)			
Mātes kompetences izjūta							
Apmierinātība	24,55 (4,65)	27,32 (4,24)	26,07 (5,15)	23,78 (5,70)	0,62	1,28	33,52***
Efektivitāte	25,67 (4,21)	28,35 (3,28)	26,37 (5,03)	25,93 (4,59)	0,74	0,04	20,93***
Mātes sniegtais bērna uzvedības novērtējums							
Internalizētās uzvedības problēmas	12,38 (6,64)	9,48 (6,11)	12,07 (6,63)	11,35 (6,88)	0,02	2,65	5,26*
Eksternalizētās uzvedības problēmas	16,38 (7,21)	13,37 (6,79)	14,46 (4,86)	13,61 (6,36)	1,20	0,13	4,99*

Piezīme. Kovariāti: Mātes izglītības līmenis, bērna vecums. ^a $df = 1$. * $p < 0,05$. *** $p < 0,001$.

Salīdzinot tūlīt pēc BEA programmas beigšanas un 6 mēnešus vēlāk iegūtos mātes kompetences izjūtas un mātes sniegtos bērna uzvedības novērtējuma rādītājus vecāku mācību grupā un kontrolgrupā, 2×2 (grupa \times laiks) faktoriālajās jauktajās dispersiju kovariātu analīzēs iegūtie rezultāti parādīja statistiski nozīmīgu grupas efektu mātes apmierinātībai ar savu lomu, parciālā $\eta^2 = 0,15$, un priekšstatam par savu efektivitāti mātes lomā, parciālā $\eta^2 = 0,09$, kā arī nozīmīgu laika efektu mātes apmierinātībai ar savu lomu, parciālā $\eta^2 = 0,13$, bet netika konstatēts nozīmīgs grupas un laika mijiedarbības efekts ne mātes kompetences izjūtas rādītājiem, ne mātes sniegtajam bērna uzvedības novērtējumam. Salīdzinot ar t-testu pāra izlasēm tūlīt pēc māšu piedalīšanās BEA programmā un 6 mēnešus pēc programmas beigšanas

iegūtos mātes kompetences izjūtas un mātes sniegtā bērna uzvedības novērtējuma rādītājus, vecāku mācību grupā netika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības mātes apmierinātībai ar mātes lomu, $t(41) = 0,12$; $p > 0,05$, efektivitātes novērtējumiem mātes lomā, $t(41) = 0,43$; $p > 0,05$, un mātes norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmām, $t(41) = 0,97$; $p > 0,05$, un eksternalizētās uzvedības problēmām, $t(41) = 1,08$; $p > 0,05$. Netika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības arī kontrolgrupā mātes apmierinātībai ar mātes lomu, $t(30) = -0,12$; $p > 0,05$, mātes priekšstatam par savu efektivitāti mātes lomā, $t(30) = -1,20$; $p > 0,05$, un mātes norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmām, $t(30) = 1,11$; $p > 0,05$, un eksternalizētās uzvedības problēmām, $t(30) = 0,58$; $p > 0,05$.

11.tabula. Mātes kompetences izjūtas un mātes sniegtā bērna uzvedības novērtējuma pēc piedalīšanās BEA programmā un 6 mēnešus pēc programmas beigšanas aprakstošās statistikas rādītāji un 2×2 (grupa \times laiks) ANCOVAs rezultāti

Mainīgie lielumi	Vecāku mācību grupa ($n = 41$)		Kontrolgrupa ($n = 30$)		Dispersijas avots		
	pēc	pēc 6 mēn.	pēc	pēc 6 mēn.	Grupa (A) ^a	Laiks (B) ^a	A \times B ^a
	<i>M</i> (<i>SD</i>)	<i>M</i> (<i>SD</i>)	<i>M</i> (<i>SD</i>)	<i>M</i> (<i>SD</i>)			
Mātes kompetences izjūta							
Apmierinātība	27,73 (4,14)	27,66 (4,53)	24,17 (5,23)	24,67 (5,03)	11,93 ***	10,13**	0,23
Efektivitāte	28,39 (3,10)	28,24 (3,49)	25,50 (4,49)	26,23 (4,18)	6,63*	0,00	2,04
Mātes sniegtais bērna uzvedības novērtējums							
Internalizētās uzvedības problēmas	9,00 (5,18)	8,12 (6,36)	12,00 (7,50)	10,67 (9,06)	1,85	1,17	0,02
Eksternalizētās uzvedības problēmas	13,27 (6,83)	12,20 (7,79)	13,73 (6,63)	13,10 (7,62)	0,09	0,05	0,05

Piezīme. Kovariāti: Mātes izglītības līmenis, bērna vecums. ^a $df = 1$. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$.

*** $p = 0,001$.

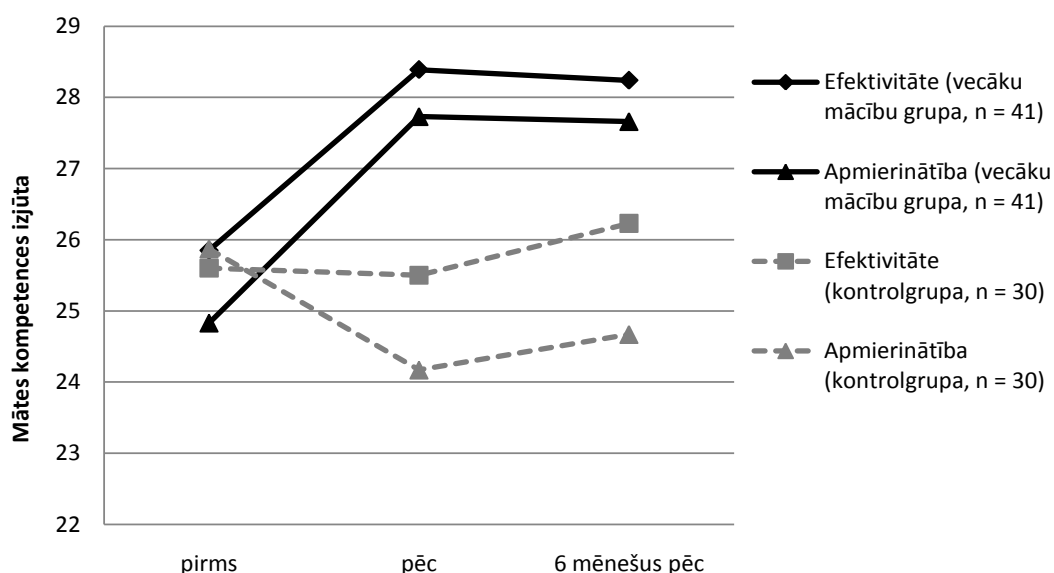
Ar t-testu pāra izlasēm tika salīdzināti arī pirms māšu piedalīšanās BEA programmā un 6 mēnešus pēc programmas beigšanas iegūtie mātes kompetences izjūtas un mātes sniegtā bērna uzvedības novērtējuma rādītāji (skat.12.tabulu).

12.tabula. Mātes kompetences izjūtas un mātes sniegtā bērna uzvedības novērtējuma pirms māšu piedalīšanās BEA programmā un 6 mēnešus pēc programmas beigšanas aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji

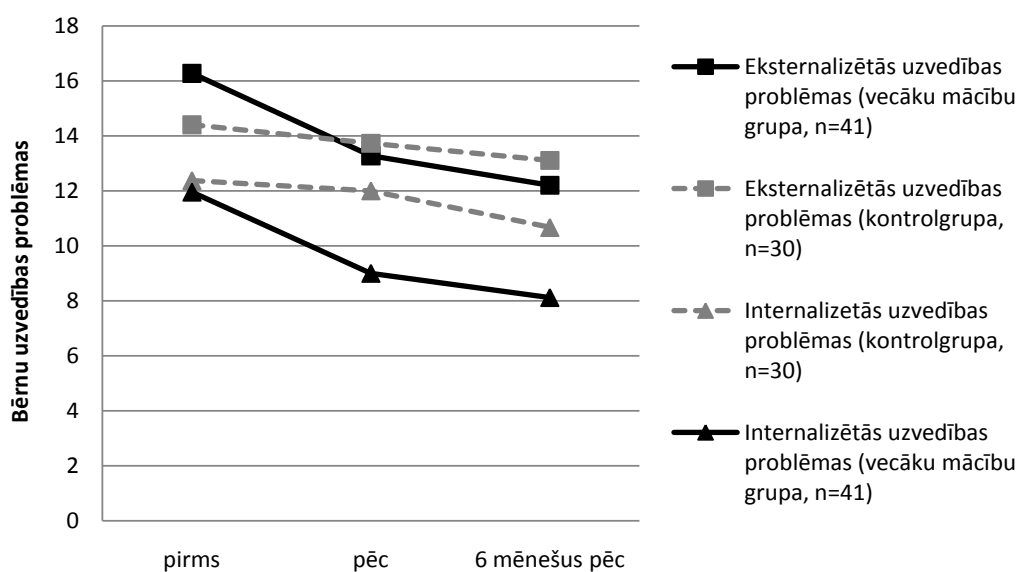
Mainīgie lielumi	Vecāku mācību grupa (n = 41)			Kontrolgrupa (n = 30)		
	pirms	pēc 6 mēn.	t	pirms	pēc 6 mēn.	t
	M (SD)	M (SD)		M (SD)	M (SD)	
Mātes kompetences izjūta						
Apmierinātība	24,83 (4,35)	25,85 (3,75)	-4,59***	25,87 (5,29)	24,67 (5,03)	2,04
Efektivitāte	25,87 (5,29)	28,35 (3,28)	-4,27***	25,60 (5,25)	26,23 (4,18)	-1,00
Mātes sniegtais bērna uzvedības novērtējums						
Internalizētās uzvedības problēmas	11,95 (6,15)	8,12 (6,36)	4,22***	12,37 (7,26)	10,67 (9,06)	1,44
Eksternalizētās uzvedības problēmas	16,27 (7,04)	12,20 (7,79)	4,33***	14,40 (5,54)	13,10 (7,62)	1,12

*** p < 0,001.

Salīdzinot pirms māšu piedalīšanās BEA programmā un 6 mēnešus pēc programmas beigšanas iegūtos mātes kompetences izjūtas un mātes sniegtā bērna uzvedības novērtējuma rādītājus, vecāku mācību programmas grupā iekļautās mātes 6 mēnešus pēc programmas beigšanas jutās apmierinātākas ar mātes lomu, augstāk novērtēja savu efektivitāti mātes lomā un mazāk norādīja bērnu internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā. Netika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības starp pirmajā un trešajā mērījumā kontrolgrupā iegūtajiem mātes apmierinātības ar mātes lomu un efektivitātes mātes lomā rādītājiem, kā arī, kontrolgrupā mātes norādītajām bērna internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmām. Tas ļauj secināt, ka pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatētās mātes kompetences izjūtas un mātes sniegtā bērna uzvedības novērtējuma izmaiņas saglabājas noturīgas arī 6 mēnešus pēc programmas beigšanas. Pirms un pēc māšu piedalīšanās BEA programmā un 6 mēnešus pēc programmas beigšanas iegūtie mātes kompetences izjūtas un mātes sniegtā bērna uzvedības novērtējuma vidējie aritmētiskie rādītāji aplūkojami 2.attēlā un 3.attēlā.

2.attēls. Pirms un pēc piedalīšanās BEA programmā un 6 mēnešus pēc tās beigšanas iegūtie vecāku mācību grupas un kontrolgrupas mātes kompetences izjūtas vidējie aritmētiskie rādītāji

3.attēls. Pirms un pēc piedalīšanās BEA programmā un 6 mēnešus pēc tās beigšanas vecāku mācību grupas un kontrolgrupas māšu sniegto bērna uzvedības novērtējumu vidējie aritmētiskie rādītāji

Lai pārbaudītu otro pētījumā izvirzīto hipotēzi, ka *pirmsskolas skolotājas un auklītes bērniem, kuru mātes piedalījās BEA programmā, pēc māšu piedalīšanās programmā mazāk norāda bērnu uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā, un šīs izmaiņas ir noturīgas arī 6 mēnešus pēc programmas beigšanas*, pirms un pēc māšu piedalīšanās BEA

programmā un 6 mēnešus pēc tās beigšanas skolotājas vai auklītes sniegtie bērna uzvedības novērtējumi tika savā starpā salīdzināti, izmantojot t-testu pāra izlasēm. Sākumā tika salīdzināti pirms un tūlīt pēc māšu piedalīšanās BEA programmā skolotājas vai auklītes sniegtie bērna uzvedības novērtējumi visā vecāku mācību grupā (skat. 13.tabulu), un tad atsevišķi tika salīdzināti tikai visos trīs pētījuma mērījumos iekļauto skolotāju un auklīšu sniegtie bērnu uzvedības vērtējumi (skat.14.tabulu).

13.tabula. Skolotāju un auklīšu sniegto bērna uzvedības novērtējuma pirms un pēc māšu piedalīšanās BEA programmā aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji ($N = 60$)

Mainīgie lielumi	pirms		pēc		t^a
	M	SD	M	SD	
Internalizētās uzvedības problēmas	9,17	5,55	8,07	5,92	1,54
Eksternalizētās uzvedības problēmas	16,75	10,30	13,30	8,68	3,64***

Piezīme. ^a t-tests pāra izlasēm. *** $p = 0,001$.

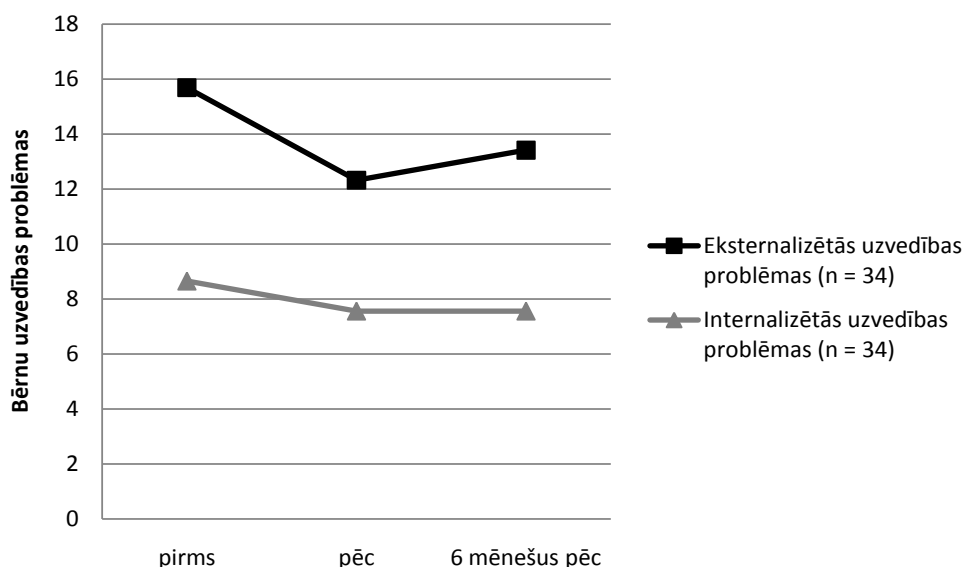
14.tabula. Skolotāju un auklīšu sniegto bērna uzvedības novērtējumu pirms un pēc māšu piedalīšanās BEA programmā un 6 mēnešus pēc programmas beigšanas aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji ($n = 34$)

Mainīgie lielumi	pirms		pēc		6 mēnešus pēc		t_1^a	t_2^a
	M	SD	M	SD	M	SD		
Internalizētās uzvedības problēmas	8,65	6,13	7,56	5,82	7,56	5,56	0,00	1,19
Eksternalizētās uzvedības problēmas	15,68	9,93	12,32	8,27	13,41	8,90	-0,98	1,43

Piezīme. ^a t-tets pāra izlasēm. t_1 – tūlīt pēc māšu piedalīšanās programmā un 6 mēnešus pēc programmas beigšanas iegūto rādītāju salīdzinājums, t_2 – pirms piedalīšanās programmā un 6 mēnešus pēc programmas beigšanas iegūto rādītāju salīdzinājums.

Salīdzinot pirms un pēc māšu piedalīšanās BEA programmā skolotāju un auklīšu sniegtos bērna uzvedības problēmu novērtējumus, var secināt, ka pēc māšu piedalīšanās programmā skolotājas un auklītes mazāk norāda bērna eksternalizētās uzvedības problēmas, bet nav vērojamas statistiski nozīmīgas skolotāju un auklīšu norādīto bērna internalizētās uzvedības problēmu atšķirības. Salīdzinot pēc māšu piedalīšanās BEA programmā un 6 mēnešus pēc programmas beigšanas skolotāju un auklīšu sniegtos bērna uzvedības novērtējumus, starp tiem nav vērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības. Salīdzinot pirms māšu piedalīšanās programmā un 6 mēnešus pēc programmas beigšanas skolotāju un auklīšu sniegtos bērna uzvedības novērtējumus, arī starp tiem nav vērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības. Tas ļauj secināt, ka, kaut arī 6 mēnešus pēc programmas beigšanas skolotājas un auklītes nenorāda būtiski vairāk bērna uzvedības problēmas nekā tūlīt pēc māšu piedalīšanās programmā, tomēr pakāpeniski viņu

norādītās bērna uzvedības problēmas pieaug. Skolotāju un auklīšu sniegto bērna uzvedības problēmu novērtējumu pirms un pēc māšu piedalīšanās BEA programmā un 6 mēnešus pēc programmas beigšanas izmaiņas ir aplūkojamas 4.attēlā.

4.attēls. Skolotāju un auklīšu sniegtie bērna uzvedības novērtējumi pirms un pēc māšu piedalīšanās BEA programmā un 6 mēnešus pēc programmas beigšanas

Lai pārbaudītu trešo pētījumā izvirzīto hipotēzi, ka *pēc māšu piedalīšanās BEA programmā tiek novērota augstāka mātes – bērna emocionālā pieejamība nekā pirms māšu piedalīšanās programmā*, pirms un pēc māšu piedalīšanās programmā iegūtie māšu-bērnu emocionālās pieejamības rādītāji tika salīdzināti, izmantojot t-testu pāra izlasēm (skat.15.tabulu).

Aplūkojot iegūtos mātes – bērna emocionālās pieejamības skalu aritmētiskos vidējos rādītājus, redzams, ka visās skalās (izņemot naidīgu izpausmju trūkuma skalu) iegūtie rādītāji gan pirms māšu piedalīšanās BEA programmā, gan pēc tās, ir lielāki par „4” un mazāki par „6” („7” punktu skalā). Salīdzinot pirms un pēc māšu piedalīšanās BEA programmā iegūtos mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītājus, tie piecās no sešām skalām pēc programmas ir augstāki nekā pirms programmas. Tomēr, kaut arī šie rādītāji ir paaugstinājušies, tie tomēr arī pēc māšu piedalīšanās programmā nerasniedz optimālu līmeni („6” un „7” punktu vērtējumu). Māšu naidīgu izpausmju trūkums pirms piedalīšanās programmā izlasē vidēji netika novērtēts optimālajā līmenī, bet pēc māšu piedalīšanās programmā tas tika novērtēts optimālajā līmenī.

15.tabula. Mātes – bērna emocionālās pieejamības pirms un pēc māšu piedalīšanās BEA programmā aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji

Mainīgie lielumi	pirms		pēc		t^a
	M	SD	M	SD	
Iejūtība	4,75	1,11	5,08	1,07	-2,29*
Strukturēšana	4,70	0,95	4,98	1,11	-1,93
Neuzbāzīgums	4,45	1,01	5,20	0,80	-4,57***
Naidīgu izpausmju trūkums	5,95	0,78	6,20	0,66	-2,24*
Atsaucīgums	4,88	0,84	5,38	0,74	-4,16***
Iesaistīšana	5,13	0,74	5,48	0,73	-2,23*
Emocionālā pieejamība	29,90	4,60	32,23	4,23	-4,33***

Piezīme. ^a t-tests pāra izlasēm. * $p < 0,05$. *** $p \leq 0,001$.

Salīdzinot pirms un pēc māšu piedalīšanās BEA programmā iegūtos mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītājus, tika konstatēts, ka pēc māšu piedalīšanās programmā ir vērojama augstāka mātes - bērna emocionālā pieejamība nekā pirms piedalīšanās programmā. Pēc piedalīšanās BEA programmā mātes ir iejūtīgākas, neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērnu, retāk ir novērojamas māšu naidīguma izpausmes, bērni ir atsaucīgāki mijiedarbībā ar mātēm un optimālāk iesaista mātes mijiedarbībā nekā pirms māšu piedalīšanās programmā. Nav vērojamas atšķirības tajā, kā pirms un pēc piedalīšanās programmā mātes strukturē mijiedarbību ar bērnu.

Lai atbildētu uz pirmo pētījuma jautājumu, *kā savstarpēji ir saistītas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatētās mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas un vai starp šiem mainīgajiem pastāv mediatora efekts*, tika veikta citos mūsdienu psiholoģijas pētījumos (DeRosier & Gillion, 2007) izmantotā datu analīzes pieeja, aprēķinot pirms un pēc piedalīšanās programmā iegūto rādītāju starpības un pētot šo starpību savstarpējās korelācijas. Aprēķinot pirms un pēc māšu piedalīšanās programmā iegūto rādītāju starpības, no pēc māšu piedalīšanās programmā iegūtajiem mātes kompetences izjūtas un mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītājiem tika atņemti pirms piedalīšanās programmā iegūtie rādītāji, un no pirms piedalīšanās programmā iegūtajiem bērna uzvedības novērtējuma rādītājiem tika atņemti pēc piedalīšanās programmā iegūtie rādītāji. Tādējādi lielāka starpība norādīja uz lielāku mātes kompetences izjūtas un mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītāju paaugstināšanos un bērna uzvedības problēmu rādītāju samazināšanos pēc māšu piedalīšanās programmā. Tā kā māšu naidīgu izpausmju trūkuma starpības neveidoja normālu sadalījumu, tām netika aprēķinātas korelācijas ar pārējo rādītāju starpībām. Pārējo rādītāju starpību korelācijas tika aprēķinātas, izmantojot Pīrsona korelācijas koeficientu. Sākumā tika aprēķinātas mātes kompetences izjūtas un bērna uzvedības novērtējumu pirms un pēc māšu piedalīšanās programmā starpību savstarpējās korelācijas (skat. 16.tabulu).

16.tabula. Mātes kompetences izjūtas un bērna uzvedības novērtējumu pirms un pēc māšu piedalīšanās programmā starpību Pīrsona korelācijas koeficienti ($n = 60$)

Mainīgie lielumi	1.	2.	3.	4.	5.
Mātes kompetences izjūta					
1.Apmierinātība	--				
2.Efektivitāte	0,38**	--			
Mātes sniegtais novērtējums					
3.Internalizētās uzvedības problēmas	0,24	0,44**	--		
4.Eksternalizētās uzvedības problēmas	0,26*	0,34*	0,61**	--	
Skolotāju/ auklīšu sniegtais novērtējums					
5.Internalizētās uzvedības problēmas	-0,01	0,07	-0,04	0,06	--
6.Eksternalizētās uzvedības problēmas	0,06	0,21	0,17	0,32*	0,55

* $p < 0,05$. ** $p < 0,01$.

Iegūtie rezultāti parāda, ka mātes apmierinātības ar savu lomu izmaiņas statistiski nozīmīgi korelē ar mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņām un mātes norādītajām bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņām. Var secināt, ka, ja pēc piedalīšanās programmā mātes jūtas apmierinātākas ar savu lomu nekā pirms piedalīšanās programmā, viņas pēc piedalīšanās programmā augstāk novērtē arī savu efektivitāti mātes lomā un mazāk norāda bērnu eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā. Izmaiņas mātes priekšstatā par savu efektivitāti statistiski nozīmīgi korelē ar mātes norādītajām bērna internalizētās un eksternalizētas uzvedības problēmu izmaiņām. Tas nozīmē, ka, ja mātes pēc piedalīšanās programmā novērtē augstāk savu efektivitāti mātes lomā nekā pirms piedalīšanās programmā, viņas pēc piedalīšanās programmā arī mazāk norāda bērna internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā. Statistiski nozīmīgi savā starpā korelē arī mātes norādītās bērna internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņas. Ja pēc piedalīšanās programmā mātes mazāk norāda bērna internalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā, viņas pēc piedalīšanās programmā arī mazāk norāda bērna eksternalizētās uzvedības problēmas. Statistiski nozīmīgi korelē arī mātes un skolotājas vai auklītes norādītās bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņas. Ja pēc piedalīšanās programmā mātes mazāk norāda bērna eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā, tad arī skolotājas un auklītes pēc māšu piedalīšanās programmā mazāk norāda šo māšu bērniem eksternalizētās uzvedības problēmas.

Lai varētu novērtēt, kā mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas pēc māšu

pedalīšanās BEA programmā ir saistītas ar mātes kompetences izjūtas un mātes sniegtā bērna uzvedības novērtējuma izmaiņām, atsevišķi tika aprēķināti šo mainīgo lielumu starpību Pīrsona korelācijas koeficienti tām mātēm, kurām bija aprēķināti mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītāji (skat. 17.tabulu).

17.tabula. Mātes – bērna emocionālās pieejamības, mātes kompetences izjūtas un mātes sniegtā bērna uzvedības novērtējuma pirms un pēc māšu pedalīšanās programmā starpību Pīrsona korelācijas koeficienti ($n = 20$)

Mainīgie lielumi	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
1.Iejūtība	--								
2.Strukturēšana	0,39	--							
3.Neuzbāzīgums	0,41	0,01	--						
4.Atsaucīgums	0,50*	0,15	0,63**	--					
5.Iesaistīšana	0,15	0,50*	0,03	0,04	--				
6.Emocionālā pieejamība	0,69**	0,56*	0,69**	0,50*	0,98**	--			
7.Apmierinātība	0,06	-0,32	0,13	0,05	-0,40	-0,17	--		
8.Efektivitāte	0,08	0,11	0,60**	0,53*	0,12	0,49*	0,20	--	
9.Internalizētās uzvedības pr.	0,32	0,12	0,54*	0,64**	0,01	0,54*	0,30	0,65**	--
10.Eksternalizētās uzvedības pr.	0,38	-0,27	0,42	0,62**	-0,01	0,41	0,36	0,53*	0,58**

* $p < 0,05$. ** $p < 0,01$.

Iegūtie rezultāti parāda, ka mātes iejūtības, strukturēšanas, neuzbāzīguma un bērna atsaucīguma un iesaistīšanas izmaiņas pēc māšu pedalīšanās BEA programmā statistiski nozīmīgi korelē ar kopējo mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītāju izmaiņām. Mainoties atsevišķo Emocionālās pieejamības skalu rādītājiem, mainās arī kopējie skalu rādītāji.

Mātes iejūtības izmaiņas pēc pedalīšanās programmā statistiski nozīmīgi korelē ar bērna atsaucīguma izmaiņām. Ja mātes pēc pedalīšanās programmā ir iejūtīgākas pret bērnu nekā pirms pedalīšanās programmā, bērni pēc pedalīšanās programmā ir atsaucīgāki mijiedarbībā ar māti nekā pirms pedalīšanās programmā. Strukturēšanas izmaiņas savukārt statistiski nozīmīgi korelē ar bērna iesaistīšanas rādītāju izmaiņām: ja mātes pēc pedalīšanās programmā veiksmīgāk strukturē mijiedarbību ar bērnu nekā pirms pedalīšanās programmā, bērni pēc māšu

piedalīšanās programmā optimālāk iesaista māti mijiedarbībā nekā pirms piedalīšanās programmā. Mātes neuzbāzīguma izmaiņas statistiski nozīmīgi korelē ar bērna atsaucīguma izmaiņām: ja pēc piedalīšanās programmā mātes ir neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērnu nekā pirms piedalīšanās programmā, bērni pēc māšu piedalīšanās programmā ir atsaucīgāki mijiedarbībā ar māti nekā pirms māšu piedalīšanās programmā.

Iegūtie rezultāti parāda arī, ka mātes neuzbāzīguma izmaiņas statistiski nozīmīgi korelē ar mātes priekšstata par savu efektivitāti un mātes norādīto bērna internalizētas uzvedības problēmu izmaiņām. Ja mātes pēc piedalīšanās BEA programmā ir neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērnu nekā pirms piedalīšanās programmā, tas ir saistīts arī ar to, ka viņas pēc piedalīšanās programmā augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā un mazāk norāda bērna internalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā. Bērna atsaucīguma izmaiņas pēc māšu piedalīšanās programmā savukārt statistiski nozīmīgi korelē gan ar mātes priekšstata par savu efektivitāti un mātes norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām pēc māšu piedalīšanās programmā, gan arī ar māšu norādītajām bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņām. Ja pēc māšu piedalīšanās programmā bērni ir atsaucīgāki mijiedarbībā ar māti nekā pirms piedalīšanās programmā, tad pēc piedalīšanās programmā mātes mazāk norāda bērnu internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmas un augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā nekā pirms piedalīšanās programmā.

Šīs konstatētās mātes kompetences izjūtas, mātes – bērna emocionālās pieejamības un mātes sniegtā bērna uzvedības novērtējuma izmaiņu savstarpējās saistības nenorāda uz cēloņu-secu attiecībām starp šiem mainīgajiem. Atbilstoši BEA programmas autoru paustajiem uzskatiem (Landy, et al., 1997), var izvirzīt pieņēmumu, ka visvairāk pēc māšu piedalīšanās BEA programmā var mainīties mātes priekšstats par sevi un, mainoties šim priekšstatam un iegūstot jaunu informāciju par bērna attīstību un audzināšanu, var mainīties mātes – bērna mijiedarbība un bērna uzvedība. Lai izprastu, vai mātes norādītās bērna uzvedības izmaiņas ir saistītas, galvenokārt, ar mātes priekšstata par sevi izmaiņām, vai arī mātes - bērna emocionālās pieejamības komponenti mediē jeb pastarpina šo saistību, tika pārbaudīts mātes neuzbāzīguma izmaiņu mediators efekts mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu un mātes norādīto bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņu saistībai un bērna atsaucīguma izmaiņu mediators efekts mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu un mātes norādīto bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņu saistībai. Lai pārbaudītu mediators efektu, tika izmantota Barona un Kenija (Baron & Kenny, 1986) mediators noteikšanai ieteiktā procedūra. Katra mediators efekta pārbaudē tika aprēķināti trīs standarta regresiju vienādojumi, izmantojot pirms un pēc māšu piedalīšanās BEA programmā iegūto rādītāju starpības. Lai pārbaudītu, vai mātes neuzbāzīguma izmaiņām ir mediators efekts uz mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu

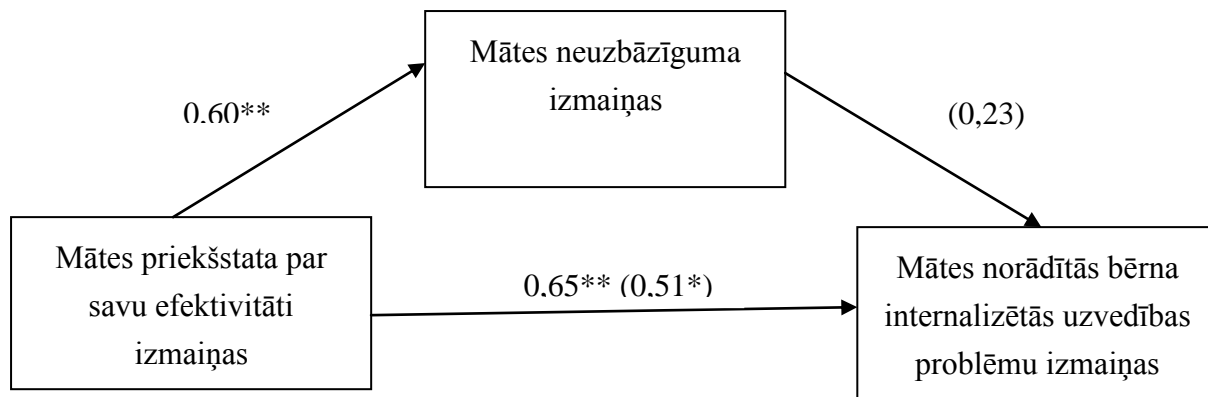
saistību ar mātes norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām, vispirms tika aprēķināts regresiju vienādojums ar mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņām kā neatkarīgo mainīgo un mātes neuzbāzīguma izmaiņām kā atkarīgo mainīgo, tad tika aprēķināts regresiju vienādojums ar mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņām kā neatkarīgo mainīgo un mātes norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām kā atkarīgo mainīgo. Visbeidzot, tika aprēķināts regresiju vienādojums, kurā atkarīgā mainīgā (mātes norādītās bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņas) prognozēšanai kā neatkarīgie mainīgie tika iekļauti mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņas un mātes neuzbāzīguma izmaiņas. Lai apstiprinātu mediatora efektu, mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu saistībai ar mātes norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām trešajā vienādojumā jābūt vājākam kā otrajā vienādojumā (skat.18.tabulu).

18.tabula. Standarta regresiju analīžu rezultāti, prognozējot mātes neuzbāzīguma izmaiņas kā mediatoru mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu un mātes norādīto bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņu saistībai ($n = 20$)

Neatkarīgie mainīgie	<i>B</i>	<i>SD (B)</i>	β	<i>F</i>	R^2
1.regresiju vienādojums ^a					
Efektivitātes izmaiņas	0,53	0,17	0,60**	10,14**	0,36
2.regresiju vienādojums ^b					
Efektivitātes izmaiņas	0,54	0,15	0,65**	13,12**	0,42
3.regresiju vienādojums ^b					
Efektivitātes izmaiņas	0,43	0,19	0,51*	7,14**	0,46
Neuzbāzīguma izmaiņas	0,22	0,21	0,23		

Piezīme. a Atkarīgais mainīgais – Neuzbāzīguma izmaiņas. b Atkarīgais mainīgais – Mātes norādītās bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņas. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$.

Regresiju analīžu rezultāti parāda, ka mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu saistība ar mātes norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām kļūst vājāka, kad regresijas vienādojumā iekļauj arī mātes neuzbāzīguma izmaiņas, bet tā joprojām ir statistiski nozīmīga (attiecīgi regresiju 2.vienādojumā $\beta = 0,65$; $p < 0,01$ un 3.vienādojumā $\beta = 0,51$; $p < 0,05$). Pārbaudot mediatora efektu ar Sobela testu, tika konstatēts statistiski nozīmīgs mātes neuzbāzīguma izmaiņu mediatora efekts uz mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu saistību ar mātes norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām $z = 2,03$; $p < 0,05$ (skat. 5.attēlu).

5.attēls. Standartizētie regresijas koeficienti (β) mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu, mātes neuzbāzīguma izmaiņu un mātes norādīto bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņu savstarpējās sakarībās

Piezīme. $n = 20$. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. Iekavās 3.regresiju vienādojuma rādītāji.

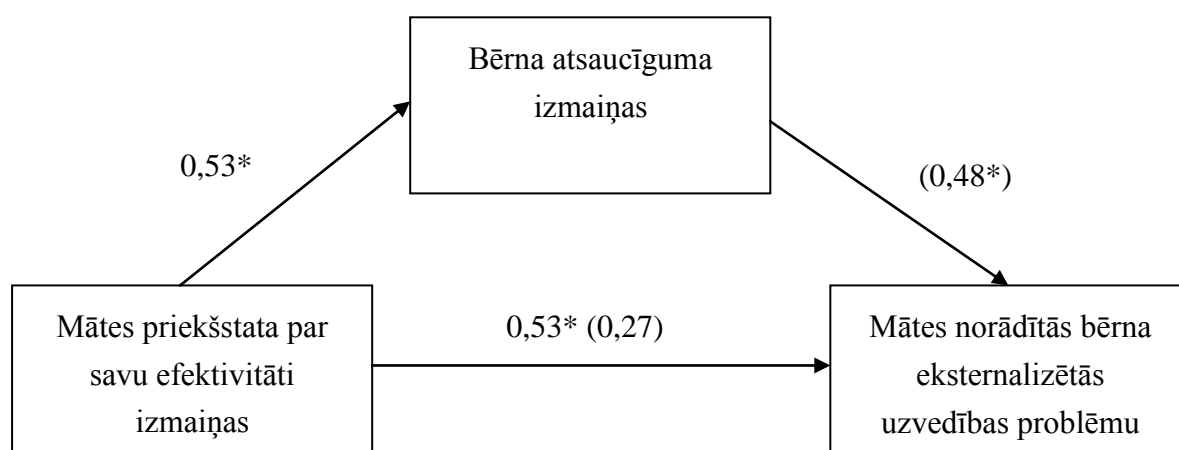
Līdzīgā veidā tika arī pārbaudīts, vai bērna atsaucīguma izmaiņām ir mediatora efekts uz mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu saistību ar mātes norādītajām bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņām. Vispirms tika aprēķināts regresiju vienādojums ar mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņām kā neatkarīgo mainīgo un bērna atsaucīguma izmaiņām kā atkarīgo mainīgo, tad tika aprēķināts regresiju vienādojums ar mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņām kā neatkarīgo mainīgo un mātes norādītajām bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņām kā atkarīgo mainīgo. Visbeidzot, tika aprēķināts regresiju vienādojums, kurā atkarīgā mainīgā (mātes norādītās bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņas) prognozēšanai kā neatkarīgie mainīgie tika iekļauti mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņas un bērna atsaucīguma izmaiņas. Lai apstiprinātu mediatora efektu, mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu saistībai ar mātes norādītajām bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņām trešajā vienādojumā jābūt vājākam kā otrajā vienādojumā (skat.19.tabulu).

Regresiju analīžu rezultāti parāda, ka mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu saistība ar mātes norādītajām bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņām kļuva statistiski nenozīmīga, kad regresijas vienādojumā tika iekļautas arī bērna atsaucīguma izmaiņas (attiecīgi regresiju 2.vienādojumā $\beta = 0,53$; $p < 0,05$ un 3.vienādojumā $\beta = 0,27$; $p > 0,05$). Pārbaudot mediatora efektu ar Sobela testu, bērna atsaucīguma izmaiņām tika konstatēts statistiski nozīmīgs mediatora efekts uz mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu saistību ar mātes norādītajām bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņām, $z = 2,06$; $p < 0,05$ (skat. 6.attēlu).

19.tabula. Standarta regresiju analīžu rezultāti, prognozējot bērna atsaucīguma izmaiņas kā mediatoru mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu un mātes norādīto bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņu saistībai ($n = 20$)

Neatkarīgie mainīgie	B	$SD (B)$	β	F	R^2
1.regresiju vienādojums ^a					
Efektivitātes izmaiņas	0,47	0,18	0,53*	7,00*	0,28
2.regresiju vienādojums ^b					
Efektivitātes izmaiņas	0,53	0,20	0,53*	6,86*	0,53
3.regresiju vienādojums ^b					
Efektivitātes izmaiņas	0,28	0,22	0,27	6,63**	0,44
Atsaucīguma izmaiņas	0,54	0,24	0,48*		

Piezīme. a Atkarīgais mainīgais – Atsaucīguma izmaiņas. b Atkarīgais mainīgais – Mātes norādītās bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņas. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$.

6.attēls. Standartizētie regresijas koeficienti (β) mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu, bērna atsaucīguma izmaiņu un mātes norādīto bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņu savstarpējās sakarībās

Piezīme. $n = 20$. * $p < 0,05$. Iekavās 3.regresiju vienādojuma rādītāji.

Abās mediatoru efekta pārbaudēs iegūtie rezultāti parāda, ka mātes – bērna emocionālās pieejamības komponentu izmaiņām (mātes neuzbāzīguma un bērna atsaucīguma izmaiņām) ir mediators efekts uz mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu saistību ar mātes norādītajām bērna uzvedības problēmu izmaiņām. Mātes neuzbāzīguma izmaiņām ir daļējs mediators efekts uz mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu saistību ar mātes norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām, bet bērnu atsaucīguma izmaiņām ir pilns mediators efekts uz mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu saistību ar mātes norādītajām bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņām.

Lai atbildētu uz otro pētījuma jautājumu, *vai bērnu skaits ģimenē, bērna vecums un dzimums ietekmē mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā*, tika veiktas faktoriālās jauktās dispersiju analīzes (ANOVA) vai faktoriālās jauktās dispersiju kovariātu analīzes (ANCOVA). Pēc bērnu skaita ģimenē, bērna vecuma un bērna dzimuma izveidotās grupas pirms dispersiju analīžu veikšanas tika salīdzinātas pēc mātes vecuma, bērna vecuma, bērna dzimuma un pirms māšu piedalīšanās BEA programmā iegūtajiem mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītājiem.

Lai pārbaudītu, *vai bērnu skaits ģimenē ietekmē mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā*, sākumā tika salīdzinātas grupas ar vienu bērnu ģimenē un ar vairāk kā vienu bērnu ģimenē pēc mātes vecuma, bērna vecuma, bērna dzimuma un pirms māšu piedalīšanās BEA programmā iegūtajiem mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītājiem (skat. 5.pielikumu). Vienīgi bērni ģimenē bija jaunāki nekā bērni, kuriem bija vēl kāda māsa vai brālis, tāpēc dispersiju analīzē bērna vecums tika izmantots kā kovariāts. Citi salīdzinātie rādītāji abām grupām nebija atšķirīgi. Tālāk tika veiktas 2×2 (bērnu skaits ģimenē \times laiks) faktoriālās jauktās dispersiju kovariātu analīzes, kā faktoru izmantojot pirms un pēc māšu piedalīšanās BEA programmā iegūtos mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītājus, kā starpgrupu mainīgo izmantojot grupu, ar vienu bērnu ģimenē, un grupu ar vairāk kā vienu bērnu ģimenē, un kā kovariātu izmantojot bērna vecumu (skat. 20.tabulu).

Faktoriālajās jauktajās dispersiju kovariātu analīzēs iegūtie rezultāti parādīja statistiski nozīmīgus grupas efektus mātes neuzbāzīgumam, parciālā $\eta^2 = 0,22$, un naidīgu izpausmju trūkumam, parciālā $\eta^2 = 0,33$, nozīmīgus laika efektus mātes priekšstatam par savu efektivitāti mātes lomā, parciālā $\eta^2 = 0,13$, un mātes norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmām, parciālā $\eta^2 = 0,16$, kā arī nozīmīgu grupas un laika mijiedarbības efektu mātes norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmām, parciālā $\eta^2 = 0,13$. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā mātes ar vairākiem bērniem ģimenē ir neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērniem, nekā mātes ar vienu bērnu, $t(20) = -2,57$; $p < 0,05$, un viņām retāk mijiedarbībā ar bērnu tiek novērotas naidīgas izpausmes nekā mātēm ar vienu bērnu, $t(20) = -2,14$; $p < 0,05$.

Pēc iegūtajiem grupas un laika mijiedarbības efektiem var secināt, ka bērnu skaits ģimenē ietekmē mātes norādītās bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā. Mātes ar vienu bērnu ģimenē pēc piedalīšanās BEA programmā nenorāda statistiski nozīmīgas bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņas, $t(37) = 1,68$; $p > 0,05$, bet mātes ar vairāk kā vienu bērnu ģimenē pēc piedalīšanās BEA programmā statistiski

nozīmīgi mazāk norāda bērna internalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā, $t(23) = 4,71$; $p < 0,001$. Bērnu skaits ģimenē neietekmē mātes kompetences izjūtas, mātes norādīto bērna eksternalizēto uzvedības problēmu, skolotāju un auklīšu norādīto bērna uzvedības problēmu un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā.

20.tabula. Mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes - bērna emocionālās pieejamības aprakstošās statistikas rādītāji mātēm ar vienu un mātēm ar vairākiem bērniem ģimenē un 2×2 (bērnu skaits ģimenē \times laiks) ANCOVAs rezultāti

Mainīgie lielumi	<i>n</i>	pirms		pēc		Dispersijas avots		
		<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	Bērnu skaits (A) ^a	Laiks (B) ^a	A \times B ^a
Mātes kompetences izjūta								
Apmierinātība	<i>n</i> ₁	24,22	4,95	27,57	4,16	0,59	2,38	1,80
	<i>n</i> ₂	25,09	4,17	26,91	4,42			
Efektivitāte	<i>n</i> ₁	26,43	4,17	28,84	2,97	3,41	8,67**	0,80
	<i>n</i> ₂	24,44	4,04	27,57	3,65			
Mātes sniegtais novērtējums								
Internalizētās uzvedības problēmas	<i>n</i> ₁	11,49	6,42	9,97	5,40	0,04	10,53**	8,35**
	<i>n</i> ₂	13,83	6,87	8,70	7,16			
Eksternalizētās uzvedības problēmas	<i>n</i> ₁	15,51	7,24	12,70	5,90	2,12	3,46	0,11
	<i>n</i> ₂	17,78	7,08	14,43	8,06			
Skolotājas/ auklītes sniegtais novērtējums								
Internalizētās uzvedības problēmas	<i>n</i> ₁	8,54	5,13	7,97	5,43	0,09	0,88	0,12
	<i>n</i> ₂	10,17	6,15	8,22	6,76			
Eksternalizētās uzvedības problēmas	<i>n</i> ₁	15,38	9,88	13,35	8,84	0,62	1,69	2,62
	<i>n</i> ₂	18,96	10,81	13,22	8,62			
Mātes – bērna emocionālā pieejamība								
Iejūtība	<i>n</i> ₃	4,67	1,05	4,93	0,94	1,98	0,00	0,19
	<i>n</i> ₄	5,00	1,41	5,50	1,41			
Strukturēšana	<i>n</i> ₃	4,67	1,03	4,97	0,95	0,15	2,59	0,01
	<i>n</i> ₄	4,80	0,76	5,00	1,62			
Neuzbāzīgums	<i>n</i> ₃	4,33	1,05	4,97	0,68	4,84*	0,07	0,73
	<i>n</i> ₄	4,80	0,91	5,90	0,82			
Naidīgu izpausmju trūkums	<i>n</i> ₃	5,80	0,80	6,03	0,64	8,24*	0,79	0,04
	<i>n</i> ₄	6,40	0,55	6,70	0,45			
Atsaucīgums	<i>n</i> ₃	4,80	0,84	5,30	0,73	2,49	0,82	0,04
	<i>n</i> ₄	5,10	0,89	5,60	0,82			
Iesaistīšana	<i>n</i> ₃	5,10	0,71	5,43	0,70	0,76	0,69	0,02
	<i>n</i> ₄	5,20	0,91	5,60	0,89			
Emocionālā pieejamība	<i>n</i> ₃	29,43	4,51	31,57	3,84	2,82	0,35	0,07
	<i>n</i> ₄	31,30	5,11	34,20	5,53			

Piezīme. Kovariāts: bērna vecums. *n*₁ – mātes ar vienu bērnu ģimenē, *n* = 37; *n*₂ – mātes ar vairāk kā vienu bērnu ģimenē, *n* = 23; *n*₃ – mātes ar vienu bērnu ģimenē, *n* = 15; *n*₄ – mātes ar vairāk kā vienu bērnu ģimenē, *n* = 5. ^a *df* = 1. * *p* < 0,05. ** *p* < 0,01.

Lai pārbaudītu, vai bērna vecums ietekmē mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā, sākumā tika salīdzinātas grupas ar 1,5 – 3 gadus veciem bērniem un 4 – 5 gadus veciem bērniem pēc mātes vecuma, bērna dzimuma un pirms māšu piedalīšanās BEA programmā iegūtajiem mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītājiem (skat. 5.pielikumu). Tika konstatētas mātes naidīgo izpausmju atšķirības starp abām grupām: pirms piedalīšanās BEA programmā jaunāku bērnu mātes izrādīja retākas naidīguma izpausmes mijiedarbībā ar bērniem nekā vecāku bērnu mātes. Citi salīdzinātie rādītāji abām grupām nebija atšķirīgi. Tālāk tika veiktas 2×2 (bērnu vecums \times laiks) faktoriālās jauktās dispersiju analīzes, kā faktoru izmantojot pirms un pēc māšu piedalīšanās BEA programmā iegūtos mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītājus un kā starpgrupu mainīgo izmantojot bērnu vecuma grupas (skat. 21.tabulu).

Faktoriālo jaukto dispersiju analīžu rezultāti parādīja statistiski nozīmīgus laika efektus mātes apmierinātībai ar savu lomu, parciālā $\eta^2 = 0,29$, priekšstatam par savu efektivitāti mātes lomā, parciālā $\eta^2 = 0,38$, mātes norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmām, parciālā $\eta^2 = 0,65$, un eksternalizētās uzvedības problēmām, parciālā $\eta^2 = 0,25$, skolotājas vai auklītes norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmām, parciālā $\eta^2 = 0,10$, un eksternalizētās uzvedības problēmām, parciālā $\eta^2 = 0,18$, mātes iejūtībai, parciālā $\eta^2 = 0,26$, neuzbāzīgumam, parciālā $\eta^2 = 0,65$, naidīgu izpausmju trūkumam, parciālā $\eta^2 = 0,28$, bērna atsaucīgumam, parciālā $\eta^2 = 0,51$, iesaistīšanai, parciālā $\eta^2 = 0,23$, un kopējiem mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītājiem, parciālā $\eta^2 = 0,57$. Dispersiju analīzēs iegūtie rezultāti parādīja arī statistiski nozīmīgu grupas un laika mijiedarbības efektu skolotājas vai auklītes norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmām, parciālā $\eta^2 = 0,07$, mātes neuzbāzīgumam, parciālā $\eta^2 = 0,36$, naidīgu izpausmju trūkumam, parciālā $\eta^2 = 0,22$, un kopējiem mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītājiem, parciālā $\eta^2 = 0,21$.

Pēc grupas un laika mijiedarbības efektiem var secināt, ka bērna vecums ietekmē skolotājas vai auklītes norādītās bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā. 1,5 - 3 gadus veciem bērniem skolotājas vai auklītes norādītas bērna internalizētās uzvedības problēmas pirms un pēc māšu piedalīšanās BEA programmā nav statistiski nozīmīgi atšķirīgas, $t(40) = 0,37$; $p > 0,05$, bet 4 – 5 gadus veciem bērniem skolotājas un auklītes pēc māšu piedalīšanās programmā mazāk norāda bērna internalizētās uzvedības problēmas nekā pirms māšu piedalīšanās programmā, $t(20) = 2,57$; $p < 0,05$.

21.tabula. Mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības aprakstošās statistikas rādītāji 1,5 – 3 gadus vecu un 4 – 5 gadus vecu bērnu izlasēs un 2 × 2 (bērna vecums × laiks) ANOVAs rezultāti

Mainīgie lielumi	<i>n</i>	pirms		pēc		Dispersijas avots		
		<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	Bērna vecums (A) ^a	Laiks (B) ^a	A × B ^a
Mātes kompetences izjūta								
Apmierinātība	<i>n</i> ₁	24,15	4,45	26,63	4,37	2,45	23,25***	0,53
	<i>n</i> ₂	25,35	5,04	28,70	3,67			
Efektivitāte	<i>n</i> ₁	25,80	3,98	28,35	3,31	0,05	35,61***	0,19
	<i>n</i> ₂	25,40	4,73	28,35	3,30			
Mātes sniegtais novērtējums								
Internalizētās uzvedības problēmas	<i>n</i> ₁	12,43	6,42	9,30	5,20	0,02	12,90***	0,19
	<i>n</i> ₂	12,30	7,21	9,85	7,75			
Eksternalizētās uzvedības problēmas	<i>n</i> ₁	17,28	6,97	14,05	6,72	1,75	18,88***	0,22
	<i>n</i> ₂	14,60	7,53	12,00	6,91			
Skolotājas/ auklītes sniegtais novērtējums								
Internalizētās uzvedības problēmas	<i>n</i> ₁	8,58	4,93	8,33	5,91	0,12	6,25*	4,37*
	<i>n</i> ₂	10,35	6,59	7,55	6,05			
Eksternalizētās uzvedības problēmas	<i>n</i> ₁	17,38	10,09	14,28	8,43	1,00	12,43***	0,26
	<i>n</i> ₂	15,50	10,87	11,35	9,06			
Mātes – bērna emocionālā pieejamība								
Iejūtība	<i>n</i> ₃	5,09	1,30	5,23	1,29	1,39	6,30*	2,31
	<i>n</i> ₄	4,33	0,71	4,89	0,74			
Strukturēšana	<i>n</i> ₃	4,77	1,10	5,09	1,02	0,22	3,38	0,11
	<i>n</i> ₄	4,61	0,78	4,83	1,25			
Neuzbāzīgums	<i>n</i> ₃	4,77	1,15	5,14	1,00	0,58	33,95***	9,95**
	<i>n</i> ₄	4,06	0,68	5,28	0,51			
Naidīgu izpausmju trūkums	<i>n</i> ₃	6,27	0,82	6,32	0,75	2,87	7,12*	4,94*
	<i>n</i> ₄	5,56	0,53	6,06	0,53			
Atsaucīgums	<i>n</i> ₃	5,18	0,96	5,55	0,91	2,73	18,75***	1,62
	<i>n</i> ₄	4,50	0,50	5,17	0,43			
Iesaistīšana	<i>n</i> ₃	5,32	0,90	5,64	0,74	1,86	5,23*	0,05
	<i>n</i> ₄	4,89	0,42	5,28	0,71			
Emocionālā pieejamība	<i>n</i> ₃	31,50	5,44	32,86	5,16	1,72	24,21***	4,67*
	<i>n</i> ₄	27,94	2,34	31,44	3,14			

Piezīme. *n*₁ – 1,5 – 3g.v. bērnu izlase, *n* = 40; *n*₂ – 4-5 g.v. bērnu izlase, *n* = 20; *n*₃ – 1,5-3 g.v. bērnu izlase, *n* = 11; *n*₄ – 4-5 g.v. bērnu izlase, *n* = 9.

^a *df* = 1. * *p* < 0,05. ** *p* < 0,01. *** *p* ≤ 0,001.

Bērna vecums ietekmē arī mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā. 4 – 5 gadus vecu bērnu izlasē pēc māšu piedalīšanās BEA programmā pieaug kopējie mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītāji, *t*(9) = -4,56; *p* < 0,01, kā arī mātes kļūst neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērnu, *t*(9) = -6,49; *p* < 0,001, un retāk tiek

novērotas naidīgas mātes izpausmes, $t(9) = -3,00$; $p < 0,05$, nekā pirms māšu piedalīšanās programmā. Jaunāku bērnu izlasē pēc māšu piedalīšanās BEA programmā netika konstatētas statistiski nozīmīgas kopējo mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītāju, mātes neuzbāzīguma un naidīgu izpausmju trūkuma izmaiņas, $t(11) = -2,14$; $p > 0,05$, $t(11) = -1,90$; $p > 0,05$, un $t(11) = -0,36$; $p > 0,05$. Bērna vecums neietekmē mātes kompetences izjūtas, mātes norādīto bērna uzvedības problēmu, skolotāju un auklīšu norādīto bērna eksternalizēto uzvedības problēmu, mātes iejūtības, strukturēšanas, bērna atsaucīguma un bērnu uzvedības, lai iesaistītu māti mijiedarbībā, izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā.

Lai pārbaudītu, vai bērna dzimums ietekmē mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā, sākumā pēc mātes vecuma, bērna vecuma un pirms māšu piedalīšanās BEA programmā iegūtajiem mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītājiem tika salīdzinātas meiteņu un zēnu grupas, un netika konstatētas atšķirības starp abām grupām (skat. 5.pielikumu). Tālāk tika veiktas 2×2 (bērna dzimums \times laiks) faktoriālās jauktās dispersiju analīzes, kā faktoru izmantojot pirms un pēc BEA programmas iegūtos mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītājus un kā starpgrupu mainīgo izmantojot bērna dzimumu (skat. 22.tabulu).

Faktoriālo jaukto dispersiju analīžu rezultāti parādīja statistiski nozīmīgus laika efektus mātes apmierinātībai ar savu lomu, parciālā $\eta^2 = 0,27$, priekšstatam par savu efektivitāti mātes lomā, parciālā $\eta^2 = 0,41$, mātes norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmām, parciālā $\eta^2 = 0,23$, un eksternalizētās uzvedības problēmām, parciālā $\eta^2 = 0,28$, skolotājas vai auklītes norādītajām bērna eksternalizētās uzvedības problēmām, parciālā $\eta^2 = 0,18$, mātes strukturēšanai, parciālā $\eta^2 = 0,24$, neuzbāzīgumam, parciālā $\eta^2 = 0,48$, naidīgu izpausmju trūkumam, parciālā $\eta^2 = 0,20$, bērna atsaucīgumam, parciālā $\eta^2 = 0,43$, iesaistīšanai, parciālā $\eta^2 = 0,36$, un kopējiem mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītājiem, parciālā $\eta^2 = 0,48$. Dispersiju analīzē iegūtie rezultāti parādīja arī statistiski nozīmīgu grupas un laika mijiedarbības efektu bērna iesaistīšanas rādītājiem, parciālā $\eta^2 = 0,24$.

Pēc konstatētā grupas un laika mijiedarbības efekta var secināt, ka bērna dzimums ietekmē to, kā pēc māšu piedalīšanās BEA programmā mainās bērna mijiedarbība ar māti. Lai gan ne meitenes, ne zēni pirms un pēc māšu piedalīšanās programmā neatšķīrās statistiski nozīmīgi pēc tā, kā viņi iesaistīja māti mijiedarbībā, zēniem šīs uzvedības izmaiņas bija izteiktākas nekā meitenēm un gandrīz sasniedza statistiskās nozīmības līmeni, zēniem $t(7) = -2,19$; $p = 0,07$, meitenēm, $t(13) = -1,39$; $p = 0,19$. Varēja novērot tendenci, ka zēni pēc māšu piedalīšanās BEA programmā māti iesaista vairāk mijiedarbībā nekā pirms piedalīšanās programmā. Citas

pārbaudītās izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā bērna dzimums neietekmēja.

22.tabula. Mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības aprakstošās statistikas rādītāji meiteņu un zēnu izlasēs un 2×2 (bērna dzimums \times laiks) ANOVAs rezultāti

Mainīgie lielumi	<i>n</i>	pirms		pēc		Dispersijas avots		
		<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	Bērna dzimums (A) ^a	Laiks (B) ^a	A \times B ^a
Mātes kompetences izjūta								
Apmierinātība	<i>n</i> ₁	24,39	5,33	27,36	4,45	0,02	21,70***	0,19
	<i>n</i> ₂	24,79	3,48	27,25	3,98			
Efektivitāte	<i>n</i> ₁	25,78	4,30	28,08	3,35	0,05	39,90***	1,53
	<i>n</i> ₂	25,50	4,14	28,75	3,19			
Mātes sniegtais novērtējums								
Internalizētās uzvedības problēmas	<i>n</i> ₁	12,50	6,64	10,33	6,22	0,64	17,44***	1,54
	<i>n</i> ₂	12,21	6,76	8,21	5,83			
Eksternalizētās uzvedības problēmas	<i>n</i> ₁	16,78	7,05	14,03	7,28	0,58	22,87***	0,27
	<i>n</i> ₂	15,79	7,55	12,38	6,01			
Skolotājas/ auklītes sniegtais novērtējums								
Internalizētās uzvedības problēmas	<i>n</i> ₁	9,47	5,94	8,25	6,15	0,19	3,09	0,06
	<i>n</i> ₂	8,71	4,99	7,79	5,66			
Eksternalizētās uzvedības problēmas	<i>n</i> ₁	16,22	9,42	13,03	7,49	0,19	12,58***	0,10
	<i>n</i> ₂	17,54	11,67	13,71	10,37			
Mātes – bērna emocionālā pieejamība								
Iejūtība	<i>n</i> ₃	4,85	1,28	5,19	1,16	0,37	4,29	0,04
	<i>n</i> ₄	4,57	0,79	4,86	0,90			
Strukturēšana	<i>n</i> ₃	4,85	0,88	4,96	1,18	0,16	5,69*	2,51
	<i>n</i> ₄	4,43	1,10	5,00	1,04			
Neuzbāzīgums	<i>n</i> ₃	4,42	1,13	5,31	0,78	0,08	16,40***	1,27
	<i>n</i> ₄	4,50	0,82	5,00	0,87			
Naidīgu izpausmju trūkums	<i>n</i> ₃	6,11	0,87	6,35	0,59	2,10	4,61*	0,05
	<i>n</i> ₄	5,64	0,48	5,93	0,73			
Atsaucīgums	<i>n</i> ₃	4,85	0,97	5,50	0,79	0,15	13,35**	3,42
	<i>n</i> ₄	4,93	0,61	5,14	0,63			
Iesaistīšana	<i>n</i> ₃	5,31	0,83	5,42	0,76	0,36	10,22**	5,66*
	<i>n</i> ₄	4,79	0,39	5,57	0,73			
Emocionālā pieejamība	<i>n</i> ₃	30,38	5,46	32,65	4,54	0,41	16,50***	0,02
	<i>n</i> ₄	29,00	2,42	31,43	4,09			

Piezīme. *n*₁ – meiteņu izlase, *n* = 36; *n*₂ – zēnu izlase, *n* = 24; *n*₃ – meiteņu izlase, *n* = 13; *n*₄ – zēnu izlase, *n* = 7.

^a *df* = 1. * *p* < 0,05. ** *p* < 0,01. *** *p* ≤ 0,001.

Lai atbildētu uz trešo pētījuma jautājumu, vai programmā uzdots mājas darbu pildīšanas biežums ietekmē mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna

emocionālās pieejamības izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā, tika veiktas faktoriālās jauktās dispersiju analīzes (ANOVA). Pēc programmā uzdoto mājas darbu pildīšanas biežuma tika izveidotas divas izlases: mātes, kuras bija pildījušas 80% un biežāk programmā uzdoto mājas darbu, un mātes, kuras bija pildījušas retāk kā 80% programmā uzdoto mājas darbu. Abas izlases tika salīdzinātas pēc mātes vecuma, bērna vecuma, bērna dzimuma un pirms māšu piedalīšanās BEA programmā iegūtajiem mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītājiem (skat. 5.pielikumu). Izlases neatšķīrās pēc pārbaudītajiem rādītājiem.

Tālāk tika veiktas 2×2 (mājas darbu izpilde \times laiks) faktoriālās jauktās dispersiju analīzes, kā faktoru izmantojot pirms un pēc BEA programmas iegūtos mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītājus, kā starpgrupu mainīgo izmantojot izlases, kas tika izveidotas pēc programmā uzdoto mājas darbu pildīšanas biežuma (skat. 23.tabulu). Faktoriālo jaukto dispersiju analīžu rezultāti parādīja statistiski nozīmīgu grupas efektu mātes norādītajām bērna eksternalizētās uzvedības problēmām, parciālā $\eta^2 = 0,09$, statistiski nozīmīgus laika efektus mātes apmierinātībai ar savu lomu, parciālā $\eta^2 = 0,22$, priekšstatam par savu efektivitāti mātes lomā, parciālā $\eta^2 = 0,35$, mātes norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmām, parciālā $\eta^2 = 0,11$, un eksternalizētās uzvedības problēmām, parciālā $\eta^2 = 0,31$, skolotājas vai auklītes norādītajām bērna eksternalizētās uzvedības problēmām, parciālā $\eta^2 = 0,21$, mātes neuzbāzīgumam, parciālā $\eta^2 = 0,41$, bērna atsaucīgumam, parciālā $\eta^2 = 0,34$, un kopējiem mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītājiem, parciālā $\eta^2 = 0,32$. Dispersiju analīzēs iegūtie rezultāti parādīja arī statistiski nozīmīgus grupas un laika mijiedarbības efektus mātes iejūtībai, parciālā $\eta^2 = 0,33$, strukturēšanai, parciālā $\eta^2 = 0,39$, bērna atsaucīgumam, parciālā $\eta^2 = 0,34$, un kopējiem mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītājiem, parciālā $\eta^2 = 0,35$.

Pēc piedalīšanās BEA programmā mātes, kuras biežāk pildīja programmā uzdotos mājas darbus, mazāk norādīja bērna eksternalizētās uzvedības problēmas nekā mātes, kuras retāk pildīja programmā uzdotos mājas darbus, $t(45) = -2,18; p < 0,05$. Mātes, kuras biežāk pildīja programmā uzdotos mājas darbus, pēc programmas beigšanas bija iejūtīgākas pret bērnu, $t(11) = -3,32; p < 0,01$, veiksmīgāk strukturēja mijiedarbību ar bērnu, $t(11) = -3,19; p = 0,01$, bērni bija atsaucīgāki pret mātēm, $t(11) = -4,40; p = 0,001$, un kopumā bija vērojama augstāka mātes – bērna emocionālā pieejamība, $t(11) = -4,15 p < 0,01$, nekā pirms māšu piedalīšanās programmā. Salīdzinot pirms un pēc piedalīšanās programmā iegūtos rādītājus izlasē, kurā mātes bija retāk pildījušas programmā uzdotos mājas darbus, netika konstatētas statistiski nozīmīgas mātes iejūtības, $t(5) = 1,00; p > 0,05$, strukturēšanas, $t(5) = 1,5; p > 0,05$, bērna atsaucīguma, $t(5) = 0,00; p > 0,05$, un kopējo mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītāju atšķirības, $t(5) = 0,21;$

$p > 0,05$. Citas pārbaudītās izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā programmā uzdoto mājas darbu pildīšanas biežums neietekmēja.

23.tabula. Mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības aprakstošās statistikas rādītāji mātēm, kas pildīja mājas darbus 80% un biežāk un retāk kā 80%, un 2×2 (mājas darbu izpilde \times laiks) ANOVAs rezultāti

Mainīgie lielumi	<i>n</i>	pirms		pēc		Dispersijas avots		
		<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	Mājas darbu izpilde (A) ^a	Laiks (B) ^a	A \times B ^a
Mātes kompetences izjūta								
Apmierinātība	<i>n</i> ₁	23,93	5,50	27,63	4,69	0,63	12,02***	3,13
	<i>n</i> ₂	26,20	2,83	27,40	3,98			
Efektivitāte	<i>n</i> ₁	26,63	3,61	29,27	2,85	1,73	22,66***	0,18
	<i>n</i> ₂	25,60	3,58	27,80	3,82			
Mātes sniegtais novērtējums								
Internalizētās uzvedības problēmas	<i>n</i> ₁	12,07	6,03	9,07	5,38	0,01	5,48*	2,02
	<i>n</i> ₂	11,07	6,16	10,33	8,09			
Eksternalizētās uzvedības problēmas	<i>n</i> ₁	15,73	5,93	11,83	5,88	4,13*	18,94***	0,51
	<i>n</i> ₂	19,00	7,50	16,20	7,22			
Skolotājas/ auklītes sniegtais novērtējums								
Internalizētās uzvedības problēmas	<i>n</i> ₁	9,47	5,87	8,30	5,58	0,58	2,86	0,05
	<i>n</i> ₂	8,47	4,44	6,93	5,60			
Eksternalizētās uzvedības problēmas	<i>n</i> ₁	17,03	10,88	13,20	8,31	0,31	11,50**	0,11
	<i>n</i> ₂	18,87	6,86	14,20	7,92			
Mātes – bērna emocionālā pieejamība								
Iejūtība	<i>n</i> ₃	4,64	1,03	5,27	0,88	0,01	1,89	6,95*
	<i>n</i> ₄	5,00	1,22	4,80	1,30			
Strukturēšana	<i>n</i> ₃	4,77	1,03	5,23	1,03	0,21	0,38	9,05**
	<i>n</i> ₄	4,90	0,89	4,60	1,19			
Neuzbāzīgums	<i>n</i> ₃	4,23	1,13	5,14	0,81	0,23	9,58**	1,45
	<i>n</i> ₄	4,70	0,84	5,10	0,74			
Naidīgu izpausmju trūkums	<i>n</i> ₃	5,82	0,87	6,14	0,71	0,20	0,69	2,52
	<i>n</i> ₄	6,20	0,57	6,10	0,74			
Atsaucīgums	<i>n</i> ₃	4,63	0,60	5,32	0,46	0,39	7,13*	7,13*
	<i>n</i> ₄	5,20	0,91	5,20	1,10			
Iesaistīšana	<i>n</i> ₃	5,14	0,45	5,45	0,61	0,03	2,52	0,69
	<i>n</i> ₄	5,30	0,97	5,40	0,89			
Emocionālā pieejamība	<i>n</i> ₃	29,23	4,19	32,41	3,70	0,04	6,59*	7,48*
	<i>n</i> ₄	31,30	5,17	31,20	5,32			

Piezīme.. *n*₁ – 80% un biežāk pildīti mājas darbi, *n* = 30; *n*₂ – retāk kā 80% pildīti mājas darbi, *n* = 15; *n*₃ – 80% un biežāk pildīti mājas darbi, *n* = 11; *n*₄ – retāk kā 80% pildīti mājas darbi, *n* = 5.
^a *df* = 1. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$.

9. Iztirzājums

9.1. Pētījumā izmantoto mērījuma instrumentu adaptācijas rezultātu iztirzājums

Vecāku kompetences izjūtas skalas adaptācija⁹

Lai atbildētu uz pētījumā izvirzīto papildus pētījuma jautājumu par Vecāku kompetences izjūtas skalas latviešu valodas versijas psihometrisko rādītāju atbilstību skalas oriģinālās versijas psihometriskajiem rādītājiem, tika veikta latviski izveidotās skalas versijas apgalvojumu un apakšskalū reakcijas un diskriminācijas indeksu analīze, pārbaudīta skalas faktoriālā struktūra, noteikti skalas iekšējās saskaņotības rādītāji un konstrukta validitāte. Analizējot skalas latviešu valodas versijas apgalvojumu un apakšskalū reakcijas un diskriminācijas indeksus, visu apgalvojumu (izņemot 1. apgalvojumu) un abu apakšskalū reakcijas indeksu un visu apgalvojumu un abu apakšskalū diskriminācijas indeksu iekļaujas optimālajās robežās. Pārbaudot skalas latviešu valodas versijas faktoriālo struktūru, tika analizēts gan skalas trīs faktoru, gan divu faktoru risinājums. Apkopojot faktoru analīzēs iegūtos rezultātus, var izdalīt četrus apgalvojumus (1., 5., 12. un 14. apgalvojumu), kurus nepieciešams analizēt sīkāk. Visi šie četri apgalvojumi trīs faktoru risinājumā veidoja trešo (Intereses) faktoru.

Veicot apgalvojumu reakcijas indeksu analīzi, 1. apgalvojuma indekss neiekļāvās nepieciešamajās kritiskajās robežās. Analizējot 1. apgalvojumu saturiski, redzams, ka tam ir sarežģīta teikuma uzbūve, un tas sastāv no vairākiem palīgteikumiem (angļu valodā *The problems of taking care of a child are easy to solve once you know how your actions affect your child, an understanding I have acquired* un latviešu valodā *Es esmu sapratusi, ka ar bērnu audzināšanu saistītās problēmas ir vieglāk risināmas, ja es izprotu, kā mana rīcība ietekmē bērnu*). Iespējams, ka sarežģītās teikuma uzbūves dēļ šis apgalvojums neatbilst psihometrisko rādītāju prasībām.

5. apgalvojums, pārbaudot skalas divu faktoru risinājumu, iekļāvās pirmajā (Apmierinātības) faktorā, taču tam bija viszemākie svāri šajā faktorā. Skalās veidotāju veiktajā faktoru analīzē (Ohan, et al., 2000) un Austrālijas skalās versijā (Rogers & Matthews, 2004) šī apgalvojuma svāri nebija lielāki par 0,40 nevienā no faktoriem. Adaptējot skalu Austrālijā, 5. apgalvojums tika no skalas izņemts. Analizējot šo apgalvojumu saturiski (angļu valodā *My mother was better prepared to be a good mother than I am* un latviešu valodā *Mana māte bija labāk sagatavota būt par labu māti nekā es*), ir redzams tā pretrunīgums: jo augstāka ir mātes kompetences izjūta, jo zemāk mātei jānovērtē savas mātes kompetence. Iespējams, tieši savas pozitīvās bērniības pieredzes ietekmē māte šobrīd pati jūtas kompetenta kā māte, un tādā

⁹ Pētījums par Vecāku kompetences izjūtas skalas adaptāciju Latvijā ir publicēts Latvijas Universitātes 742. rakstu krājumā (Skreitule-Pikše & Sebre, 2008).

gadījumā korekti atbildēt uz šo apgalvojumu nav iespējams.

12.apgalvojums (angļu valodā *My talents and interests are in other areas, not in being a parent* un latviešu valodā *Mani talanti un intereses ir citās jomās, nevis mātes lomā*) un 14.apgalvojums (angļu valodā *If being a mother of a child were only more interesting, I would be motivated to do a better job as a parent* un latviešu valodā *Ja būt par māti būtu daudz interesantāk, tas rosinātu mani labāk pildīt savu mātes lomu*) saturiski attiecas uz vecāku interesi. Kaut arī interese ir saistīta ar apmierinātību, tā tomēr ir atsevišķs konstrukts. Šiem abiem apgalvojumiem nebija pietiekami augsti faktora svāri māšu izlasē skalas autoru veiktajā atkārtotajā pētījumā (Ohan, et al., 2000), un tie veidoja trešo faktoru Austrālijas izlasē veiktajā pētījumā (Rogers & Matthews, 2004). Adaptējot skalu Austrālijas izlasē, 12. un 14.apgalvojumu tika rekomendēti no skalas izņemt.

Ņemot vērā visu iepriekš minēto, arī skalas latviešu valodas versijā šie apgalvojumi tika no skalas izņemti un tika noteikta skalas faktoru struktūra bez 1., 5., 12. un 14.apgalvojuma. Adaptācijas gaitā tika iegūti divi faktori, kuri bija līdzīgi Džonstones un Maša (Johnston & Mash, 1989) izdalītajiem Apmierinātības un Efektivitātes faktoriem un kuriem bija pietiekami augsti iekšējās saskaņotības rādītāji.

Nosakot skalas latviešu versijas konstrukta validitāti, līdzīgi kā norādīja arī skalas autori (Johnston & Mash, 1989), netika konstatēta bērnu dzimuma ietekme uz vecāku kompetences izjūtu. Tika konstatēta bērnu vecuma ietekme uz vecāku priekšstatu par savu efektivitāti un atšķirības māšu un tēvu priekšstatā par savu efektivitāti: 1,5 līdz 3 gadus vecu bērnu mātes augstāk vērtēja savu efektivitāti mātes lomā nekā 4 līdz 6 gadus vecu bērnu mātes un arī augstāk kā 1,5 līdz 3 gadus vecu bērnu tēvi. Jaunāku bērnu aprūpē un audzināšanā mātes bieži ieņem noteicošāku lomu nekā vecāku bērnu aprūpē un audzināšanā un tas var ietekmēt arī māšu priekšstatu par savu efektivitāti. Atšķirības starp mātēm un tēviem var skaidrot ar to, ka māšu pieredze mazu bērnu audzināšanā ir lielāka nekā tēviem un tas atspoguļojas arī mātes priekšstatā par savu efektivitāti mātes lomā.

Atbilstoši Kolemanes un Karakeres (Coleman & Karraker, 1997) izteiktajām atziņām par apmierinātības un efektivitātes savstarpējo saistību, arī abas Latvijā adaptētās skalas apakšskalās pozitīvi korelē. Līdzīgi citos pētījumos iegūtajiem rezultātiem (Johnston & Mash, 1989; Ohan, et al., 2000; Rogers & Matthews, 2004), šī pētījuma ietvaros arī tika konstatēta pozitīva korelācija starp abu vecāku kompetences izjūtas rādītājiem.

Apkopojot visu iepriekš minēto, var secināt, ka Latvijā adaptētajai Vecāku kompetences izjūtas skalai var izdalīt 2 faktoros, kas ir līdzīgi skalas oriģinālajā versijā izdalītajiem Apmierinātības un Efektivitātes faktoriem. Adaptētajai skalai ir pietiekami augsti iekšējās saskaņotības rādītāji un pārbaudītie konstrukta validitātes aspekti atbilst teorētiskajiem

priekšstatiem par konstrukta dabu. Vecāku kompetences izjūtas skala ir piemērota, lai veiktu pētījumus par vecāku un bērnu attiecībām, vecāku priekšstatiem par sevi un izjūtām vecāku lomā, un tās adaptācija latviešu valodā dod iespēju paplašināt Latvijā veikto pētījumu par vecākiem un bērniem loku.

Bērna uzvedības novērtējuma anketas adaptācijas rezultātu iztirzājums

Lai atbildētu uz pētījumā izvirzīto papildus jautājumu par Bērna uzvedības novērtējuma anketas vecāku un skolotāju anketu formu latviešu valodas versiju psihometrisko rādītāju atbilstību anketas oriģinālās versijas psihometriskajiem rādītājiem, tika noteikti anketas skalu iekšējās saskaņotības rādītāji. Nosakot anketas iekšējās saskaņotības rādītājus, var secināt, ka Bērna uzvedības novērtējuma anketas latviešu valodas versijas Internalizēto un Eksternalizēto uzvedības problēmu skalām ir pietiekami augsti iekšējās saskaņotības rādītāji. Latviešu valodā adaptētās Bērna uzvedības novērtējuma anketas vecāku un skolotāju anketu formas ir piemērotas, lai veiktu pētījumus par bērnu uzvedību.

9.2.Pamatpētījuma rezultātu iztirzājums

Programmas efektivitātes novērtējums un pirms un pēc piedalīšanās programmā iegūto rādītāju salīdzinājums

Pārbaudot pētījumā izvirzīto pirmo hipotēzi, ka *pēc māšu piedalīšanās BEA programmā paaugstinās mātes kompetences izjūta un samazinās mātes norādītās bērna uzvedības problēmas, un šādas izmaiņas nav vērojamas kontrolgrupā, un pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatētās izmaiņas ir noturīgas arī 6 mēnešus pēc programmas beigšanas*, izvirzītā hipotēze tika apstiprināta. Pēc piedalīšanās BEA programmā mātes jūtas apmierinātākas ar savu lomu un augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā, kā arī, mazāk norāda bērna internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā, un šādas mātes kompetences izjūtas un mātes norādītās bērna uzvedības izmaiņas nav vērojamas mātēm, kuras nepiedalījās vecāku mācību programmā. Pēc māšu piedalīšanās programmā konstatētās mātes kompetences izjūtas un mātes norādītās bērna uzvedības izmaiņas saglabājās noturīgas arī sešus mēnešus pēc programmas beigšanas.

Iegūtie pētījuma rezultāti sakrīt ar Kanādā veiktā šīs programmas efektivitātes novērtējuma rezultātiem (Landy & Thompson, 2006), kad arī tika konstatēts, ka piedalīšanās programmā paaugstina mātes apmierinātību ar savu lomu, priekšstatu par savu efektivitāti mātes lomā un samazina māšu norādīto bērnu agresīvās uzvedības biežumu. Kanādā šīs programmas efektivitāte tika novērtēta ar agresīvu un nepakļāvīgu bērnu mātēm, bet šajā pētījumā mātes netika atlasītas, vadoties pēc bērnu uzvedības problēmām. Līdz ar to pētījuma izlasē tikai nelielai daļai bērnu bija

nozīmīgas (1,5 standartnovirzi virs aritmētiskā vidējā rādītāja) uzvedības problēmas (10% bērnu mātes bija norādījušas nozīmīgas bērna internalizētās uzvedības problēmas un 11,66% bērnu mātes bija norādījušas nozīmīgas eksternalizētās uzvedības problēmas). Šajā pētījumā iegūtie rezultāti parādīja, ka māšu piedalīšanās BEA programmā var samazināt ne tikai mātes norādītās bērna eksternalizētās uzvedības problēmas, bet arī bērna internalizētās uzvedības problēmas, un programma ir efektīva arī mātēm, kuru bērniem nav nozīmīgu uzvedības problēmu. Lai varētu atsevišķi spriest par programmas efektivitāti mātēm, kuru bērniem ir nozīmīgas uzvedības problēmas, būtu nepieciešams veikt atsevišķu pētījumu, papildinot pētījuma izlasi ar mātēm, kuru bērniem ir vērojamas nozīmīgas uzvedības problēmas.

Interesanti, ka mātes, kas nepiedalījās vecāku mācību programmā, otrajā mērījumā jutās mazāk apmierinātas ar mātes lomu nekā pirmajā mērījumā. Šis atšķirības var skaidrot ar to, ka pirmā mērījuma laikā mātes, iespējams, jutās apmierinātākas, jo viņām tika piedāvāts iesaistīties pētījumā, bet šis efekts nesaglabājās ilgākā laikā. Pildot pētījuma anketas, mātes vairāk pievērsa uzmanību tam, kā pašas jūtas mātes lomā, un, nesaņemot informāciju, atbalstu un iedrošinājumu, viņu apmierinātība ar mātes lomu varēja mazināties.

Līdz šim nevienā pētījumā nebija pārbaudīts pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatēto mātes priekšstata par sevi, mātes – bērna mijiedarbības un bērna uzvedības izmaiņu noturīgums ilgākā laikā pēc programmas beigšanas. Šī pētījuma rezultāti parādīja, ka pēc māšu piedalīšanās programmā konstatētās izmaiņas ir noturīgas, jo arī sešus mēnešus pēc programmas beigšanas, mātes jūtas apmierinātākas ar mātes lomu, augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā un mazāk norāda bērna internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā.

Apkopojot pirmās pētījuma hipotēzes rezultātu iztirzājumā paustās atziņas, var secināt, ka pētījumā izvirzītā hipotēze tika apstiprināta. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā paaugstinās mātes kompetences izjūta un mātes mazāk norāda bērna uzvedības problēmas, un šīs izmaiņas saglabājas noturīgas arī 6 mēnešus pēc programmas beigšanas.

Pārbaudot pētījumā izvirzīto otro hipotēzi, ka *pirmsskolas skolotājas un auklītes bērniem, kuru mātes piedalījās BEA programmā, pēc māšu piedalīšanās programmā mazāk norāda bērna uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā, un šīs izmaiņas saglabājas arī 6 mēnešus pēc programmas beigšanas*, izvirzītā hipotēze apstiprinājās tikai daļēji. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā bērnu skolotājas un auklītes mazāk norāda bērna eksternalizētās uzvedības problēmas, bet nav vērojamas pirms un pēc māšu piedalīšanās programmā skolotāju un auklīšu norādīto bērna internalizētās uzvedības problēmu atšķirības. Skolotāju un auklīšu norādīto bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņas pēc māšu piedalīšanās programmā sakrīt ar Lendijas un viņas kolēģu (Landy, et al., 1997) pētījuma rezultātiem, kur arī bērnu

skolotājas pēc māšu piedalīšanās programmā mazāk bērniem norādīja agresīvu uzvedību nekā pirms māšu piedalīšanās programmā.

Atšķirības starp skolotāju un auklīšu sniegtajiem bērnu internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmu vērtējumiem var skaidrot ar to, ka bērnu eksternalizētās uzvedības problēmas ir uzkrītošākas nekā bērnu internalizētās uzvedības problēmas, līdz ar to, bērnu skolotājas un auklītes eksternalizētās uzvedības problēmas un to izmaiņas pamana vairāk. Uz norāda arī skolotāju un auklīšu pirms māšu piedalīšanās programmā sniegtie bērnu uzvedības problēmu novērtējumi: tikai 3,3% bērnu ir norādītas nozīmīgas internalizētās uzvedības problēmas, bet nozīmīgas eksternalizētās uzvedības problēmas ir norādītas 13,33% bērnu. Jāņem vērā arī tas, ka bērna uzvedība mājas vidē, mātes klātbūtnē var atšķirties no uzvedības, kāda novērojama ārpus mājas vides un bez mātes klātbūtnes.

Sešus mēnešus pēc BEA programmas beigšanas skolotājas un auklītes nenorādīja būtiski vairāk bērnu eksternalizētās uzvedības problēmas nekā tūlīt pēc programmas beigām, tomēr vērojams, ka pakāpeniski pēc programmas beigām skolotājas un auklītes sāk vairāk norādīt bērnu eksternalizētās uzvedības problēmas. Tā kā bērna uzvedību ietekmē arī bērna mijiedarbība ar skolotājām un auklītēm, kā arī mijiedarbība ar citiem bērniem, tad būtu jāpārbauda arī šo faktoru iespējamā ietekme.

Apkopojot otrās pētījuma hipotēzes pārbaudē iegūto rezultātu iztirzājumā gūtās atziņas, var secināt, ka izvirzītā hipotēze tika apstiprināta daļēji. Pirmsskolas skolotājas un auklītes bērniem, kuru mātes piedalījās BEA programmā, pēc māšu piedalīšanās programmā mazāk norāda bērnu eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā, tomēr 6 mēnešu laikā pēc programmas beigšanas skolotājas un auklītes atkal pakāpeniski sāk vairāk norādīt bērnu eksternalizētās uzvedības problēmas. Būtu papildus jāpēta, kā bērnu eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņu noturīgumu ietekmē bērna mijiedarbība ar skolotājām vai auklītēm un mijiedarbība ar citiem bērniem. Skolotājas un auklītes nenorāda pēc māšu piedalīšanās BEA programmā bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņas.

Pārbaudot pētījumā izvirzīto trešo hipotēzi, *ka pēc māšu piedalīšanās BEA programmā tiek novērota augstāka mātes – bērna emocionālā pieejamība nekā pirms māšu piedalīšanās programmā*, izvirzītā hipotēze tika apstiprināta. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā tika novērota augstāka mātes – bērna emocionālā pieejamība nekā pirms piedalīšanās programmā. Pēc piedalīšanās programmā mātes bija iejūtīgākas un neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērnu, retāk tika novērotas naidīgas mātes izpausmes, bērni bija atsaucīgāki un optimālāk iesaistīja mātes mijiedarbībā nekā pirms māšu piedalīšanās programmā.

Lendijas un viņas kolēģu veiktajā pilotāžas pētījumā (Landy, et al., 1997) arī tika konstatēts, ka pēc māšu piedalīšanās programmā mātes ir iejūtīgākas un neuzbāzīgākas

mijiedarbībā ar bērnu nekā pirms piedalīšanās programmā. Tika arī konstatēts, ka pēc māšu piedalīšanās programmā mātes optimālāk strukturē mijiedarbību ar bērnu, bet netika konstatētas izmaiņas tajā, kā bērni iesaista mātes mijiedarbībā. Tomēr ir grūti salīdzināt Lendijas un viņas kolēģu pētījuma un šī pētījuma rezultātus, jo, kaut arī abos pētījumos mātes – bērna emocionālās pieejamības novērtēšanā tika izmantotas Emocionālās pieejamības skalas, šajā pētījumā tika izmantota skalu 4.versija, bet Lendijas un viņas kolēģu pētījumā tika izmantota skalu 1.versija. Kā norādījusi skalu autore (Biringen, et al., 1998; Biringen, 2008), kaut arī skalu pamatkonceptija visās skalu versijās ir nemainīga, skalas struktūra un vērtēšanas kritēriji katrā tās tālākā versijā ir pilnveidoti un papildināti. Lendija un viņas kolēģi bija arī norādījuši, ka pētījumā zemu ticamības rādītāju dēļ netika izmantoti bērna atsaucīguma skalas rādītāji, kas arī var norādīt uz skalu 1.versijas nepilnībām un grūtībām korekti pēc sniegtajiem kritērijiem novērtēt mātes – bērna emocionālo pieejamību. Tomēr, neskatoties uz atšķirībām mērījuma instrumentos, abos šajos pētījumos tika konstatēts, ka pēc māšu piedalīšanās programmā paaugstinās mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītāji.

Kaut arī pēc māšu piedalīšanās BEA programmā mātes – bērna emocionālā pieejamība paaugstinājās, tomēr mātes iejūtības, strukturēšanas, neuzbāzīguma un bērna atsaucīguma un iesaistīšanas izpausmju vērtējumi arī pēc māšu piedalīšanās programmā izlasē vidēji nesasniedza optimālāko līmeni. Tas nozīmē, ka, iespējams, nepieciešams ilgāks laiks, lai mātes – bērna emocionālā pieejamība mainītos vairāk, kā arī BEA programmā būtu jāpievērš vēl lielāka uzmanība pozitīvas vecāku – bērnu mijiedarbības veicināšanai.

Būtiski arī, ka pēc māšu piedalīšanās programmā mātes – bērna mijiedarbībā netika novērotas izmaiņas tajā, kā mātes strukturē mijiedarbību ar bērnu. Iepriekšējo pētījumu rezultāti parādīja, ka optimāla mijiedarbības ar bērnu strukturēšana ir saistīta ar paklausīgāku mazu bērnu uzvedību (Lehman, et al., 2002) un ar pozitīvāku mātes priekšstatu par sevi (Biringen, Matheney, et al., 2000). Tas norāda uz to, ka BEA programmā būtu vairāk jāizceļ mijiedarbības ar bērnu strukturēšanas pozitīvā loma bērna attīstībā un jāpalīdz mātēm pieņemamā veidā vadīt un regulēt mijiedarbību ar bērnu, pozitīvā veidā ierosinot un virzot bērna uzvedību un nepieciešamības gadījumā nosakot ierobežojumus bērna uzvedībai.

Apkopojot pētījuma trešās hipotēzes pārbaudē iegūtos rezultātus, var secināt, ka hipotēze apstiprinājās. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā ir vērojama augstāka mātes – bērna emocionālā pieejamība nekā pirms māšu piedalīšanās programmā. Pēc māšu piedalīšanās programmā mātes ir iejūtīgākas pret bērniem, neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērniem, retāk izrāda naidīgas izpausmes, un bērni ir kļuvuši atsaucīgāki un optimālāk iesaista mātes mijiedarbībā nekā pirms māšu piedalīšanās programmā.

Pēc piedalīšanās BEA programmā konstatēto mātes kompetences izjūtas, mātes – bērna emocionālās pieejamības un bērna uzvedības izmaiņu savstarpējā saistība

Viens no galvenajiem šī pētījuma mērķiem bija izpētīt pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatēto izmaiņu savstarpējo saistību un atbildēt uz pirmo pētījumā izvirzīto jautājumu – *kā savstarpēji ir saistītas pēc piedalīšanās BEA programmā konstatētās mātes kompetences izjūtas, mātes – bērna emocionālās pieejamības un bērna uzvedības novērtējuma izmaiņas un vai pastāv moderatora efekts starp šiem mainīgajiem*. Pētījumā iegūtie rezultāti parāda, ka mātes apmierinātības ar savu lomu paaugstināšanās pēc piedalīšanās BEA programmā ir pozitīvi saistīta ar mātes priekšstata par savu efektivitāti paaugstināšanos, kā arī mātes apmierinātības ar savu lomu paaugstināšanās pēc piedalīšanās programmā ir pozitīvi saistīta ar mātes norādīto bērna eksternalizēto uzvedības problēmu samazināšanos, bet mātes priekšstata par savu efektivitāti paaugstināšanās ir pozitīvi saistīta gan ar mātes norādīto bērna eksternalizēto, gan internalizēto uzvedības problēmu samazināšanos. Iegūtie rezultāti parāda arī, ka mātes norādīto bērna eksternalizēto uzvedības problēmu samazināšanās ir pozitīvi saistīta ar mātes norādīto bērna internalizēto uzvedības problēmu samazināšanos un arī ar skolotājas vai auklītes norādīto bērna eksternalizēto uzvedības problēmu samazināšanos.

Mātes apmierinātības ar mātes lomu un priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu savstarpējā saistība atbilst mātes kompetences izjūtas konstrukta būtībai, jo abi šie mātes kompetences izjūtas aspekti ir savstarpēji saistīti. Kā norādīja Kolemane un Karakere (Coleman & Karraker, 1997), grūti iegūt apmierinājumu, darot to, kas neizdodas, un grūti veiksmīgi veikt to, kas nesniedz apmierinājumu. Papildinot savas zināšanas par bērna attīstību un audzināšanu un saņemot atbalstu un iedrošinājumu vecāku mācību grupā, mātes augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā un jūtas apmierinātākas savā lomā.

Arī mātes norādīto bērna internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņu savstarpējā saistība atbilst teorētiskajām atziņām par bērnu uzvedības problēmām. Kaut arī abi šie uzvedības problēmu veidi ir atšķirīgi, tie bieži ir savstarpēji saistīti (Youngstrom, et al., 2000), līdz ar to, mainoties mātes norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmām, var mainīties arī mātes norādītās bērna eksternalizētās uzvedības problēmas. Savukārt mātes norādīto bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņu saistība ar skolotājas vai auklītes norādītajām bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņām, ļauj secināt, ka mātes norādītās bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņas ir pamanījusi un norādījusi arī bērna skolotāja vai auklīte.

Aplūkojot mātes kompetences izjūtas saistību ar mātes norādītajām bērna uzvedības problēmām, citos pētījumos tika konstatēts, ka mātes apmierinātība ar savu lomu ir saistīta ar mātes norādītajām bērna uzvedības problēmām (Johnston & Mash, 1989; Ohan, et al., 2000), bet

pētījumu par mātes priekšstata par savu efektivitāti saistību ar mātes norādītajām uzvedības problēmām rezultāti ir pretrunīgi: dažos šī saistība tiek konstatēta, bet dažos nē (Gartstein & Sheeber, 2004; Johnston & Mash, 1989; Ohan, et al., 2000). Tas var norādīt uz to, ka saistību starp mātes priekšstatu par savu efektivitāti un mātes norādītajām bērna uzvedības problēmām ietekmē kāds cits mainīgais, piemēram, mātes – bērna mijiedarbība.

Aplūkojot mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņu pēc māšu piedalīšanās BEA programmā saistības ar mātes kompetences izjūtas un ar mātes norādītajām bērna uzvedības problēmu izmaiņām, tika konstatēts, ka mātes priekšstata par savu efektivitāti paaugstināšanās ir pozitīvi saistīta ar mātes neuzbāzīguma un bērna atsaucīguma paaugstināšos un mātes norādīto bērna internalizēto uzvedības problēmu samazināšnos. Var secināt, ka, ja pēc piedalīšanās programmā mātes augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā nekā pirms piedalīšanās programmā, tad pēc māšu piedalīšanās programmā mātes ir neuzbāzīgas mijiedarbībā ar bērnu un bērni ir atsaucīgāki pret mātēm, kā arī mātes mazāk norāda bērna internalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā.

Iegūtie rezultāti parādīja, ka bērna atsaucīguma paaugstināšanās ir pozitīvi saistīta arī ar mātes norādīto bērna eksternalizētās uzvedības problēmu samazināšanos. Var secināt, ka, ja pēc māšu piedalīšanās programmā bērni ir atsaucīgāki pret mātēm, mātes mazāk norāda bērna eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā.

Ir vērojama arī savstarpēja pozitīva saistība starp mātes neuzbāzīguma un bērna atsaucīguma rādītāju paaugstināšanos, starp mātes iejūtības un bērna atsaucīguma rādītāju paaugstināšanos un starp mātes strukturēšanas un to, kā bērns iesaista māti mijiedarbībā, rādītāju paaugstināšanos. No tā var secināt, ka, ja pēc piedalīšanās programmā mātes ir neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērnu nekā pirms piedalīšanās programmā, arī bērni pēc piedalīšanās programmā ir atsaucīgāki nekā pirms māšu piedalīšanās programmā. Ja mātes kļūst iejūtīgākas pret bērnu, arī bērni kļūst atsaucīgāki pret māti, bet, ja mātes optimālāk strukturē mijiedarbību ar bērnu, bērni optimālāk iesaista māti mijiedarbībā. Šīs konstatētās saistības gan neparāda, vai starp mātes – bērna emocionālās pieejamības, mātes priekšstata par savu efektivitāti un mātes norādītajām bērna uzvedības problēmu izmaiņām pastāv cēloņu – seku attiecības.

Atbilstoši BEA programmas autoru (Landy, et al., 1997; Landy, 2002) paustajiem uzskatiem, vistiešāk māšu piedalīšanās programmā var mainīt mātes priekšstatus par sevi un bērnu. Mainoties mātes priekšstatiem un apgūstot jaunas bērnu audzināšanas metodes, pozitīvāka var kļūt mātes – bērna mijiedarbība un tas, savukārt var veicināt pozitīvāku bērna uzvedības attīstību. No tā izriet, ka pēc māšu piedalīšanās BEA programmā, mainoties mātes priekšstatam par savu efektivitāti, māte var kļūt neuzbāzīgāka mijiedarbībā ar bērnu un bērns kļūt atsaucīgāks

pret māti, un šīs izmaiņas mātes – bērna mijiedarbībā var mazināt bērna internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmas.

Lai izprastu, vai mātes norādītās bērna uzvedības izmaiņas ir saistītas galvenokārt ar mātes priekšstata par sevi izmaiņām vai arī mātes – bērna emocionālās pieejamības komponentu izmaiņām ir mediators efekts uz šo saistību, sākumā tika pārbaudīts mātes neuzbāzīguma izmaiņu mediators efekts saistībai starp mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņām un mātes norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām. Pētījuma rezultāti parādīja, ka pēc piedalīšanās BEA programmā novērotajām mātes neuzbāzīguma izmaiņām ir daļējs mediators efekts uz mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu un mātes norādīto bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņu saistību. Tas nozīmē, ka, ja pēc piedalīšanās BEA programmā mātes augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā nekā pirms piedalīšanās programmā, viņas ir arī neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērnu un tas savukārt ir saistīts ar bērna internalizētās uzvedības problēmu mazināšanos. Tomēr starp mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņām un norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām pastāv arī nozīmīga tieša saistība, kuru neietekmē mātes neuzbāzīguma izmaiņas.

Atbilstoši BEA programmas autoru paustajiem uzskatiem (Landy, et al., 1997; Landy, 2002), var izvirzīt pieņēmumu, ka, piedaloties vecāku mācību programmā, paaugstinās mātes priekšstats par savu efektivitāti mātes lomā, un, paaugstinoties mātes priekšstatam par savu efektivitāti un apgūstot jaunus mijiedarbības ar bērnu veidus, māte kļūst neuzbāzīgāka mijiedarbībā ar bērnu (spēles situācijā tas izpaužas kā mātes sekošana bērna vadībai, pēkšņas bērna darbošanās vai sarunu tēmas nepārtraukšana, izvairīšanās no pārmērīgas bērna aprūpes un bērna autonomijas neierobežošana). Neuzbāzīga mātes uzvedība var veicināt bērna emociju pašregulācijas attīstību (Little & Carter, 2005) un bērna pašpaļāvības attīstību, kas savukārt var mazināt bērna internalizētās uzvedības problēmas.

Tomēr mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņām ir arī tieša saistība ar mātes norādīto bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām. Tas parāda, ka bērna internalizētās uzvedības problēmu attīstība ir saistīta ne tikai ar mātes – bērna emocionālo pieejamību, bet arī ar mātes priekšstatu pašai par sevi. Līdz ar to, lai mazinātu bērna internalizētās uzvedības problēmas, būtiski ir ne tikai uzlabot mātes – bērna mijiedarbību, bet arī palīdzēt mātēm veidot pozitīvākus priekšstatus pašām par sevi.

Tālāk pētījumā tika pārbaudīts arī bērna atsaucīguma izmaiņu mediators efekts saistībai starp mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņām un mātes norādītajām bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņām. Pētījumā iegūtie rezultāti parādīja, ka pēc māšu piedalīšanās BEA programmā novērotajām bērna atsaucīguma izmaiņām ir pilns mediators efekts uz mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu un mātes norādīto bērna eksternalizētās uzvedības

problēmu izmaiņu saistību. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatētās mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņas ir saistītas ar mātes – bērna mijiedarbības izmaiņām, kas pētījumā tika novērotas kā bērna atsaucīguma izmaiņas, un tās savukārt ir saistītas ar mātes norādītajām bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņām.

Atbilstoši BEA programmas autoru paustajiem uzskatiem (Landy, et al., 1997; Landy, 2002), var izvirzīt pieņēmumu, ka pēc mātes piedalīšanās BEA programmā, paaugstinoties mātes priekšstatam par savu efektivitāti mātes lomā un apgūstot jaunus mijiedarbības ar bērnu veidus, māte kļūst iejutīgāka pret bērnu (atbilstošāk izprot un reaģē uz bērna signāliem, pieņem bērnu, elastīgāk pieskaņojas bērnam, efektīvāk risina konflikta situācijas ar bērnu) un neuzbāzīgāka mijiedarbībā ar bērnu (spēles situācijā seko bērna vadībai, pēkšņi nepārtrauc bērna darbošanos vai sarunas tēmu, izvairās no pārmērīgas bērna aprūpes un neierobežo bērna autonomiju). Mātes iejutības un neuzbāzīguma izmaiņas ir saistītas ar bērna atsaucīguma izmaiņām (kas izpaužas kā bērna labprātīgāka iesaistīšanās mijiedarbībā ar māti, veiksmīgāka savu emociju regulēšana, vecumam atbilstoša tiekšanās pēc autonomijas, pozitīvs ķermeņa kontakts ar māti un nenovēršanās no mātes) un ar bērna eksternalizētās uzvedības problēmu mazināšanos.

Apkopojot iepriekš teikto, uz pirmo pētījuma jautājumu var atbildēt, ka pēc māšu piedalīšanās BEA programmā 1) ja mātes augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā, viņas ir kļuvušas arī neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērnu, bērni ir kļuvuši atsaucīgāki pret māti un mātes mazāk norāda bērna internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā, 2) ja mātes ir kļuvušas iejutīgākas un neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērnu, bērni ir kļuvuši atsaucīgāki pret māti nekā pirms piedalīšanās programmā, 3) ja mātes optimālāk strukturē mijiedarbību ar bērnu, bērni optimālākā veidā iesaista mātes mijiedarbībā nekā pirms piedalīšanās programmā, 4) ja mātes ir kļuvušas apmierinātākas ar savu lomu, viņas augstāk novērtē arī savu efektivitāti mātes lomā un mazāk norāda bērna eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā.

Salīdzinot abos pārbaudītajos mediatoru modeļos iegūtos rezultātus, var secināt, ka izmaiņas mātes - bērna emocionālās pieejamības komponentos izskaidro mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu saistību ar mātes norādītajām bērna internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmām, bet starp mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņām un mātes norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām pastāv arī tieša saistība, kuru neizskaidro mātes – bērna emocionālās pieejamības komponentu izmaiņas.

Dažādu faktoru ietekme uz pēc piedalīšanās programmā konstatētajām mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņām

Vēl viens no šī pētījuma galvenajiem mērķiem bija arī pārbaudīt dažādu faktoru iespējamo ietekmi uz pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatētajām mātes kompetences izjūtas,

bērna uzvedības un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņām. Lai pārbaudītu dažādu sociāldemogrāfisko faktoru iespējamo ietekmi uz pēc piedalīšanās programmā konstatētajām izmaiņām, tika izvirzīts otrais pētījuma jautājums: *vai bērnu skaits ģimenē, bērna vecums un dzimums ietekmē mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā?*

Nosakot bērnu skaita ģimenē ietekmi uz mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņām pēc māšu piedalīšanās BEA programmā, tika konstatēta bērnu skaita ģimenē ietekme uz mātes norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām. Mātes, kurām ir vairāk kā viens bērns, pēc piedalīšanās programmā mazāk norāda bērna internalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā, bet mātes, kurām ir viens bērns, pēc piedalīšanās programmā nenorāda bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņas. Konstatētās atšķirības starp mātēm ar vienu un vairākiem bērniem var skaidrot ar to, ka mātēm, kurām ir vairāki bērni, ir vairāk ar bērnu audzināšanu saistītu pienākumu un viņām ir mazāk iespēju ar katru no bērniem atsevišķi pavadīt kopā laiku. Iespējams, mācību programmas laikā mātes veltīja katram bērnam vairāk individuālas uzmanības (it īpaši tiem bērniem, kuriem bija vērojamas kādas uzvedības problēmas), līdz ar to varēja arī labāk izprast bērna vajadzības un atbilstošāk reaģēt uz tām, kas gala rezultātā varēja izpausties kā bērna internalizētās uzvedības problēmu mazināšanās.

Šīs atšķirības starp abām grupām varēja ietekmēt arī tas, ka jau pirms māšu piedalīšanās BEA programmā vienīgajiem bērniem ģimenē bija mazāk internalizēto uzvedības problēmu nekā bērniem, kuriem ir vēl kāds brālis vai māsa (kaut gan, veicot grupu pielīdzināšanu, statistiski nozīmīgas atšķirības starp grupām netika konstatētas, izlases apjoms bija neliels un, iespējams, lielākā izlasē tiktu konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības). Ja jau sākotnēji māte maz ir norādījusi bērna internalizētās uzvedības problēmas, tad arī šo norādīto problēmu izmaiņas pēc piedalīšanās programmā var būt mazākas.

Pēc māšu piedalīšanās programmā tika konstatētas arī mātes neuzbāzīguma un naidīgu izpausmju trūkuma atšķirības starp mātēm ar vienu bērnu un mātēm ar vairākiem bērniem. Mātes ar vairākiem bērniem pēc piedalīšanās programmā ir neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērnu un retāk izrāda naidīgas izpausmes nekā mātes ar vienu bērnu. Tā kā mātes uzvedība mijiedarbībā ar bērnu ir atkarīga arī no bērna uzvedības, iespējams, mātēm ar vairākiem bērniem ģimenē ir plašākas iespējas izmēģināt un apgūt jaunus mijiedarbības ar bērnu veidus nekā mātēm ar vienu bērnu.

Starp mātēm ar dažādu bērnu skaitu konstatētās mātes neuzbāzīguma un naidīgu izpausmju trūkuma atšķirības pēc māšu piedalīšanās programmā var izskaidrot arī iepriekš minētās mātes norādītās bērna internalizētās uzvedības problēmu atšķirības. Neuzbāzīgāka mātes uzvedība var

veicināt bērna emociju pašregulācijas attīstību, bet neuzbāzīgāka mātes uzvedība un naidīgāka mātes attieksme pret bērnu var kavēt to (Little & Carter, 2005), līdz ar to neuzbāzīgāka mātes uzvedība un retākas mātes naidīgas izpausmes var būt saistītas ar retākām bērna internalizētās uzvedības problēmām.

Nosakot bērna vecuma ietekmi uz mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņām pēc māšu piedalīšanās BEA programmā, tika konstatēta bērna vecuma ietekme uz skolotājas vai auklītes norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām, mātes neuzbāzīguma un naidīgu izpausmju trūkuma izmaiņām un kopējo mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītāju izmaiņām. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā skolotājas un auklītes norāda retākas 4 – 5 gadus vecu bērnu internalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā, bet nenorāda 1,5 – 3 gadus vecu bērnu internalizētās uzvedības problēmu izmaiņas. Šīs ar bērna vecumu saistītās bērna internalizētās uzvedības problēmu atšķirības var izskaidrot, balstoties uz pētījumiem par ģenētisko un vides faktoru lomu bērna internalizētās uzvedības problēmu attīstībā (Derks, et al., 2004; Lau, et al., 2007). Šie pētījumi norāda, ka līdz ar bērna vecumu viņa internalizētās uzvedības problēmu veidošanos arvien vairāk nosaka tieši vides, nevis ģenētiskie faktori.

Šajā pētījumā, pārbaudot, vai mātes neuzbāzīguma izmaiņām ir mediators efekts uz mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu saistību ar mātes norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām, tika secināts, ka bērna internalizētās uzvedības problēmu attīstība ir saistīta ne tikai ar mātes – bērna emocionālo pieejamību, bet arī ar mātes priekšstatu pašai par sevi. Iespējams, ka jaunāku bērnu internalizētās uzvedības problēmas vairāk ir saistītas ar faktoriem, kas attiecas uz māti pašu (piemēram, mātes trauksmi). Programmā uzsvars ir likts vairāk uz mātes – bērna mijiedarbību, nevis, piemēram, uz mātes trauksmes mazināšanu, tāpēc arī mazāk varēja mainīties jaunāku bērnu internalizētās uzvedības problēmas. Būtu nepieciešami tālāki pētījumi, lai noskaidrotu, kāpēc šādas bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņu atšķirības norādīja tikai skolotājas un auklītes, jo gan jaunāku, gan vecāku bērnu mātes pēc piedalīšanās BEA programmā mazāk norādīja bērna internalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā.

Bērna vecums ietekmē arī pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatētās mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas. 4 – 5 gadus vecu bērnu mātes pēc piedalīšanās programmā ir neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērnu un retāk izrāda naidīgas izpausmes nekā pirms piedalīšanās programmā, bet jaunāku bērnu mātes neuzbāzīgums un naidīgu izpausmju trūkums pēc piedalīšanās programmā būtiski nemainās. 4 – 5 gadus vecu bērnu mātes neuzbāzīguma izmaiņas un naidīgu izpausmju izmaiņas var izskaidrot arī skolotāju un auklīšu norādītās šo bērnu internalizētās uzvedības problēmu izmaiņas. Kā jau tika minēts iepriekš,

neuzbāzīgāka mātes uzvedība var veicināt bērna emociju pašregulācijas attīstību, bet uzbāzīgāka mātes uzvedība un naidīgāka mātes attieksme pret bērnu var kavēt to (Little & Carter, 2005), savukārt bērna prasme regulēt savas emocijas var mazināt bērna internalizētās uzvedības problēmu attīstības risku (Forbes, et al., 2006).

Bērna vecuma ietekmi uz mātes naidīgu izpausmju trūkuma izmaiņām var skaidrot ar jaunāku un vecāku bērnu māšu naidīgu izpausmju atšķirībām pirms māšu piedalīšanās BEA programmā. Jaunāku bērnu mātes pirms piedalīšanās programmā retāk izrādīja naidīgas izpausmes nekā vecāku bērnu mātes, tāpēc arī pēc māšu piedalīšanās programmā jaunāku bērnu mātēm naidīgu izpausmju izmaiņas var būt mazākas nekā vecāku bērnu mātēm.

Nosakot bērna dzimuma ietekmi uz mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņām pēc māšu piedalīšanās BEA programmā, tika konstatēta bērna dzimuma ietekme uz izmaiņām tajā, kā bērns iesaista māti mijiedarbībā. Lai gan pēc māšu piedalīšanās programmā ne meitenēm, ne zēniem nav vērojamas būtiskas izmaiņas tajā, kā bērni iesaista mātes mijiedarbībā, zēniem šīs izmaiņas ir izteiktākas: ir vērojama tendence, ka pēc māšu piedalīšanās programmā zēni vairāk iesaista mātes mijiedarbībā nekā pirms māšu piedalīšanās programmā. Bērna dzimuma ietekmi uz izmaiņām tajā, kā bērni iesaista mātes mijiedarbībā, var skaidrot ar iespējamām bērnu socializācijas dzimumu atšķirībām. Salīdzinot meiteņu un zēnu mijiedarbību ar mātēm, Zivs ar kolēģiem (Ziv, et al. 2000) konstatēja, ka meitenes vairāk iesaista mijiedarbībā mātes nekā zēni. Viņi šīs atšķirības skaidroja ar to, ka socializācijas rezultātā zēni vairāk demonstrē autonomu uzvedību, bet meitenes veido ciešākas savstarpējās attiecības. Māšu piedalīšanās mācību programmā, iespējams, veicināja to, ka mātes arī ar dēliem veidoja ciešākas savstarpējās attiecības, un tas varēja veicināt zēnu uzvedības izmaiņas.

Apkopojot iepriekš teikto, uz otro pētījuma jautājumu var atbildēt, ka bērnu skaits ģimenē ietekmē pēc piedalīšanās BEA programmā mātes norādītās bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņas, bērna vecums ietekmē skolotājas vai auklītes norādītās bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņas un novērotās mātes neuzbāzīguma un naidīgu izpausmju trūkuma izmaiņas, un bērna dzimums ietekmē bērnu uzvedības, lai iesaistītu māti mijiedarbībā, izmaiņas. Mazāk bērnu internalizētās uzvedības problēmas pēc piedalīšanās programmā mātes norāda bērniem, kuri nav vienīgie bērni ģimenē, bet vienīgajiem bērniem mātes bērnu internalizētās uzvedības problēmu izmaiņas nenorāda. Vecākiem bērniem (4 – 5 g.v.) skolotājas un auklītes pēc māšu piedalīšanās programmā mazāk norāda internalizētās uzvedības problēmas un ir vērojama neuzbāzīgāka mātes uzvedība un retākas mātes naidīguma izpausmes nekā pirms piedalīšanās programmā. Jaunākiem bērniem (1,5 – 3 g.v.) šādas internalizētās uzvedības problēmu izmaiņas un mātes neuzbāzīguma un naidīgu izpausmju izmaiņas pēc māšu

pedalīšanās programmā nav konstatētas. Pēc māšu pedalīšanās programmā zēnu uzvedība, lai iesaistītu māti mijiedarbībā, mainās vairāk nekā meiteņu uzvedība.

Šajā pētījumā tika pārbaudīta ne tikai sociāldemogrāfisko rādītāju ietekme uz pēc māšu pedalīšanās vecāku mācību programmā konstatētajām izmaiņām, bet arī tas, kā šīs izmaiņas ietekmē māšu iesaistīšanās mācību procesā. Vecāku mācību programmā BEA vecākiem katrā programmas solī tiek uzdoti arī mājas darbi, kuros tiek piedāvāts izmēģināt kādus no programmā mācītajiem bērnu audzināšanas principiem vai vecāki tiek mudināti iedziļināties savās izjūtās un atcerēties savu bērnības pieredzi. Lai noteiktu, kā māšu iesaistīšanās mācību procesā ietekmē pēc pedalīšanās programmā konstatētās izmaiņas, tika uzdots trešais pētījuma jautājums: *vai programmā uzdoto mājas darbu pildīšanas biežums ietekmē mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas pēc māšu pedalīšanās BEA programmā?*

Pētījumā iegūtie rezultāti parāda, ka programmā uzdoto mājas darbu pildīšanas biežums ietekmē mātes iejūtības, strukturēšanas, bērna atsaucīguma un kopējo mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītāju izmaiņas pēc māšu pedalīšanās programmā. Mātes, kuras biežāk (80% un biežāk) pildīja uzdotos mājas darbus, pēc pedalīšanās programmā ir iejūtīgākas pret bērniem, veiksmīgāk strukturē mijiedarbību ar bērniem, šo māšu bērni ir atsaucīgāki pret mātēm un kopumā ir vērojama augstāka mātes – bērna emocionālā pieejamība nekā pirms māšu pedalīšanās programmā. Šādas izmaiņas nav vērojamas mātēm, kuras retāk (retāk kā 80%) bija pildījušas programmā uzdotos mājas darbus. Var secināt, ka programmā uzdoto mājas darbu pildīšana, iespējams, palīdz mātei kļūt iejūtīgākai pret bērnu (atbilstošāk reaģēt uz bērna signāliem, pieņemošāk izturēties pret bērnu, elastīgāk pieskaņoties bērnam) un veiksmīgāk regulēt mijiedarbību ar bērnu (pozitīvā veidā ierosināt un virzīt bērna uzvedību, nepieciešamības gadījumā noteikt bērna uzvedībai ierobežojumus) un veicina bērna atsaucīgumu pret māti (labprātīgāku bērna iesaistīšanos mijiedarbībā ar māti). Iegūtie rezultāti arī parāda, ka aktīva mātes iesaistīšanās programmā un programmā mācīto audzināšanas principu izmēģināšana mijiedarbībā ar bērnu veicina pozitīvas mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas.

Pētījumā tika konstatēts arī, ka mātes, kuras biežāk pildīja uzdotos mājas darbus, pēc pedalīšanās programmā norāda retākas bērna eksternalizētās uzvedības problēmas, nekā mātes, kuras retāk pildīja programmā uzdotos mājas darbus. Šīs konstatētās atšķirības var skaidrot dažādi. Šīs atšķirības var norādīt uz to, ka programmā uzdoto mājas darbu pildīšana mazina bērna eksternalizētās uzvedības problēmas, bet programmā uzdoto mājas darbu nepildīšana var norādīt arī uz mātes iespējamām grūtībām regulēt pašai savu uzvedību un ievērot noteikumus, kas var veicināt bērna eksternalizētās uzvedības problēmu attīstību.

9.3. Secinājumi

Apkopojot pētījumā iegūtos rezultātus, var secināt, ka:

1. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā paaugstinās mātes kompetences izjūta (mātes jūtas apmierinātākas ar savu lomu un augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā) un mātes mazāk norāda bērna internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā. Šīs izmaiņas ir noturīgas arī sešus mēnešus pēc programmas beigšanas. Atšķirībā no iepriekš veikto pētījumu rezultātiem, šī pētījuma rezultāti parāda, ka BEA programma ir efektīva, lai mazinātu ne tikai mātes norādītās bērna eksternalizētās uzvedības problēmas, bet arī bērna internalizētās uzvedības problēmas.

2. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā arī pirmsskolas skolotājas un auklītes bērniem, kuru mātes piedalījās programmā, mazāk norāda eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms māšu piedalīšanās programmā, tomēr vairāku mēnešu laikā pēc programmas beigšanas skolotāju un auklīšu norādītās bērna eksternalizētās uzvedības problēmas pieaug (kaut gan nesasniedz to sākotnējo līmeni). Būtu papildus jāpēta, kā bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņas ietekmē arī bērna mijiedarbība ar skolotājām vai auklītēm un mijiedarbība ar citiem bērniem. Skolotājas un auklītes nenorāda pēc māšu piedalīšanās BEA programmā bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņas.

3. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā tiek novērota augstāka mātes – bērna emocionālā pieejamība nekā pirms māšu piedalīšanās programmā. Pēc piedalīšanās programmā mātes ir iejūtīgākas pret bērniem, neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērnu, retāk izrāda naidīgas izpausmes un bērni ir atsaucīgāki un optimālāk iesaista māti mijiedarbībā nekā pirms piedalīšanās programmā. Nav vērojamas pirms un pēc piedalīšanās programmā atšķirības mātes mijiedarbības ar bērnu strukturēšanā, un, lai to veicinātu, BEA programmā būtu vairāk jāakcentē strukturēšanas loma pozitīvas bērna uzvedības attīstībā.

Lai arī mātes - bērna emocionālā pieejamība pēc māšu piedalīšanās BEA programmā ir augstāka nekā pirms piedalīšanās programmā, arī pēc programmas beigām tās vērtējumi nesasniedz augstākos rādītājus. Lai mātes – bērna emocionālā pieejamība kļūtu optimālāka, BEA programmā būtu jāpievērš vēl lielāka uzmanība tieši pozitīvas mātes – bērna mijiedarbības veidošanai un, iespējams, šīm izmaiņām nepieciešams ilgāks laiks un arī individuāla psiholoģiskā palīdzība mātēm.

4. Skolotāju un auklīšu norādītās bērna uzvedības problēmu izmaiņas un novērotās mātes - bērna emocionālās pieejamības izmaiņas nevar saistīt ar BEA programmas efektivitāti. Lai varētu spriest, vai šīs izmaiņas ir saistītas ar māšu piedalīšanos BEA programmā, būtu jāveic

plašāks pētījums, kurā skolotājas un auklītes novērtētu arī kontrolgrupā iekļauto bērnu uzvedību un kur arī kontrolgrupā tiktu novērota mātes - bērna emocionālā pieejamība.

5. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā:

- ja mātes augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā, viņas ir kļuvušas arī neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērnu, bērni ir kļuvuši atsaucīgāki pret māti un mātes mazāk norāda bērna internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā,
- ja mātes ir kļuvušas ierātīgākas un neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērnu, bērni ir kļuvuši atsaucīgāki pret māti nekā pirms piedalīšanās programmā,
- ja mātes optimālāk strukturē mijiedarbību ar bērnu, bērni optimālākā veidā iesaista mātes mijiedarbībā nekā pirms piedalīšanās programmā,
- ja mātes ir kļuvušas apmierinātākas ar savu lomu, viņas augstāk novērtē arī savu efektivitāti mātes lomā un mazāk norāda bērna eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā.

Konstatētās saistības gan neparāda, vai pastāv cēloņu – seku attiecības starp mātes kompetences izjūtas, mātes – bērna emocionālās pieejamības un mātes norādītajām bērnu uzvedības problēmu izmaiņām.

6. Starp mātes neuzbāzīguma, mātes priekšstata par savu efektivitāti mātes lomā un mātes norādītajām bērnu internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām pastāv daļējs mediators efekts. Ja pēc piedalīšanās BEA programmā mātes augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā, viņas ir arī neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērnu un tas savukārt ir saistīts ar māšu norādīto bērnu internalizētās uzvedības problēmu samazināšanos. Tomēr pastāv arī tieša mātes priekšstata par savu efektivitāti mātes lomā izmaiņu saistība ar viņas norādītajām bērnu internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām, kuru nepastarpina mātes neuzbāzīguma izmaiņas.

7. Starp bērna atsaucīguma, mātes priekšstata par savu efektivitāti un mātes norādītajām bērnu eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņām pastāv pilns mediators efekts. Ja pēc piedalīšanās BEA programmā mātes augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā, bērni ir kļuvuši atsaucīgāki pret mātēm un tas savukārt ir saistīts ar māšu norādīto bērnu eksternalizētās uzvedības problēmu samazināšanos.

8. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatētās bērnu internalizētās uzvedības problēmu un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas ietekmē bērna vecums, bērnu skaits ģimenē un bērna dzimums. Vecākiem bērniem (4 – 5 g.v.) skolotājas un auklītes pēc māšu piedalīšanās programmā mazāk norāda internalizētās uzvedības problēmas un ir vērojama neuzbāzīgāka mātes uzvedība un retākas mātes naidīguma izpausmes nekā pirms piedalīšanās programmā. Jaunākiem bērniem (1,5 – 3 g.v.) šādas izmaiņas pēc māšu piedalīšanās programmā

netiek novērotas. Mazāk bērna internalizētās uzvedības problēmas pēc piedalīšanās programmā mātes norāda bērniem, kuri nav vienīgie bērni ģimenē, bet vienīgajiem bērniem mātes šādas bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņas nenorāda. Bērnu skaits ģimenē un bērna vecums neietekmē mātes kompetences izjūtas un bērna eksternalizēto uzvedības problēmu izmaiņas pēc mātes piedalīšanās programmā. Pēc māšu piedalīšanās programmā zēnu uzvedība, lai iesaistītu māti mijiedarbībā, mainās vairāk nekā meiteņu uzvedība.

9. Mātes, kuras biežāk (80% un biežāk) pilda BEA programmā uzdotos mājas darbus pēc piedalīšanās programmā ir iejūtīgākas pret bērniem, veiksmīgāk strukturē mijiedarbību ar bērniem un šo māšu bērni ir atsaucīgāki pret mātēm nekā pirms māšu piedalīšanās programmā. Šādas izmaiņas netiek novērotas mātēm, kuras retāk (retāk kā 80%) pilda programmā uzdotos mājas darbus. Mātes, kuras biežāk pilda programmā uzdotos mājas darbus, pēc piedalīšanās programmā norāda retākas bērna eksternalizētās uzvedības problēmas nekā mātes, kuras retāk pilda programmā uzdotos mājas darbus.

10. Vecāku kompetences izjūtas skalas latviešu valodas versija ir ticams mērījuma instruments un tā ir piemērota pētījumu par vecāku kompetences izjūtu, kā arī, pētījumu par vecāku apmierinātību ar savu lomu un priekšstatu par savu efektivitāti vecāku lomā veikšanai.

11. Bērna uzvedības novērtējuma anketas vecāku un skolotāju anketu formu Internalizētās un Eksternalizētās uzvedības problēmu skalu latviešu valodas versijas ir ticams mērījuma instruments bērnu uzvedības problēmu mērīšanai.

9.4. Praktiskais pielietojums

Šī pētījuma praktiskais pielietojums, pirmkārt, ir saistīts ar iespēju zinātniski pamatoti parādīt citiem speciālistiem vai valsts un pašvaldību pārstāvjiem, ka māšu piedalīšanās vecāku mācību programmā BEA var mazināt pirmsskolas vecuma bērnu uzvedības problēmu attīstības risku un veicināt pozitīvas mātes – bērna mijiedarbības un bērnu uzvedības attīstību. Līdz ar to būtu svarīgi, lai šī programma būtu pieejama pēc iespējas plašākam vecāku lokam, īpaši jaunajiem vecākiem, kuriem trūkst pieredzes bērnu audzināšanā, un vecākiem, kuri saskaras ar grūtībām bērnu audzināšanā.

Otrkārt, šis pētījums palīdz izprast BEA programmas grupu vadītājiem, kādiem aspektiem, vadot grupu, būtu jāpievērš lielāka uzmanība. Šī pētījuma rezultāti parāda, ka pēc piedalīšanās BEA programmā konstatēto mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu saistību ar mātes norādītajām bērna uzvedības problēmu izmaiņām, pastarpina mātes – bērna emocionālās pieejamības komponentu izmaiņas. Attiecībā uz bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņām būtiskas ir bērna atsaucīguma izmaiņas, kas savukārt ir saistītas ar mātes iejūtības un

neuzbāzīguma izmaiņām, bet attiecībā uz bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām būtiskas ir mātes neuzbāzīguma izmaiņas.

No tā var secināt, ka, lai mazinātu bērna eksternalizētās uzvedības problēmas, būtiski ir gan veicināt to, lai māte augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā (atbalstīt māti, iedrošināt viņu un sniegt viņai nepieciešamo informāciju), gan veicināt mātes iecietību pret bērnu (palīdzēt mātei izprast bērna signālus un atbilstoši reaģēt uz tiem, palīdzēt pieskaņoties bērnam, ievērot bērna ritmu, veicināt pozitīvu mātes attieksmi pret bērnu) un neuzbāzīgāku mātes uzvedību (palīdzēt mātei sekot bērna vadībai un izvairīties no komandu un norādījumu došanas spēlēšanās ar bērnu laikā, nepārtraukt bērnu un atbilstoši neierobežot bērna autonomiju).

Lai mazinātu bērna internalizētās uzvedības problēmas, būtiski ir gan veicināt to, lai māte augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā, gan arī veicināt neuzbāzīgāku mātes uzvedību mijiedarbībā ar bērnu. Bērna internalizētās uzvedības problēmu gadījumā, lielāka uzmanība jāpievērš arī mātes priekšstatam par sevi un faktoriem, kas šos priekšstatu var ietekmēt (piemēram, mātes emocionālajām problēmām, mātes bērnības pieredzei, traumatiskiem pārdzīvojumiem, mātes un tēva savstarpējām attiecībām), un jāizvērtē papildus individuālas psiholoģiskās palīdzības nepieciešamību mātei.

Pētījuma rezultāti arī parādīja, ka BEA programmu nepieciešams papildināt ar informāciju par mijiedarbības ar bērnu strukturēšanas nozīmi pozitīvas bērnu attīstības veicināšanā. Programmā ir pievērsta liela uzmanība tam, kā vecākiem veicināt bērna iniciatīvas (piemēram, kā sekot bērnam spēlēšanās laikā), bet salīdzinoši mazāk ir informācijas par to, kā pozitīvā veidā ierosināt un virzīt bērna uzvedību. Būtu lietderīgi vecākiem mācīt arī šādas prasmes (piemēram, kā vadīt mijiedarbību ar bērnu mācīšanās situācijā vai disciplinēšanas laikā).

Programmā būtu lietderīgi izmantot arī daudzveidīgākus uzskates līdzekļus, kas palīdzētu vecākiem apgūt pozitīvus mijiedarbības ar bērnu veidus un palīdzētu ievērot un izprast bērna signālus. Piemēram, gan mācot vecākus sekot bērna vadībai spēlēšanās laikā, gan mācot pozitīvā veidā ierosināt un virzīt bērna uzvedību, lietderīgi būtu izmantot mācību filmas, kurās būtu redzami vēlamie uzvedības modeļi.

Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā sagaidāmās mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas un bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņas ietekmē arī tas, cik bieži mātes pilda programmā uzdotos mājas darbus. Programmā uzdotie mājas darbi dod iespēju izmēģināt jaunus mijiedarbības ar bērnu veidus un saņemt grupas vadītāju un citu dalībnieku atbalstu to ieviešanai dzīvē. Šo mājas darbu pildīšana var veicināt arī māšu aktīvāku iesaistīšanos mācību procesā. Tāpēc, vadot BEA programmu vecāku grupas, būtiski ir motivēt mātes pildīt programmā uzdotos mājas darbus un noteikti arī atvēlēt grupas nodarbībās laiku, kad pārrunāt veiktos mājas darbus.

Treškārt, šis pētījums palīdz izvērtēt, kuriem vecākiem BEA grupas varētu būt vairāk piemērotas. Pētījumā iegūtie rezultāti parāda, ka bērna internalizētās uzvedības problēmas pēc mātes piedalīšanās BEA programmā samazinās, un mātes uzvedība kļūst neuzbāzīgāka, ja bērns nav vienīgais bērns ģimenē, kā arī, ja bērns ir vecāks (4 – 5 g.v.), savukārt pozitīvas izmaiņas tajā, kā bērni iesaista mātes mijiedarbībā, vairāk tiek novērotas zēniem.

Ceturkārt, šī pētījuma praktiskais pielietojums ir saistīts arī ar pētījuma ietvaros veikto mērījuma instrumentu adaptāciju. Adaptējot Vecāku kompetences izjūtas skalu, tika latviešu valodā izveidots mērījuma instruments, kuru var izmantot tālākos pētījumos par vecāku priekšstatiem par sevi un izjūtām vecāku lomā. Līdz šim Latvijā psiholoģijā šis aspekts netika pētīts, jo nebija tam piemērotu mērījuma instrumentu.

Veicot Bērna uzvedības novērtējuma anketas pirmsskolas vecuma bērniem vecāku un skolotāju anketu formu sākotnējo adaptāciju Latvijā, tika aizsākta viena no pasaulē biežāk pētījumos par bērnu uzvedības problēmām izmantotā mērījuma instrumenta adaptācija. Tas dod iespēju paplašināt par pirmsskolas vecuma bērnu uzvedību Latvijā veikto pētījuma loku un veikt starp kultūru pētījumus.

9.5. Pētījuma ierobežojumi un turpmākie pētījuma virzieni

Viens no šī pētījuma ierobežojumiem ir tas, ka, novērtējot BEA programmas efektivitāti, tika izmantotas tikai māšu aizpildītās pētījuma anketas. Līdz ar to, mātes norādītās bērna uzvedības izmaiņas var atspoguļot gan reālas bērna uzvedības izmaiņas, gan arī mātes priekšstata par bērnu izmaiņas.

Lai iegūtu objektīvāku priekšstatu par pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatētajām izmaiņām, tika izmantoti arī bērna skolotājas vai auklītes sniegtie bērna uzvedības novērtējumi un mātes – bērna mijiedarbības novērojumi, bet šie mērījumi netika veikti kontrolgrupai, līdz ar to skolotāju un auklīšu norādītās bērna uzvedības izmaiņas un novērojumos konstatētās mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas pirms un pēc māšu piedalīšanās programmā nevar attiecināt uz BEA programmas efektivitāti.

Vēl viens pētījuma ierobežojums ir saistīts ar pētījuma izlasi. Visas mātes, kas piedalījās pētījumā vecāku mācību grupā bija ar vidējo vai augstāko izglītību, pārsvarā ar vidēju ģimenes materiālo stāvokli un lielākā daļa ģimeņu bija pilnas ģimenes. Lai varētu spriest par BEA programmas efektivitāti ar mātēm, kurām ir zemāks izglītības līmenis, zemāks ģimenes materiālais stāvoklis vai kuras vienas audzina bērnus, būtu nepieciešami papildus pētījumi ar piemērotāku pētījuma izlasi. Kā pētījuma ierobežojums ir jāmin arī nelielais pētījuma izlases apjoms, īpaši novērtējot mātes – bērna emocionālo pieejamību un novērtējot sociāldemogrāfisko

rādītāju un mājas darbu pildīšanas biežuma ietekmi uz pēc māšu piedalīšanās programmā konstatētajām mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņām.

Šajā pētījumā arī netika pārbaudīts, vai sākotnējais bērnu uzvedības problēmu līmenis ietekmē pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatētās izmaiņas. Tā kā pētījuma izlasē mātes netika atlasītas pēc tā, vai viņu bērniem ir vai nav uzvedības problēmas, tad tikai nelielai daļai bērnu pirms māšu piedalīšanās programmā bija nozīmīgas uzvedības problēmas.

Kā vēl viens pētījuma ierobežojums jāmin arī kritērijs, kā tika novērtēts programmā uzdoto mājas darbu pildīšanas biežums. Pētījumā mājas darbu pildīšanas biežums tika novērtēts, balstoties uz māšu sniegtajiem sevis novērtējumiem, un tos varēja ietekmēt māšu vēlme sniegt sociāli vēlamās atbildes. Objektīvāks kritērijs, iespējams, būtu vecāku mācību grupu vadītāju vērtējums par to, cik bieži mātes bija pildījušas uzdotos mājas darbus.

Šī pētījuma rezultāti parādīja, ka, iespējams, ir nepieciešams ilgāks laiks, lai mātes – bērna emocionālā pieejamība kļūtu optimālāka, tāpēc būtu nepieciešams novērtēt mātes – bērna mijiedarbību arī ilgākā laikā pēc programmas beigām. Veicot mātes – bērna mijiedarbības novērojumus arī kontrolgrupā, būtu iespējams pārbaudīt, vai šajā pētījumā pēc māšu piedalīšanās BEA programmā novērotās mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas ir saistītas ar šīs programmas efektivitāti. Novērtējot programmas efektivitāti, būtu jāpārbauda arī tās ietekme uz citiem ar bērna uzvedības attīstību saistītiem faktoriem (piemēram, programmas ietekme uz vecāku stresu, trauksmi, vecāku savstarpējām attiecībām), kā arī jānovērtē citu faktoru (piemēram, bērna temperamenta, vecāku savstarpējo attiecību) ietekme uz programmas efektivitāti.

Līdz šim visi pētījumi par BEA programmu ir veikti par mātēm. Būtiski būtu veikt arī pētījumus par tēviem, kā arī pārbaudīt, kā vecāku savstarpējās attiecības un uzskatu par bērnu audzināšanu vienotību ietekmē tas, vai mācību programmā piedalās tikai viens no vecākiem vai abi vecāki kopā.

Nobeigums

Pētījumos par bērnu uzvedības attīstību būtiska uzmanība tiek pievērsta vecāku – bērnu mijiedarbībai. Lai veicinātu pozitīvu bērna uzvedības attīstību un mazinātu dažādus ar vecāku – bērnu mijiedarbību saistītus bērnu uzvedības problēmu attīstības riska faktoros, tiek veidotas dažādas mācību programmas vecākiem. Kopš 2004.gada Latvijā vecākiem tiek piedāvāta

Kanādā izveidotā vecāku mācību programma „Bērna emocionālā audzināšana” jeb BEA programma.

Šī pētījuma galvenie mērķi bija izpētīt pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatēto mātes priekšstata par sevi, mātes –bērna mijiedarbības un bērna uzvedības izmaiņu savstarpējās saistības un novērtēt faktoros, kas var ietekmēt šīs izmaiņas. Lai sasniegtu šos mērķus, sākumā bija nepieciešams pārbaudīt BEA programmas efektivitāti Latvijas vecāku grupās un novērtēt pēc piedalīšanās programmā konstatēto izmaiņu noturīgumu ilgākā laikā pēc programmas beigām. Novērtējot izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā, kā kritēriji tika izmantoti mātes kompetences izjūtas, mātes – bērna emocionālā pieejamība un bērna uzvedības novērtējumi. Kā papildus mērķis tika izvirzīts veikt pētījumā izmantoto mērījuma instrumentu adaptāciju Latvijā.

Darba teorētiskajā daļā tika apkopota un analizēta literatūra par mātes – bērna emocionālo pieejamību, vecāku kompetences izjūtu, riska un aizsargājošajiem faktoriem bērnu uzvedības problēmu attīstībā, tika raksturota BEA programma un tās izveides principi un apkopoti un analizēti pētījumi par vecāku mācību programmu efektivitāti. Literatūras analīzes gaitā tika secināts, ka augsta mātes – bērna emocionālā pieejamība veicina pozitīvu bērna uzvedības attīstību un ka būtisks māti raksturojošs faktors ir viņas kompetences izjūta jeb mātes apmierinātība ar savu lomā un priekšstats par savu efektivitāti mātes lomā. Atbilstoši pašefektivitātes teorijai tika secināts, ka, jo augstāk māte novērtē savu efektivitāti mātes lomā, jo mērķtiecīgāka un elastīgāka viņa ir, saskaroties ar grūtībām bērna audzināšanā, veiksmīgāk pārvar stresa situācijas un maina neefektīvos ieradumus uz efektīvākiem. Līdz ar to, augstāks savas efektivitātes vērtējums var palīdzēt arī mātēm mācību programmā vecākiem apgūt efektīvākus mijiedarbības ar bērnu veidus, uzlabot mātes mijiedarbību ar bērnu un mazināt bērna uzvedības problēmu attīstības risku.

Analizējot pētījumus par vecāku mācību grupu efektivitāti, tika secināts, ka vecāku piedalīšanās šajās programmās pozitīvi ietekmē gan vecāku priekšstatu par sevi, gan uzlabo vecāku – bērnu mijiedarbības kvalitāti un mazina bērnu uzvedības problēmas. Tomēr būtiski ir novērtēt katras mācību programmas piemērotību dažādām vecāku grupām un noteikt faktoros, kas var ietekmēt pēc vecāku piedalīšanās programmā konstatētās vecāku priekšstatu par sevi, vecāku – bērnu mijiedarbības un bērna uzvedības izmaiņas. Par BEA programmu līdz šim veiktajos pētījumos tika secināts, ka tā ir efektīva agresīvu un nepakļāvīgu mazu bērnu vecākiem. Latvijā BEA programma tiek piedāvāta plašākam vecāku lokam, neatkarīgi no tā, vai šo vecāku bērniem ir vai nav uzvedības problēmas, tāpēc būtiski bija pārbaudīt BEA programmas efektivitāti arī tādās vecāku grupās, kuras netiek speciāli veidotas tikai agresīvu bērnu vecākiem.

Promocijas darba ietvaros izvirzītie pētījuma mērķi tika sasniegti. Sākumā tika pārbaudīta BEA programmas efektivitāte Latvijas vecāku mācību grupās un tika secināts, ka pēc māšu piedalīšanās programmā mātes jūtas apmierinātākas ar mātes lomu, augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā un mazāk norāda bērna internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā, un šīs izmaiņas saglabājās noturīgas arī sešus mēnešus pēc programmas beigām.

Ne tikai mātes, bet arī bērnu skolotājas un auklītes norāda pēc māšu piedalīšanās programmā retākas bērna eksternalizētās uzvedības problēmas un ir vērojama arī augstāka mātes – bērna emocionālā pieejamība nekā pirms māšu piedalīšanās programmā. Šīs izmaiņas tika novērtētas tikai vecāku mācību grupā. Lai varētu secināt, vai tās ir saistītas tieši ar BEA programmas efektivitāti, būtu nepieciešams arī kontrolgrupā novērot mātes – bērna mijiedarbību, skolotājiem un auklītēm novērtēt bērna uzvedību un tad veikt abu grupu salīdzinājumu.

Analizējot pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatēto izmaiņu savstarpējo saistību, tika noteiktas mātes kompetences izjūtas, mātes – bērna emocionālās pieejamības un bērna uzvedības novērtējumu izmaiņu savstarpējās saistības. Pārbaudot, vai starp šiem mainīgajiem pastāv mediators efekts, tika atklāts, ka mātes neuzbāzīguma izmaiņām ir daļējs mediators efekts uz mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu saistību ar mātes norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām, un bērna atsaucīguma izmaiņām ir pilns mediators efekts uz mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu saistību ar mātes norādītajām bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņām.

Analizējot dažādu faktoru ietekmi uz pēc piedalīšanās BEA programmā konstatētajām mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņām, tika secināts, ka tās ietekmē bērnu skaits ģimenē, bērna vecums un dzimums. Vecākiem bērniem (4 – 5 g.v.) skolotājas un auklītes pēc māšu piedalīšanās programmā mazāk norāda internalizētās uzvedības problēmas un ir vērojama neuzbāzīgāka mātes uzvedība un retākas mātes naidīguma izpausmes nekā pirms piedalīšanās programmā. Jaunākiem bērniem (1,5 – 3 g.v.) šādas internalizētās uzvedības problēmu izmaiņas un mātes neuzbāzīguma un naidīgu izpausmju izmaiņas pēc māšu piedalīšanās programmā nav konstatētas. Mazāk bērnu internalizētās uzvedības problēmas pēc piedalīšanās programmā mātes norāda bērniem, kuri nav vienīgie bērni ģimenē, bet vienīgajiem bērniem mātes bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņas nenorāda. Bērnu skaits ģimenē un vecums neietekmē mātes kompetences izjūtas, bērna eksternalizēto uzvedības problēmu un pārējo emocionālās pieejamības komponentu izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā. Pēc māšu piedalīšanās programmā zēnu uzvedība, lai iesaistītu māti mijiedarbībā, mainās vairāk nekā meiteņu uzvedība.

Būtiska loma ir arī tam, cik bieži BEA programmas laikā mātes pildīja vecāku mācību grupā uzdotos mājas darbus. Mātēm, kuras biežāk pildīja mācību grupās uzdotos mājas darbus, pēc piedalīšanās programmā ir vērojama augstāka mātes – bērna emocionālā pieejamība nekā pirms piedalīšanās programmā, bet mātēm, kuras retāk pildīja uzdotos mājas darbus, šādas izmaiņas nav vērojamas. Tas norāda, ka aktīva māšu iesaistīšanās mācību procesā un programmā mācīto audzināšanas principu izmēģināšana mijiedarbībā ar bērnu veicina mātes – bērna emocionālās pieejamības paaugstināšanos pēc māšu piedalīšanās programmā.

Šajā pētījumā iegūto rezultātu galvenā novitāte ir pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatēto mātes kompetences izjūtas, mātes – bērna emocionālās pieejamības un bērna uzvedības izmaiņu savstarpējo saistību pārbaudīšana un dažādu faktoru ietekmes uz šīm izmaiņām noteikšana. Pētījuma praktiskais pielietojums ir saistīts 1) ar BEA programmas efektivitātes pārbaudi Latvijas vecāku mācību grupās, 2) ar izmaiņu savstarpējo saistību noteikšanu, norādot aspektus, kuriem vecāku mācību grupu vadīšanā jāpievērš lielāka uzmanība, 3) ar faktoru, kuri ietekmē izmaiņas pēc māšu piedalīšanās programmā, novērtēšanu un iespēju noteikt, kādām ģimenēm BEA programma ir vairāk piemērota, 4) ar iespēju izstrādāt ieteikumus BEA programmas uzlabošanai un 5) ar pētījuma ietvaros veikto Vecāku kompetences izjūtas skalas un Bērna uzvedības novērtējuma anketas adaptāciju Latvijā.

Literatūras saraksts

- Achenbach, T. M. & Rescorla, L. A. (2000). *Manual for the ASEBA preschool forms & profiles*. Burlington, VT: University of Vermont, Department of Psychiatry.
- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: a psychological study of the strange situation*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Assemany, A.E. & McIntosh, D. (2002). Negative treatment outcomes of behavioral parent training programs. *Psychology in the Schools*, 39, 209-219.
- Bakermans-Kranenburg, M. J. & van IJzendoorn, M. H. (2006). Gene – environment interaction of the dopamine D4 receptor (DRD4) externalizing behavior in preschoolers. *Developmental Psychology*, 48, 406 – 504.
- Bakermans-Kranenburg, M. J., van IJzendoorn, M. H., & Juffer, F. (2007). Less is more: meta-analytic arguments for the use of sensitivity-focused interventions. In F. Juffer, M. J. Bakermans-Kranenburg, & M. H. Van IJzendoorn (Ed.), *Promoting positive parenting. An attachment-based intervention* (pp. 11-21). New York: Psychology Press.
- Bakermans-Kranenburg, M. J., van IJzendoorn, M. H., Pijlman, F. T. A., Mesman, J., & Juffer, F. (2008). Experimental evidence for differential susceptibility: dopamine D4 receptor polymorphism (DRD4 VNTR) moderates intervention effects on toddlers' externalizing behavior in a randomized controlled trial. *Developmental Psychology*, 44, 293-300.
- Bandura, A. (1982). Self-efficacy mechanism in human agency. *American Psychologist*, 37, 122 – 147.
- Bandura, A. (1993). Perceived self-efficacy in cognitive development and functioning. *Educational Psychologist*, 28, 117-148.
- Bandura, A. (1997). Self-efficacy. *Harvard Mental Health Letter*, 13 (9), 4 – 7.
- Baron, R. M. & Kenny, D. A. (1986). The moderator – mediator variable distinction in social psychological research: conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173 – 1182.
- Bennett, D.S., Bendersky, M., & Lewis, M. (2002). Children's intellectual and emotional-behavioral adjustment at 4 years as a function of cocaine exposure, maternal characteristics, and environmental risk. *Developmental Psychology*, 38, 648-658.
- Benoit, D. & Parker, K. C. H. (1994). Stability and transmission of attachment across three generations. *Child Development*, 65, 1444-1456.
- Benzies, K. M., Harrison, M. J., & Magill-Evans, J. (2004). Parenting stress, marital quality, and child behavior problems at age 7 years. *Public Health Nursing*, 21, 111-121.

- Biringen, Z. (2000). Emotional availability: conceptualization and research findings. *American Journal of Orthopsychiatry*, 70, 104-114.
- Biringen, Z. (2008). *Emotional Availability (EA) Scales Manual, 4th edition. Part 1: Infancy/ Early Childhood Version (child age: 0-5 years)*. (unpublished)
- Biringen, Z., Brown, D., Donaldson, L., Green, S., Krcmarik, S., & Lovas, G. (2000). Adult Attachment Interview: linkages with dimensions of emotional availability for mothers and their pre-kindergarteners. *Attachment & Human Development*, 2, 188-202.
- Biringen, Z., Emde, R., Brown, D., Lowe, L., Myers, S., & Nelson, D. (1999). Emotional availability and emotion communication in naturalistic mother - infant interactions: evidence for gender relations. *Journal of Social Behavior & Personality*, 14, 463-479.
- Biringen, Z., Matheny, A., Bretherton, I., Renouf, A., & Sherman, M. (2000). Maternal representation of the self as parent: connections with maternal sensitivity and maternal structuring. *Attachment & Human Development*, 2, 218-232.
- Biringen, Z., Robinson, J. L., & Emde, R. N. (1998). *Emotional Availability (EA) Scales, 3rd Edition*. Unpublished Manual.
- Biringen, Z., Robinson, J. L., & Emde, R. N. (2000). Appendix B: the Emotional Availability Scales (3rd ed.; an abridged Infancy/ Early Childhood version). *Attachment & Human Development*, 2, 256-270.
- Bornstein, M. H., Gini, M., Putnick, D. L., Haynes, O. M., Painter, K. M., & Suwalsky, J. T. D. (2006). Short-term reliability and continuity of emotional availability in mother-child dyads across contexts of observation. *Infancy*, 10 (1), 1 – 16.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. New York: Basic Books.
- Bradley, R. H. & Corwyn, R. F. (2002). Socioeconomic status and child development. *Annual Review of Psychology*, 53, 371-399.
- Bronfenbrenner, U. (1977). Toward an experimental ecology of human development. *American Psychologist*, 32, 513 – 531.
- Bronfenbrenner, U. & Ceci, S. (1994). Nature – nurture reconceptualized in developmental perspective: a bioecological model. *Psychological Review*, 101, 568 – 586.
- Bronfenbrenner, U. & Evans, G.W. (2000). Developmental science in the 21st century: emerging questions, theoretical models, research designs and empirical findings. *Social Development*, 9, 115 – 125.
- Bugental, D. B. & Johnston, C. (2000). Parental and child cognitions in the context of the family. *Annual Review of Psychology*, 51, 315-344.
- Burbach, A.D., Fox, R.A., & Nicholson, B.C. (2004). Challenging behaviors in young children:

- the father's role. *The Journal of Genetic Psychology*, 165, 169 – 183.
- Campbell, S. B., Spieker, S., Burchinal, M., & Poe, M. (2006). Trajectories of aggression from toddlerhood to age 9 predict academic and social functioning through age 12. *Journal of Child Psychology & Psychiatry*, 47, 791 – 800.
- Caspi, A., Moffitt, T. E., Morgan, J., Rutter, M., Taylor, A., Kim-Cohen, J., & Polo - Tomas, M. (2004). Maternal expressed emotion predicts children's antisocial behavior problems: using monozygotic-twin differences to identify environmental effects on behavioral development. *Developmental Psychology*, 40, 149-161.
- Coie, J., Watt, N., West, P., Hawkins, K., Asarnow, J., Markham, H., Ramey, S., Shure, M., & Long, B. (1993). The science of prevention: a conceptual framework and some directions for a national research program. *American Psychologist*, 48, 1013-1022.
- Coleman, P. K. & Karraker, K. H. (1997). Self-efficacy and parenting quality: findings and future applications. *Developmental Review*, 18, 47-85.
- Coleman, P. K. & Karraker, K. (2000). Parenting self-efficacy among mothers of school-age children: Conceptualization, measurement, and correlates. *Family Relations*, 49, 13-25.
- Davenport, B. R. & Bourgeois, N. M. (2008). Play, aggression, the preschool child and the family: a review of literature to guide empirically informed play therapy with aggressive preschool children. *International Journal of Play Therapy*, 17, 2-23.
- Davies, P. T. & Cummings, E. M. (1994). Marital conflict and child adjustment: an emotional security hypothesis. *Psychological Bulletin*, 116, 387-411.
- Derks, E., Hudziak, J., van Beijsterveldt, C., Dolan, C., & Boomsma, D. (2004). A study of genetic and environmental influences on maternal and paternal CBCL syndrome scores in a large sample of 3-year-old Dutch twins. *Behavior Genetics*, 34, 571-583.
- DeRosier, M., E. & Gilliom, M. (2007). Effectiveness of a parent training program for improving children's social behavior. *Journal of Child & Family Studies*, 16, 660 – 670.
- Din, L., Pillai Riddell, R., & Gordner, S. (2009). Brief report: maternal emotional availability and infant pain-related distress. *Journal Of Pediatric Psychology*, 34 (7), 722-726.
- Dorsey, S., Klein, K., & Forehand, R. (1999). Parenting self-efficacy of HIV – infected mothers: The role of social support. *Journal of Marriage & Family*, 61, 295-305.
- Edelstein, R. S., Alexander, K.W., Shaver, P. R., Schaff, J. M., Quas, J. A., Lovas, G. S., & Goodman, G. S. (2004). Adult attachment style and parental responsiveness during a stressful event. *Attachment & Human Development*, 6, 31-52.
- Eisenhower, A. S., Baker, B. L., & Blacher, J. (2005). Preschool children with intellectual disability: syndrome specificity, behaviour problems, and maternal well-being. *Journal of Intellectual Disability Research*, 49, 657-671.

- Emde, R. N. (2000). Next steps in emotional availability research. *Attachment & Human Development, 2* (2), 242 – 248.
- Forbes, E.E., Shaw, D.S., Fox, N.A., Cohn, J.F., Silk, J.S., & Kovacs, M. (2006). Maternal depression, child frontal asymmetry, and child affective behavior as factors in child behavior problems. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 47*, 79 -87.
- Gardner, F., Connell, A., Trentacosta, C.J., Shaw, D.S., Dishion, T.J., & Wilson, M.N. (2009). Moderators of outcome in a brief family-centered intervention for preventing early problem behavior. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 77*, 543-553.
- Gartstein, M. A. & Sheeber, L. (2004). Child behavior problems and maternal symptoms of depression: a mediational model. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing, 17*, 141-150.
- Gilmore, L. & Cuskelly, M. (2008). Factor structure of the Parenting Sense of Competence scale using a normative sample. *Child: care, health and development, 35*, 48-55.
- Golding, K. (2000). Parent management training as an intervention to promote adequate parenting. *Clinical Child Psychology and Psychiatry, 5*, 357-371.
- Gottman, J.M., Katz, L.F., & Hooven, C. (1996). Parental meta – emotion philosophy and the emotional life of families: theoretical models and preliminary data. *Journal of Family Psychology, 10*, 243 – 268.
- Green, J., Stanley, C., & Peters, S. (2007). Disorganized attachment representation and atypical parenting in young school age children with externalizing disorder. *Attachment & Human Development, 9*, 207-222.
- Harel, J., Eshel, Y., Ganor, O., & Scher, A. (2002). Antecedents of mirror self - recognition of toddlers: emotional availability, birth order, and gender. *Infant Mental Health Journal, 23*, 293-309.
- Hassall, R., Rose, J., & McDonald, J. (2005). Parenting stress in mothers of children with an intellectual disability: the effects of parental cognitions in relation to child characteristics and family support. *Journal of Intellectual Disability Research, 49*, 405-418.
- Herrick, E. K., Nussbaum, R., Holtzman, N. A., & Wissow, L. (2004). Asking fathers: a study of psychosocial adaptation. *Haemophilia, 10*, 582-589.
- Hess, C. R., Teti, D. M., & Hussey-Gardner, B. (2004). Self-efficacy and parenting of high-risk infants: the moderating role of parent knowledge of infant development. *Journal of Applied Developmental Psychology, 25*, 423-437.
- Hock, E. & DeMeis, D.K. (1990). Depression in mothers of infants: the role of maternal employment. *Developmental Psychology, 26*, 285 – 291.

- Hudson, D. B., Elek, S. M., & Fleck, M. O. (2001). First-time mothers' and fathers' transition to parenthood: infant care self-efficacy, parenting satisfaction, and infant sex. *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing, 24*, 31-43.
- Janson, H. & Mathiesen, K.S. (2008). Temperament profiles from infancy to middle childhood: development and associations with behavior problems. *Developmental Psychology, 44*, 1314-1328.
- Johnston, C. & Mash, E. (1989). A measure of parenting satisfaction and efficacy. *Journal of Clinical Child Psychology, 18*, 167-175.
- Juffer, F., Bakermans-Kranenburg, M. J., & van IJzendoorn, M. H. (2007). Methods of the video-feedback programs to promote positive parenting alone, with sensitive discipline, and with representational attachment discussions. In F. Juffer, M. J. Bakermans-Kranenburg, & M. H. Van IJzendoorn (Ed.), *Promoting Positive Parenting. An Attachment-Based Intervention* (pp. 11-21). New York: Psychology Press.
- Katz, L.F. & Windecker-Nelson, B. (2006). Domestic violence, emotion coaching, and child adjustment. *Journal of Family Psychology, 20*, 56-67.
- Koblinsky, S. A., Kovalanka, K. A., & Randolph, S. M. (2006). Social skills and behavior problems of urban, African American preschoolers: role of parenting practices, family conflict, and maternal depression. *American Journal of Orthopsychiatry, 76*, 554-563.
- Krishnakumar, A. & Black, M. M. (2003). Family processes within three – generation households and adolescent mothers' satisfaction with father involvement. *Journal of Family Psychology, 17*, 488-498.
- Landy, S. (1995). *Helping Encourage Affect Regulation. A Parenting Program for Parents of Young Children. Group Leader's Manual*. Toronto: self-published.
- Landy, S. (2002). *Pathways to competence. Encouraging healthy social and emotional development in young children*. Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co.
- Landy, S. & Menna, R. (2006). *Early intervention with multi-risk families: an integrative approach*. Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co.
- Landy, S., Menna, R., & Sockett-Dimarzio, N. (1997). A pilot study to evaluate a treatment model for parents of preschoolers with behavioral problems. *Early Child Development and Care, 131*, 45-64.
- Landy, S. & Thompson, E. (2006). *Pathways to competence for young children. A group program for parents of children from birth to 7 years of age. Group leader manual*. Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co.
- Lau, A. S., Litrownik, A. J., Newton, R. R., Black, M. M., & Everson, M. D. (2006). Factors affecting the link between physical discipline and child externalizing problems in

- black and white families. *Journal of Community Psychology*, 34, 89-103.
- Lau, J. Y. F., Rijdsdijk, F., Gregory, A. M., McGuffin, P., & Eley, T. C. (2007). Pathways to childhood depressive symptoms: the role of social, cognitive, and genetic risk factors. *Developmental Psychology*, 43, 1402-1414.
- Lee, C. M., Beauregard, C., & Bax, K. A. (2005). Child-related disagreements, verbal aggression, and children's internalizing and externalizing behavior problems. *Journal of Family Psychology*, 19, 237-245.
- Lehman, E. B., Steier, A. J., Guidash, K. M., & Wanna, S. Y. (2002). Predictors of compliance in toddlers: child temperament, maternal personality, and emotional availability. *Early Child Development and Care*, 172 (3), 301 – 310.
- Lendija, S. & Ozola, E. (2004). *Bērna emocionālā audzināšana. Vecāku apmācības programma. Rokasgrāmata grupu vadītājiem*. Rīga: Apgāds „Rasa ABC”.
- Levac, A. M., McCay, E., Merka, P., & Reddon-D'Arcy, M. L. (2008). Exploring parent participation in a parent training program for children's aggression: understanding and illuminating mechanisms of change. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 21, 78 – 88.
- Little, C. & Carter, A. S. (2005). Negative emotional reactivity and regulation in 12-month-old following emotional challenge: contributions of maternal-infant emotional availability in a low-income sample. *Infant Mental Health Journal*, 26 (4), 354 – 368.
- Lundahl, B.W., Nimer, J., & Parsons, B. (2006). Preventing child abuse: a meta-analysis of parent training programs. *Research on Social Work Practice*, 16, 251-262.
- Mahler, M. S., Pine, F., & Bergman, A. (1975). *The psychological birth of the human infant: Symbiosis and individuation*. New York: Basic Books.
- Main, M. & Goldwyn, R. (1984). Predicting rejection of her infant from mother's representation of her own experiences: implications for the abused-abusing intergenerational cycle. *Child Abuse and Neglect*, 8, 203-217.
- Main, M. & Solomon, J. (1986). Discovery of a new, insecure-disorganized attachment pattern. In T.B.Brazelton & M.Yogman (Eds.), *Affective Development in Infancy* (pp. 95 – 124). Norwood, NJ: Ablex Publishing.
- Matsumoto, Y., Sofronoff, K., & Sanders, M. R. (2007). The efficacy and acceptability of the triple P-Positive Parenting Program with Japanese parents. *Behaviour Change*, 24, 205 - 218.
- Mezulis, A.H., Hyde, J.S., & Clark, R. (2004). Father involvement moderates the effect of maternal depression during a child's infancy on child behavior problems in kindergarten. *Journal of Family Psychology*, 18, 575-588.

- Moehler, E., Biringen, Z., & Poustka, L. (2007). Emotional availability in a sample of mothers with a history of abuse. *American Journal of Orthopsychiatry*, *77* (4), 624 – 628.
- Montigny, F. & Lacharité, C. (2005). Perceived parental efficacy: concept analysis. *Journal of Advanced Nursing*, *49*, 387-396.
- Moore, P. S., Whaley, S. E., & Sigman, M. (2004). Interactions between mothers and children: impacts of maternal and child anxiety. *Journal of Abnormal Psychology*, *113*, 471 – 476.
- Morawska, A. & Sanders, M. R. (2006). Self-administered behavioral family intervention for parents of toddlers: Part I. Efficacy. *Journal of Consulting and Child Psychology*, *74*, 10-19.
- Moss, E., Bureau, J.-F., Cyr, C., Mongeau, C., & St-Laurent, D. (2004). Correlates of attachment at age 3: construct validity of the Preschool Attachment Classification System. *Developmental Psychology*, *40*, 323 - 334.
- Mulvaney, M. K. & Mebert, C. J. (2007). Parental corporal punishment predicts behavior problems in early childhood. *Journal of Family Psychology*, *21*, 389 - 397.
- Nix, R. L., Bierman, K. L., & McMahon, R. J. (2009). How attendance and quality of participation affect treatment response to parent management training. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, *77*, 429 – 438.
- Nix, R. L., Pinderhughes, E. E., Dodge, K. A., Bates, J. E., Pettit, G. S., & McFadyen - Ketchum, S. A. (1999). The relation between mothers' hostile attribution tendencies and children's externalizing behavior problems: the mediating role of mothers' harsh discipline practices. *Child Development*, *70*, 896-909.
- Oakland, T. (2000). International guidelines to assist in adapting tests. *Journal of Baltic Psychology*, *1*, 68 – 76.
- Ohan, J. L., Leung, D. W., & Johnston, C. (2000). The Parenting Sense of Competence scale: evidence of a stable factor structure and validity. *Canadian Journal of Behavioural Science*, *32*, 251-261.
- O'Leary, S. G. & Vidair, H. B. (2005). Marital adjustment, child-rearing disagreements, and overreactive parenting: predicting child behavior problems. *Journal of Family Psychology*, *19*, 208-216.
- Oyen, A. S., Landy, S., & Hilburn-Cobb, C. (2000). Maternal attachment and sensitivity in an at-risk sample. *Attachment & Human Development*, *2*, 203 – 217.
- Pauli-Pott, U., Haverkock, A., Pott, W., & Beckmann, D. (2007). Negative emotionality, attachment quality, and behavior problems in early childhood. *Infant Mental Health Journal*, *28*, 39-53.

- Ramos, M. C., Wright Guerin, D., Gottfried, A. W., Bathurst, K., & Oliver, P. H. (2005). Family conflict and children's behavior problems: the moderating role of child temperament. *Structural Equation Modeling, 12*, 278-298.
- Rapee, R. M., Kennedy, S., Ingram, M., Edwards, S., & Sweeney, L. (2005). Prevention and early intervention of anxiety disorders in inhibited preschool children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 73*, 488-497.
- Raščevska, M. (2005). *Psiholoģisko testu un aptauju konstruēšana un adaptācija*. Rīga: Izdevniecība RaKa
- Rogers, H. & Matthews, J. (2004). The parenting sense of competence scale: investigation of the factor structure, reliability, and validity for an Australian sample. *Australian Psychologist, 39*, 88-96.
- Saudino, K. J., Carter, A. S., Purper-Ouakil, D., & Gorwood, P. (2008). The etiology of behavioral problems and competencies in very young twins. *Journal of Abnormal Psychology, 117*, 48-62.
- Seligman, M.E.P., Kaslow, N.J., Alloy, L.B., Peterson, C., Tanenbaum, R.L., & Abramson, L.Y. (1984). Attributional style and depressive symptoms among children. *Journal of Abnormal Psychology, 93*, 235 – 238.
- Serbin, L. A. & Karp, J. (2004). The intergenerational transfer of psychosocial risk: mediators of vulnerability and resilience. *Annual Review of Psychology, 55*, 333 - 363.
- Shriver, M. D. & Allen, K. D. (2008). *Working with parents of noncompliant children: A guide to evidence-based parent training for practitioners and students*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Skreitule-Pikše, I. & Sebre, S. (2008). Vecāku kompetences izjūtas skalas adaptācija Latvijā. *Latvijas Universitātes raksti. Psiholoģija, 742*, 67-77.
- Sorce, J. F. & Emde, R. N. (1981). Mother's presence is not enough: effect of emotional availability on infant exploration. *Developmental Psychology, 17* (6), 737 – 745.
- Stolk, M.N., Mesman, J., van Zeijl, J., Alink, R.A., Bakermans – Kranenburg, M., van IJzendoorn, M.H., Juffer, F., & Koot, H.M. (2007). Early parenting intervention: family risk and first – time parenting related to intervention effectiveness. *Journal of Child & Family Studies, 17*, 55 – 83.
- Trapolini, T., Ungerer, J.A., & McMahon, C.A. (2008). Maternal depression: relations with maternal caregiving representations and emotional availability during the preschool years. *Attachment & Human Development, 10*, 73-90.
- Wanamaker, C. E., Graydon, M., Leesburg, V., & Glenwick, D. S. (1998). Stress, coping, and perceptions of child behavior in parents of preschoolers with cerebral palsy.

Rehabilitation Psychology, 43, 297-312.

- Whaley, S. E., Pinto, A., & Sigman, M. (1999). Characterizing interactions between anxious mothers and their children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 67, 826 – 836.
- Willinger, U., Diendorfer-Radner, G., Willnauer, R., Jorgl, G., & Hager, V. (2005). Parenting stress and parental bonding. *Behavioral Medicine, Summer*.
- Youngstrom, E., Loeber, R., & Stouthamer-Loeber, M. (2000). Patterns and correlates of agreement between parent, teacher, and male adolescent ratings of externalizing and internalizing problems. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68, 1038 – 1050.
- Zimmerman, L. & Fessler, I. (2003). The dynamics of emotional availability in childcare. How infants involve and respond to their teen mothers and childcare teachers. *Infants and Young Children*, 16, 258-269.
- Ziv, Y., Aviezer, O., Gini, M., Sagi, A., & Koren-Karie, N. (2000). Emotional availability in the mother-infant dyad as related to the quality of infant-mother attachment relationship. *Attachment & Human Development*, 2, 149-169

Summary

The main goal of the dissertation was to examine the associations of mother's sense of competence, mother – child emotional availability, and child behavior changes after mother's participation in the parent training program „Encouraging Children's Healthy Emotional Development” or BEA program, and to clarify the role of various factors which might explain individual variability in these changes. The aim of the dissertation was also to assess the effectiveness of this parent training program in enhancing mother's sense of competence and in decreasing preschool age children's behavior problems, and to assess the stability of the program's effectiveness.

In total 106 mothers of preschool-age children participated in the study, including 60 mothers who participated in a 10-week parent training program, and 46 mothers who were included in the control group. Also participating in the study were 60 preschool teachers who evaluated the behavior of the children whose mothers participated in the parent training program. Data were collected pre- and post-training, and at 6 month follow-up. Mothers completed the Parenting Sense of Competence Scale (PSOC; Johnston & Mash, 1989) and Child Behavior Checklist (CBCL/1,5 – 5; Achenbach & Rescorla, 2000), and preschool teachers completed Caregiver-Teacher Report Form (C-TRF; Achenbach & Rescorla, 2000). To observe mother – child emotional availability 20 mothers of the parent training group were videotaped playing with their children in the home situation pre- and post-training. The Emotional Availability Scales (EA, Infancy and Early Childhood Version, 4rd ed., Biringen, 2008) were used to assess mother – child emotional availability.

The results show that mothers' participation in the parent training program led to an increase in the mother's sense of competence and a decrease in the mother-reported child behavior problems. These changes remained consistent at the 6 month follow-up. The child's preschool teachers also reported decreased child externalizing behavior problems during the post-training assessment measure. Observational measures showed increased mother – child emotional availability.

Changes in the mother's perceived efficacy in the parenting role has direct and indirect (partially mediated through changes in the mother's nonintrusiveness ratings) effect on changes of the mother-reported child internalizing behavior and indirect (mediated through changes in the child's responsiveness ratings) effect on changes in the mother-reported child externalizing behavior.

Post-training behavioral differences were found depending upon child's age and gender, number of the children in the family, and completion of training program homework

assignments. Mother – child emotional availability ratings increased specifically in the group with children 4 – 5 years old. The effect of the child’s age was also apparent in the ratings of the preschool teachers, who noted post-training decrease in the child’s internalizing problems within the 4 – 5 years old group. Child involvement ratings increased specifically for the boys. Changes in the mother’s report of decrease in internalizing problems were specific for families with more than one child. Mother – child emotional availability ratings increased specifically in the group with mothers who during the parent training program completed at least 80% of their homework assignments.

**EMOTIONAL AVAILABILITY (EA)TM Scales
CERTIFICATE OF RELIABILITY**

(Level: BASIC)

In 2010, **Inga Skreitule-Pikse** has participated in an EA workshop (no less than 24 hours), completed the criterion/reliability cases for the 4th edition of the Emotional Availability (EA) Scales, and has achieved an acceptable level of reliability with our laboratory for a period of two years from the date below. This certificate does not give permission to train any others or to share/show any videotapes from Biringen. Renewal of the certificate process will be posted on the website below when that process is available, and it is the professional's responsibility to learn about this process and to keep the EA certification 'active'. The process will involve a re-test and a review of the system to ensure continued and adequate use of the assessment. The investigator is authorized to use the system only when certification is active. This certification allows the investigator to score cases in one's own studies or projects only and not others' projects/studies. BASIC indicates that the training has been on the EA Scales only.

A handwritten signature in black ink, appearing to be 'Zeynep Biringen', written in a cursive style.

Zeynep Biringen, Ph.D. July 10, 2010
Licensed Child Psychologist, State of Colorado
<http://www.emotionalavailability.com>;
zbiringen@yahoo.com,
Colorado State University, Professor

1.tabula. Demogrāfisko rādītāju, otrajā pētījuma mērījumā iegūto mātes kompetences izjūtas un bērna uzvedības novērtējumu aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji vecāku mācību grupas mātēm, kuras piedalījās tikai pirmajos divos un kuras piedalījās visos trīs pētījuma mērījumos

Mainīgie lielumi	2 mērījumi <i>n</i> = 19	3 mērījumi <i>n</i> = 41	<i>t</i> / χ^2_a
Demogrāfiskie rādītāji			
Mātes vecums (gados), <i>M</i> (<i>SD</i>)	30,39 (6,01)	32,15 (4,87)	-1,19
Mātes izglītība (%)			0,01 _a
vidējā	15,8	14,6	
augstākā	84,2	85,4	
Bērna vecums, <i>M</i> (<i>SD</i>)	2,63 (1,57)	2,90 (1,38)	-0,68
Bērna dzimums (%)			0,62 _a
meitene	52,6	63,4	
zēns	47,4	36,6	
Bērnu skaits ģimenē (%)			0,53 _a
vienīgais bērns	68,4	58,5	
vairāki bērni ģimenē	31,6	41,5	
Mātes kompetences izjūta, <i>M</i> (<i>SD</i>)			
Apmierinātība	26,42 (4,41)	27,73 (4,14)	-1,12
Efektivitāte	28,26 (3,72)	28,39 (3,10)	-0,14
Mātes sniegtais bērna uzvedības novērtējums, <i>M</i> (<i>SD</i>)			
Internalizētās uzvedības problēmas	10,53 (7,81)	9,00 (5,18)	0,78
Eksternalizētās uzvedības problēmas	13,58 (6,90)	13,27 (6,83)	0,16
Skolotājas/ auklītes sniegtais bērna uzvedības novērtējums, <i>M</i> (<i>SD</i>)			
Internalizētās uzvedības problēmas	9,16 (6,04)	7,56 (5,87)	0,97
Eksternalizētās uzvedības problēmas	16,05 (9,74)	12,02 (7,95)	1,70

_a Ar „a” apzīmēts χ^2 kritērijs.

2.tabula. Demogrāfisko rādītāju, otrajā pētījuma mērījumā iegūto mātes kompetences izjūtas un bērna uzvedības novērtējumu aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji kontrolgrupas mātēm, kuras piedalījās tikai pirmajos divos un kuras piedalījās visos trīs pētījuma mērījumos

Mainīgie lielumi	2 mērījumi <i>n</i> = 16	3 mērījumi <i>n</i> = 30	<i>t</i> / χ^2_a
Demogrāfiskie rādītāji			
Mātes vecums (gados), <i>M</i> (<i>SD</i>)	30,87 (5,66)	31,76 (4,48)	-0,58
Mātes izglītība (%)			0,02 _a
pamatizglītība	6,3	3,3	
vidējā	31,3	33,3	
augstākā	62,5	63,3	
Bērna vecums, <i>M</i> (<i>SD</i>)	3,25 (1,18)	3,57 (1,04)	-0,94
Bērna dzimums (%)			0,18 _a
meitene	50	56,7	
zēns	50	43,3	
Bērnu skaits ģimenē (%)			1,03 _a
vienīgais bērns	62,5	46,7	
vairāki bērni ģimenē	37,5	53,3	
Mātes kompetences izjūta, <i>M</i> (<i>SD</i>)			
Apmierinātība	23,06 (6,62)	24,17 (5,23)	-0,62
Efektivitāte	26,75 (4,81)	25,50 (4,89)	0,88
Mātes sniegtais bērna uzvedības novērtējums, <i>M</i>(<i>SD</i>)			
Internalizētās uzvedības problēmas	10,13 (5,55)	12,00 (7,50)	-0,88
Eksternalizētās uzvedības problēmas	13,38 (6,04)	13,73 (6,63)	-0,18

_a Ar „a” apzīmēts χ^2 kritērijs.

3.tabula. Demogrāfisko rādītāju, mātes kompetences izjūtas un bērna uzvedības novērtējumu aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji mātēm, kuru mijiedarbība ar bērnu tika novērota un kuru mijiedarbība ar bērnu netika novērota

Mainīgie lielumi	tika novērotas <i>n</i> = 20	netika novērotas <i>n</i> = 40	<i>t</i> / χ^2_a
Demogrāfiskie rādītāji			
Mātes vecums (gados), <i>M</i> (<i>SD</i>)	31,25 (4,25)	31,79 (5,74)	0,41
Mātes izglītība (%)			2,31 _a
vidējā	5	20	
augstākā	95	80	
Bērna vecums (gados), <i>M</i> (<i>SD</i>)	2,85 (1,57)	2,80 (1,38)	-0,13
Bērna dzimums (%)			0,31 _a
meitene	65	57,5	
zēns	35	42,5	
Bērnu skaits ģimenē (%)			2,22 _a
vienīgais	75	55	
vairāki bērni ģimenē	25	45	
Mātes kompetences izjūta, <i>M</i> (<i>SD</i>)			
Apmierinātība	24,85 (4,45)	24,40 (4,79)	-0,35
Efektivitāte	26,70 (3,88)	25,15 (4,31)	-1,36
Mātes sniegtais bērna uzvedības novērtējums, <i>M</i> (<i>SD</i>)			
Internalizētās uzvedības problēmas	10,15 (5,76)	13,50 (6,83)	1,88
Eksternalizētās uzvedības problēmas	14,35 (7,09)	17,40 (7,14)	1,56
Skolotājas/ auklītes sniegtais bērna uzvedības novērtējums, <i>M</i> (<i>SD</i>)			
Internalizētās uzvedības problēmas	9,25 (5,35)	9,13 (5,71)	-0,08
Eksternalizētās uzvedības problēmas	15,15 (9,40)	17,55 (10,75)	0,85

_a Ar „a” apzīmēts χ^2 kritērijs.

Being A Parent

Name _____ Date _____

Listed below are a number of statements. Please respond to each item, indicating your agreement or disagreement with each statement in the following manner.

If you strongly agree, circle the letters SA

If you agree, circle the letter A

If you mildly agree, circle the letters MA

If you mildly disagree, circle the letter MD

If you disagree, circle the letter D

If you strongly disagree, circle the letters SD

1. The problems of taking care of a child are easy to solve once you know how your actions affect your child, an understanding I have acquired. SA A MA MD D SD
2. Even though being a parent could be rewarding, I am frustrated now while my child is at his/her present age. SA A MA MD D SD
3. I go to bed the same way I wake up in the morning - feeling I have not accomplished a whole lot. SA A MA MD D SD
4. I do not know what it is, but sometimes when I'm supposed to be in control, I feel more like the one being manipulated. SA A MA MD D SD
5. My mother was better prepared to be a good mother than I am. SA A MA MD D SD
6. I would make a fine model for a new mother to follow in order to learn what she would need to know in order to be a good parent. SA A MA MD D SD
7. Being a parent is manageable, and any problems are easily solved. SA A MA MD D SD
8. A difficult problem in being a parent is not knowing whether you're doing a good job or a bad one. SA A MA MD D SD
9. Sometimes I feel like I'm not getting anything done. SA A MA MD D SD
10. I meet my own personal expectations for expertise in caring for my child. SA A MA MD D SD

11. If anyone can find the answer to what is troubling my child, I am the one. SA A MA MD D SD
12. My talents and interests are in other areas, not in being a parent. SA A MA MD D SD
13. Considering how long I've been a mother, I feel thoroughly familiar with this role. SA A MA MD D SD
14. If being a mother of a child were only more interesting, I would be motivated to do a better job as a parent. SA A MA MD D SD
15. I honestly believe I have all the skills necessary to be a good mother to my child. SA A MA MD D SD
16. Being a parent makes me tense and anxious. SA A MA MD D SD

BŪT MĀTES LOMĀ

Vārds _____ Datums _____

Anketā Jums tiek piedāvāta virkne apgalvojumu. Lūdzu, sniedziet atbildi par katru no dotajiem apgalvojumiem, norādot, cik lielā mērā Jūs tam piekrītat vai nepiekrītat.

Ja Jūs **pilnībā piekrītat** apgalvojumam, apvelciet burtus **PP**

Ja Jūs **piekrītat** apgalvojumam, apvelciet burtu **P**

Ja Jūs **daļēji piekrītat** (vairāk piekrītat nekā nepiekrītat) apgalvojumam, apvelciet burtus **DP**

Ja Jūs **daļēji nepiekrītat** (vairāk nepiekrītat nekā piekrītat) apgalvojumam, apvelciet burtus **DN**

Ja Jūs **nepiekrītat** apgalvojumam, apvelciet burtu **N**

Ja Jūs **pilnībā nepiekrītat** apgalvojumam, apvelciet burtus **PN**

Lūdzu izvēlieties tikai vienu atbilžu variantu!

1. Lai gan mātes loma varētu sniegt gandarījumu, šobrīd, kamēr mans bērns ir patreizējā vecumā, es jūtos neapmierināta.	PP	P	DP	DN	N	PN
2. Es gan vakarā aizmiegu, gan no rīta mostos ar izjūtu, ka daudz ko neesmu paveikusi.	PP	P	DP	DN	N	PN
3. Dažreiz, kad man vajadzētu būt tai, kura kontrolē situāciju, es jūtos tā, it kā mani kontrolē un manipulē.	PP	P	DP	DN	N	PN
4. Es jaunajām māmiņām varētu būt labs paraugs, kam sekot, lai iemācītos to, kas nepieciešams, lai būtu laba māte.	PP	P	DP	DN	N	PN
5. Būt par māti nemaz nav tik grūti un jebkuru problēmu ir viegli risināt.	PP	P	DP	DN	N	PN
6. Esot kā mātei, grūtības rada tas, ka es nezinu, vai tas, ko es daru, bērnam nāks par labu vai par sliktu.	PP	P	DP	DN	N	PN
7. Dažreiz man ir izjūta, ka es neko neesmu paveikusi.	PP	P	DP	DN	N	PN
8. Es atbilstu saviem uzskatiem par to, kādai vajadzētu būt labai mātei.	PP	P	DP	DN	N	PN
9. Ja kāds vispār var izprast, kas kaiš manam bērnam, tad tā esmu es.	PP	P	DP	DN	N	PN
10. Ņemot vērā to, cik ilgi es esmu māte, es jūtos ērti un labi šajā lomā.	PP	P	DP	DN	N	PN
11. Es patiešām ticu, ka man ir visas nepieciešamās prasmes, lai būtu laba māte savam bērnam.	PP	P	DP	DN	N	PN
12. Mātes loma mani uztrauc un rada trauksmi.	PP	P	DP	DN	N	PN

Paldies!

1.tabula. Bērna uzvedības novērtējuma anketas vecāku formas Internalizētās un Eksternalizētās uzvedības problēmu skalu apgalvojumu aprakstošās statistikas rādītāji Latvijas izlasē^a

Apgalvojums/ skala	<i>M</i>	<i>SD</i>	Apgalvojums/ skala	<i>M</i>	<i>SD</i>			
1.Sāpes (bez medicīniska cēloņa; neieskaitot vēdera un galvas sāpes)	0,24	0,48	5.Nevar koncentrēties, nevar ilgstoši pievērst uzmanību	0,76	0,67			
2.Uzvedas kā jaunāka vecuma bērns	0,43	0,62	6.Nevar nosēdēt mierīgi, nemierīgs vai hiperaktīvs	0,91	0,69			
4.Izvairās skatīties citiem acīs	0,31	0,52	8.Nespēj pagaidīt, vēlas visu tūlīt	1,33	0,63			
7.Necieš, ja lietas nav savā vietā	0,58	0,68	15.Izaicinošs	0,50	0,62			
10.Ķeras klāt pieaugušajiem vai ir pārāk atkarīgs	0,73	0,68	16.Vēlas, lai uzreiz izpilda viņa prasības	1,05	0,69			
12.Vēdera aizcietējumi, „ciets” vēders	0,22	0,50	18.Iznīcina lietas, kas pieder citiem	0,21	0,45			
19.Caureja, „mīksts” vēders, kad nav slims	0,23	0,46	20.Nepaklausīgs	0,95	0,53			
21.Uztraukts par jebkuru izmaiņu ierastajā kārtībā	0,54	0,63	27.Liekas, ka nejūtas vainīgs pēc sliktas uzvešanās	0,70	0,66			
23.Neatbild, kad cilvēki ar viņu runā	0,65	0,60	29.Ātri aizkaitināms	0,73	0,69			
24.Slikti ēd	0,57	0,65	35.Bieži kaujas	0,30	0,50			
33.Emocionāli pārāk jūtīgs	1,02	0,69	40.Sit citiem	0,58	0,60			
37.Kļūst pārāk satraukts, kad tuvumā nav vecāku	0,54	0,63	42.Bez nodoma ievaino dzīvniekus vai cilvēkus	0,15	0,38			
39.Galvas sāpes (bez medicīniska cēloņa)	0,06	0,27	44.Bieži dusmojas	0,73	0,63			
43.Izskatās nelaimīgs bez pamatota iemesla	0,13	0,36	53.Fiziski uzbrūk cilvēkiem	0,16	0,39			
45.Nelabums, sliktā dūša (bez medicīniska cēloņa)	0,07	0,28	56.Slikti koordinēts vai neveikls	0,10	0,35			
46.Nervozas kustības vai raustīšanās	0,12	0,39	58.Sods neizmaina viņa uzvedību	0,68	0,66			
47.Nervozs, sasprindzījis	0,27	0,49	59.Ātri kustās no vienas darbības uz citu	1,21	0,70			
51.Izrāda paniku bez pamatota iemesla	0,15	0,40	66.Daudz kliež	0,56	0,66			
52.Sāpīga vēdera izeja (bez medicīniska cēloņa)	0,13	0,38	69.Egoistisks vai negrib dalīties	0,65	0,61			
62.Atsakās piedalīties aktīvās rotaļās	0,26	0,47	81.Spītīgs, saīdzis vai čīkstīgs	0,84	0,57			
67.Neatsaucīgs uz izrādītu sirsniņu	0,20	0,43	85.Dusmu lēkmes vai ātri aizsvilstas	0,70	0,67			
68.Nepārliecināts par sevi, viegli satraucas	0,42	0,58	88.Neatsaucīgs, nesadarbojas ar citiem	0,20	0,43			
70.Maz pauž sirsniņu attieksmi pret citiem	0,24	0,45	95.Aiziet prom, kļūst apkārt savā nodabā	0,14	0,40			
71.Izrāda maz interesi par apkārt esošajām lietām	0,15	0,39	96.Grib daudz uzmanības	1,31	0,66			
78.Vēdera sāpes vai kramji vēderā (bez medicīniska cēloņa)	0,11	0,35	Eksternalizētās uzvedības problēmas	15,45	7,26			
79.Straujas pārmaiņas no skumjām uz prieku	0,46	0,63						
82.Pēkšņas garastāvokļa vai emociju izmaiņas	0,52	0,61						
83.Bieži saīgst	0,25	0,49						
86.Pārāk norūpējies par kārtīgumu vai tīrību	0,23	0,47						
87.Pārāk bailīgs vai bažīgs	0,26	0,49						
90.Nelaimīgs, bēdīgs vai nomākts	0,08	0,29						
92.Satraucas nepazīstamu cilvēku klātbūtnē vai jaunās situācijās	0,53	0,60						
93.Vemj (bez medicīniska cēloņa)	0,04	0,22						
97.Čīkst	0,79	0,65						
98.Ierāviens sevī, neiesaistās darbībās ar citiem	0,14	0,36						
99.Uztraucas	0,58	0,61						
Internalizētās uzvedības problēmas	12,23	7,72						

^aN = 489 (294 mātes un 195 tēvi) ***p* < 0,01.

2.tabula. Bērna uzvedības novērtējuma anketas skolotāju formas Internalizētās un Eksternalizētās uzvedības problēmu skalu apgalvojumu aprakstošās statistikas rādītāji Latvijas izlasē^a

Apgalvojums/ skala	<i>M</i>	<i>SD</i>	Apgalvojums/ skala	<i>M</i>	<i>SD</i>
1.Sāpes (bez medicīniska cēloņa, neieskaitot vēdera un galvas sāpes)	0,15	0,40	5.Nevar koncentrēties, nevar ilgstoši pievērst uzmanību	0,62	0,71
2.Uzvedas kā jaunāka vecuma bērns	0,47	0,70	6.Nevar nosēdēt mierīgi, nemierīgs vai hiperaktīvs	0,65	0,72
4.Izvairās skatīties citiem acīs	0,32	0,56	8.Nespēj pagaidīt, vēlas visu tūlīt	1,02	0,78
7.Necieš, ja lietas nav savā vietā	0,52	0,64	14.Nežēlīgs pret dzīvniekiem	0,08	0,32
10.Ķeras klāt pieaugušajiem vai ir pārāk atkarīgs	0,71	0,71	15.Izaicinošs	0,33	0,58
12.Apātisks vai nemotivēts	0,08	0,32	16.Viņa prasībām jābūt izpildītām nekavējoties	0,81	0,74
19.Aizsapņojas vai kavējas savās domās	0,63	0,60	17.Iznīcina savas lietas	0,17	0,43
21.Uztraukts par jebkuru izmaiņu ierastajā kārtībā	0,39	0,58	18.Iznīcina lietas, kas pieder citiem	0,16	0,39
23.Neatbild, kad cilvēki ar viņu runā	0,43	0,57	20.Nepaklausīgs	0,65	0,62
33.Emocionāli ir viegli ievainojams	0,95	0,62	22.Cietsirdība, vardarbība vai nežēlība pret citiem	0,18	0,43
37.Kļūst pārāk satraukts, kad tuvumā nav vecāku	0,50	0,57	24.Grūtības sekot norādījumiem	0,44	0,61
39.Galvas sāpes (bez medicīniska cēloņa)	0,05	0,21	27.Liekas, ka nejutās vainīgs pēc sliktas uzvešanās	0,55	0,67
43.Izskatās nelaimīgs bez pamatota iemesla	0,20	0,42	28.Traucē citiem bērniem	0,38	0,59
45.Nelabums, slikta dūša (bez medicīniska cēloņa)	0,02	0,12	29.Ātri aizkaitināms	0,47	0,67
46.Nervozas kustības vai raustīšanās	0,13	0,38	35.Bieži kaujas	0,21	0,46
47.Nervozs, sasprindzis	0,24	0,46	40.Sit citiem	0,48	0,59
62. Atsakās piedalīties aktīvās rotaļās	0,36	0,57	42.Bez nodoma ievaino dzīvniekus vai cilvēkus	0,14	0,39
67.Neatsaucīgs uz izrādītu sirsnību	0,25	0,48	44.Bieži dusmojas	0,51	0,59
68.Nepārliecināts par sevi, viegli satraucams	0,46	0,61	48.Neizpilda prasības	0,57	0,54
70.Maz pauž sirsnīgu attieksmi pret citiem	0,33	0,49	51.Dīdās, nemierīgs	0,57	0,67
71. Izrāda maz interesi par apkārt esošajām lietām	0,20	0,46	53.Fiziski uzbrūk citiem	0,06	0,24
78.Vēdera sāpes vai kramji vēderā (bez medicīniska cēloņa)	0,05	0,21	56.Slikti koordinēts vai neveikls	0,10	0,35
82.Pēkšņas garastāvokļa vai emociju izmaiņas	0,50	0,61	58.Sods neietekmē viņa uzvedību	0,41	0,64
83.Bieži saīgst	0,18	0,42	59.Ātri kustās no vienas darbības uz citu	1,10	0,72
86.Pārāk norūpējies par kārtīgumu vai tīrību	0,35	0,60	64.Uzmanība viegli novēršas	0,38	0,58
87.Pārāk bailīgs vai bažīgs	0,22	0,44	66.Daudz kliedz	0,45	0,65
90.Nelaimīgs, bēdīgs vai nomākts	0,14	0,35	69.Savīgs vai negrib dalīties	0,49	0,63
92.Satraucas nepazīstamu cilvēku klātbūtnē vai jaunās situācijās	0,41	0,59	74.Nepatīk citiem bērniem	0,11	0,36
93.Vemj (bez medicīniska cēloņa)	0,02	0,15	81.Spītīgs, saīdzis vai čīkstīgs	0,62	0,61
97.Čīkst	0,49	0,59	84.Bieži ķircina citus	0,22	0,41
98.Ierāvēs sevī, neiesaistās darbībās ar citiem	0,18	0,40	85.Dusmu lēkmes vai ātri aizsvilstas	0,48	0,64
99.uztraucas	0,55	0,53	88.Neatsaucīgs, nesadarbojas ar citiem	0,18	0,41
Internalizētās uzvedības problēmas	10,46	6,15	95.Aiziet prom, kļīst apkārt savā nodabā	0,14	0,41
			96.grib daudz uzmanības	1,05	0,76
			Eksternalizētās uzvedības problēmas	14,75	9,63

^a*N* = 130

***p* < 0,01.

1.tabula. Demogrāfisko rādītāju, mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji māšu ar vienu bērnu un māšu ar vairākiem bērniem ģimenē izlasēs

Mainīgie lielumi	Viens bērns ģimenē <i>n</i> = 37	Vairāki bērni ģimenē <i>n</i> = 23	<i>t</i> / χ^2_a
Demogrāfiskie rādītāji			
Mātes vecums (gados), <i>M</i> (<i>SD</i>)	30,78 (4,87)	33,00 (5,68)	-1,59
Bērna vecums, <i>M</i> (<i>SD</i>)	2,41 (1,32)	3,43 (1,31)	-2,94**
Bērna dzimums (%)			0,42 _a
Meitene	56,8	65,2	
Zēns	43,2	34,8	
Mātes kompetences izjūta, <i>M</i> (<i>SD</i>)			
Apmierinātība	24,22 (4,95)	25,09 (4,17)	-0,70
Efektivitāte	26,43 (4,17)	24,43 (4,04)	1,82
Mātes sniegtais bērna uzvedības novērtējums, <i>M</i> (<i>SD</i>)			
Internalizētās uzvedības problēmas	11,49 (6,42)	13,83 (6,87)	-1,34
Eksternalizētās uzvedības problēmas	15,51 (7,24)	17,78 (7,08)	-1,19
Skolotājas/ auklītes sniegtais bērna uzvedības novērtējums, <i>M</i> (<i>SD</i>)			
Internalizētās uzvedības problēmas	8,54 (5,13)	10,17 (6,15)	-1,11
Eksternalizētās uzvedības problēmas	15,38 (9,88)	18,96 (10,81)	-1,32
Mātes – bērna emocionālā pieejamība, <i>M</i> (<i>SD</i>)			
	<i>n</i> = 15	<i>n</i> = 5	
Iejūtība	4,67 (1,05)	5,00 (1,41)	-0,57
Strukturēšana	4,67 (1,03)	4,80 (0,76)	-0,27
Neuzbāzīgums	4,33 (1,05)	4,80 (0,91)	-0,89
Naidīgu izpausmju trūkums	5,80 (0,80)	6,40 (0,55)	-1,55
Atsaucīgums	4,80 (0,84)	5,10 (0,89)	-0,68
Iesaistīšana	5,10 (0,71)	5,20 (0,91)	-0,26
Emocionālā pieejamība	29,43 (4,51)	31,30 (5,11)	-0,78

_a Ar „a” apzīmēts χ^2 kritērijs.***p* < 0,01.

2.tabula. Demogrāfisko rādītāju, mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji 1,5 -3 un 4 -5 gadus vecu bērnu izlasēs

Mainīgie lielumi	1,5 – 3 g.v. <i>n</i> = 40	4 -5 g.v. <i>n</i> = 20	t/ χ^2_a
Demogrāfiskie rādītāji			
Mātes vecums (gados), <i>M</i> (<i>SD</i>)	31,00 (5,18)	32,89 (5,31)	-1,30
Bērna dzimums (%)			2,77 _a
Meitene	52,5	75,0	
Zēns	47,5	25,0	
Mātes kompetences izjūta, <i>M</i> (<i>SD</i>)			
Apmierinātība	24,15 (4,45)	25,35 (5,04)	-0,94
Efektivitāte	25,80 (3,98)	25,40 (4,73)	0,35
Mātes sniegtais bērna uzvedības novērtējums, <i>M</i> (<i>SD</i>)			
Internalizētās uzvedības problēmas	12,43 (6,42)	12,30 (7,21)	0,07
Eksternalizētās uzvedības problēmas	17,28 (6,97)	14,60 (7,53)	1,37
Skolotājas/ auklītes sniegtais bērna uzvedības novērtējums, <i>M</i> (<i>SD</i>)			
Internalizētās uzvedības problēmas	8,58 (4,93)	10,35 (6,59)	-1,17
Eksternalizētās uzvedības problēmas	17,38 (10,09)	15,50 (10,87)	0,66
Mātes – bērna emocionālā pieejamība, <i>M</i> (<i>SD</i>)			
Iejūtība	5,09 (1,30)	4,33 (0,71)	1,56
Strukturēšana	4,77 (1,10)	4,61 (0,78)	0,37
Neuzbāzīgums	4,77 (1,15)	4,06 (0,68)	1,65
Naidīgu izpausmju trūkums	6,27 (0,82)	5,56 (0,53)	2,27*
Atsaucīgums	5,18 (0,96)	4,50 (0,50)	1,93
Iesaistīšana	5,32 (0,90)	4,89 (0,42)	1,41
Emocionālā pieejamība	31,50 (5,44)	27,94 (2,34)	1,96

_a Ar „a” apzīmēts χ^2 kritērijs. **p* < 0,05.

3.tabula. Demogrāfisko rādītāju, mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji meiteņu un zēnu izlasēs

Mainīgie lielumi	Meitenes <i>n</i> = 36	Zēni <i>n</i> = 24	t/ χ^2_a
Demogrāfiskie rādītāji			
Mātes vecums (gados), <i>M</i> (<i>SD</i>)	31,20 (5,17)	32,21 (5,43)	-0,72
Bērna vecums, <i>M</i> (<i>SD</i>)	2,97 (1,46)	2,54 (1,29)	1,17
Mātes kompetences izjūta, <i>M</i> (<i>SD</i>)			
Apmierinātība	24,39 (5,33)	24,79 (3,48)	-0,35
Efektivitāte	25,78 (4,30)	25,50 (4,14)	0,25
Mātes sniegtais bērna uzvedības novērtējums, <i>M</i> (<i>SD</i>)			
Internalizētās uzvedības problēmas	12,50 (6,64)	12,21 (6,76)	0,17
Eksternalizētās uzvedības problēmas	16,78 (7,05)	15,79 (7,55)	0,52
Skolotājas/ auklītes sniegtais bērna uzvedības novērtējums, <i>M</i> (<i>SD</i>)			
Internalizētās uzvedības problēmas	9,47 (5,94)	8,71 (4,99)	0,52
Eksternalizētās uzvedības problēmas	16,22 (9,42)	17,54 (11,67)	-0,48
Mātes – bērna emocionālā pieejamība, <i>M</i> (<i>SD</i>)			
	<i>n</i> =13	<i>n</i> =7	
Iejūtība	4,85 (1,28)	4,57 (0,79)	0,51
Strukturēšana	4,85 (0,88)	4,43 (1,10)	0,93
Neuzbāzīgums	4,42 (1,13)	4,50 (0,82)	-0,16
Naidīgu izpausmju trūkums	6,12 (0,87)	5,64 (0,48)	1,32
Atsaucīgums	4,85 (0,97)	4,93 (0,61)	-0,20
Iesaistīšana	5,31 (0,83)	4,79 (0,39)	1,56
Emocionālā pieejamība	30,38 (5,46)	29,00 (2,42)	0,78

^a Ar „a” apzīmēts χ^2 kritērijs.

4.tabula. Demogrāfisko rādītāju, mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji izlasēs ar dažādu BEA programmā uzdoto mājas darbu izpildīšanas biežumu

Mainīgie lielumi	80% un biežāk <i>n</i> = 30	Retāk kā 80% <i>n</i> = 15	t/ χ^2_a
Demogrāfiskie rādītāji			
Mātes vecums (gados), <i>M</i> (<i>SD</i>)	31,24 (4,98)	32,27 (5,18)	-0,64
Bērna vecums, <i>M</i> (<i>SD</i>)	2,77 (1,55)	2,60 (1,18)	0,30
Bērna dzimums (%)			0,74 _a
Meitene	66,7	53,3	
Zēns	33,3	46,7	
Mātes kompetences izjūta, <i>M</i> (<i>SD</i>)			
Apmierinātība	23,93 (5,50)	26,20 (4,17)	-1,82
Efektivitāte	26,63 (3,61)	25,60 (3,58)	0,91
Mātes sniegtais bērna uzvedības novērtējums, <i>M</i> (<i>SD</i>)			
Internalizētās uzvedības problēmas	12,07 (6,03)	11,07 (6,16)	0,52
Eksternalizētās uzvedības problēmas	15,73 (5,93)	19,00 (7,50)	-1,59
Skolotājas/ auklītes sniegtais bērna uzvedības novērtējums, <i>M</i> (<i>SD</i>)			
Internalizētās uzvedības problēmas	9,47 (5,87)	8,47 (4,44)	0,58
Eksternalizētās uzvedības problēmas	17,03 (10,88)	18,87 (6,86)	-0,59
Mātes – bērna emocionālā pieejamība, <i>M</i> (<i>SD</i>)			
	<i>n</i> =11	<i>n</i> =5	
Iejūtība	4,64 (1,03)	5,00 (1,22)	-0,62
Strukturēšana	4,77 (1,03)	4,90 (0,89)	-0,24
Neuzbāzīgums	4,23 (1,13)	4,70 (0,84)	-0,83
Naidīgu izpausmju trūkums	5,82 (0,87)	6,20 (0,57)	-0,89
Atsaucīgums	4,64 (0,60)	5,20 (0,91)	-1,49
Iesaistīšana	5,14 (0,45)	5,30 (0,97)	-0,47
Emocionālā pieejamība	29,23 (4,19)	31,30 (5,17)	-0,86

_a Ar „a” apzīmēts χ^2 kritērijs.